

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

Факультет економіки та управління
(повне найменування інституту, факультету)

Фінанси, банківська справа та страхування
(повне найменування кафедри)

Пояснювальна записка
до дипломної роботи
_____ магістра _____
(ступінь вищої освіти)

на тему: Методологічні та практичні засади оцінювання бюджетної, фінансової, продовольчої та енергетичної безпеки України

Виконала: студентка 6 курсу, групи ФЕУ-712м
Спеціальності 072 Фінанси, банківська справа
та страхування
(код і найменування спеціальності)

Освітня програма (спеціалізація)

Фінансово-економічна безпека

Мануковська В.В.
(прізвище та ініціали)

Керівник Фатюха Н.Г.
(прізвище та ініціали)

Рецензент Болучевська Н.В.
(прізвище та ініціали)

Національний університет «Запорізька політехніка»

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет Факультет економіки та управлінняКафедра Фінанси, банківська справа та страхуванняСтупінь вищої освіти (освітній ступінь) магістрСпеціальність 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»

(код і назва)

Освітня програма (спеціалізація) Фінансово-економічна безпека

(назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри к. е. н., доцент Федоренко С. В.
"14" грудня 2023 року *[підпис]***З А В Д А Н Н Я**

НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЕКТ (РОБОТУ) МАГІСТРАНТА

Мануковській Вікторії Вікторівні

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи: Методологічні та практичні засади оцінювання бюджетної, фінансової, продовольчої та енергетичної безпеки Україникерівник роботи к. е. н., доцент Фатюха Наталія Георгіївна

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

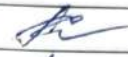
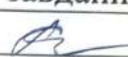

затверджені наказом вищого навчального закладу "20" жовтня 2023 року №399

2. Строк подання магістрантом проекту (роботи): 15.12.20233. Вихідні дані до проекту (роботи): законодавча та нормативна база з теми дослідження, статистичні збірники Міністерства економіки України, Державної служби статистики України, електронні джерела

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОЇ, ПРОДОВОЛЬЧОЇ ТА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВИХ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ;РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИКАТОРІВ БЮДЖЕТНОЇ, ПРОДОВОЛЬЧОЇ ТА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ;РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ БЮДЖЕТНОЇ, ПРОДОВОЛЬЧОЇ ТА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ.5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових графіків): Рис. 1.1 Складові фінансової безпеки, Рис. 1.2 Економічні ознаки (аспекти) бюджетної безпеки, Рис. 1.3 Продовольча безпека в структурі економічної безпеки, Рис. 2.1 Динаміка відношення дефіциту державного бюджету до ВВП у 2018 - 2022 рр., відсотків, Рис. 2.2 Динаміка дефіциту сектору загальнодержавного управління у 2018 - 2022 рр., відсотків до ВВП, Рис.2.3 Динаміка рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет у 2018 - 2022 рр., відсотків.

6. Консультанти розділів проекту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	прийняв виконане завдання
1	Фатюха Н.Г., к.е.п., доцент		
2	Фатюха Н.Г., к.е.п., доцент		
3	Фатюха Н.Г., к.е.п., доцент		
Нормоконтроль	Шестопалова О.В., ст. викл.		

7. Дата видачі завдання: 19 травня 2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів магістерської дипломної роботи	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1	Збір матеріалу на проектування	25.05.23 - 04.06.23	
2	Групування та аналіз зібраного матеріалу. Уточнення завдань проектування	05.06.23 - 07.07.23	
3	Виконання теоретичної частини роботи	08.07.23 - 28.08.23	
4	Виконання розрахункової частини роботи	29.07.23 - 18.10.23	
5	Формування висновків та пропозицій	19.10.23 - 21.10.23	
6	Написання та оформлення дипломної магістерської роботи	22.10.23 - 20.11.23	
7	Перевірка роботи керівником, консультантами	21.11.23 - 28.11.23	
8	Попередній захист роботи	29.11.23	
9	Переплітання дипломної магістерської роботи	14.12.23	
10	Захист роботи у ЕК	21.12.23	

Магістрант(ка) _____

(підпис)

Мануковська Б.В.

(прізвище та ініціали)

Керівник _____

(підпис)

Фатюха Н.Г.

(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Мануковська В.В. **Методологічні та практичні засади оцінювання бюджетної, фінансової, продовольчої та енергетичної безпеки України.** – Магістерська дипломна робота.

Магістерська дипломна робота зі спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування». – Кафедра фінансів, банківської справи та страхування, національний університет «Запорізька політехніка», 2023.

Магістерська дипломна робота присвячена дослідженню методології оцінювання бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки України та розробленню практичних рекомендацій щодо підвищення їх рівня.

Розглянуто теоретичні засади фінансової, бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки, а також їх роль в забезпеченні економічного розвитку держави. Досліджено методологічні підходи до оцінки стану бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки та визначено основні недоліки вже існуючого порядку оцінювання цих показників.

Проведено аналіз і надано оцінку динаміки індикаторів бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки, а також проаналізовано фактори, які мали вплив на ці показники у 2018-2022 роках.

Досліджено досвід провідних країн світу із забезпечення високого рівня бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки, на основі чого було розроблено концепції та запропоновано конкретні напрями підвищення рівня цих складових національної безпеки.

Ключові слова: ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА, БЮДЖЕТНА БЕЗПЕКА, ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА, ЕНЕРГЕТИЧНА БЕЗПЕКА, ОЦІНКА РІВНЯ БЕЗПЕКИ, ІНДИКАТОРИ БЕЗПЕКИ.

ANNOTATION

Manukovska V. **Methodological and practical principles of assessing budgetary, financial, food and energy security of Ukraine.** - Master's thesis.

Master's thesis on the specialty 072 "Finance, banking and insurance". - Department of Finance, Banking and Insurance, National university "Zaporizhzhia polytechnic", 2023.

The master's thesis is devoted to the study of the methodology of assessing budget, food and energy security of Ukraine and the development of practical recommendations for increasing their level.

The theoretical foundations of financial, budgetary, food and energy security, as well as their role in ensuring the economic development of the state, are considered. Methodological approaches to assessing the state of budgetary, food, and energy security were studied, and the main shortcomings of the already existing procedure for assessing these indicators were identified.

An analysis was conducted and an assessment of the dynamics of budgetary, food and energy security indicators was provided, as well as the factors that had an impact on these indicators in 2018-2022 were analyzed.

The experience of the world's leading countries in ensuring a high level of budget, food and energy security was studied, based on which concepts were developed and specific directions for increasing the level of these components of national security were proposed.

Key words: FINANCIAL SECURITY, BUDGET SECURITY, FOOD SECURITY, ENERGY SECURITY, ASSESSMENT OF SECURITY LEVEL, SECURITY INDICATORS.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ДО ДИПЛОМНОЇ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

1. Фатюха Н.Г., Мануковська В.В. Характеристика статистичних показників при оцінці рівня бюджетної безпеки країни. *Тиждень науки* : матеріали наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 19-23 квіт. 2021 р. Запоріжжя, 2021. С. 78-80.
2. Фатюха Н.Г., Мануковська В.В. Оцінка рівня бюджетної безпеки України. *Ефективна економіка*. 2021. № 5. Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8905> (дата звернення: 11.12.2023).
3. Фатюха Н.Г., Мануковська В.В. Проблеми бюджетної безпеки України та шляхи підвищення її рівня. *Генерування інновацій інклюзивного розвитку: національний, регіональний, міжнародний вимір* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 12–13 жовтня 2021 р. Запоріжжя, 2021. С.266-269.
4. Фатюха Н.Г., Мануковська В.В. Сьогочасний стан цукрової галузі в контексті стабілізації продовольчої безпеки України. *Progressive research in the modern world* : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф., м. Бостон, США, 5–7 жовтня 2022 р. Бостон, 2022. С.554 -560.
5. Фатюха Н. Г., Мануковська В. В. Оцінка розподілу доходів населення України. *Агросвіт*. 2022. № 22. С. 93 - 99.
6. Фатюха Н. Г., Мануковська В. В. Сутність енергетичної безпеки та стратегічні цілі її розвитку. *Фінансово-економічна безпека України в період воєнного вторгнення* : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 20 червня 2023 р. Запоріжжя, 2023.
7. Фатюха Н. Г., Мануковська В. В. Проблематика підвищення рівня енергетичної безпеки України в умовах війни. *Ефективна економіка*. 2023. № 9.

8. Фатюха Н. Г., Мануковська В. В. Проблематика підвищення рівня енергетичної безпеки України в умовах війни. *Інновації для відродження: національний, регіональний, міжнародний контекст* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 13 жовтня 2023 р. Запоріжжя, 2023.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ	
ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОЇ, ПРОДОВОЛЬЧОЇ ТА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВИХ ФІНАНСОВО-ЕКОНО- МІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ	14
1.1. Сутність та роль фінансової безпеки в економіці держави	14
1.2. Бюджетна безпека як складова фінансової безпеки	19
1.3. Сутність та роль продовольчої безпеки в економіці держави	21
1.4. Сутність енергетичної безпеки та стратегічні цілі її розвитку	24
1.5. Індикатори бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки	26
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИКАТОРІВ БЮДЖЕТНОЇ, ПРОДО- ВОЛЬЧОЇ ТА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ	40
2.1. Дослідження індикаторів бюджетної безпеки	40
2.2. Дослідження індикаторів продовольчої безпеки	54
2.3. Дослідження індикаторів енергетичної безпеки	83
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ БЮДЖЕТНОЇ, ПРОДОВОЛЬЧОЇ ТА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ	94
3.1. Зарубіжний досвід підвищення рівня бюджетної безпеки	94
3.2. Зарубіжний досвід підвищення рівня продовольчої безпеки	101
3.3. Зарубіжний досвід підвищення рівня енергетичної безпеки	108
3.4. Розрахунок кореляції між показниками бюджетної безпеки	115
ВИСНОВКИ	120
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	128
Додаток А. Показники бюджетної, продовольчої та енергобезпеки	138

ВСТУП

Забезпечення бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки є ключовими аспектами для стабільного економічного розвитку країни. На сьогодні проблеми в цих сферах виникають, в першу чергу, через триваючу війну, економічний спад, порушену логістику, тінізацію економіки тощо.

Актуальність теми полягає в тому, що роль бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки зростає у зв'язку з ускладненням умов життя у воєнний час і поглибленням економічної кризи. Одним з дієвих методів вирішення питань низького рівня життя населення та його недостатньої соціальної захищеності є впровадження заходів, які будуть спрямовані на стабілізацію показників бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки України.

Ступінь розробленості теми. Питання забезпечення фінансової та бюджетної безпеки країни розглядали такі вітчизняні науковці, як: В. Геєць, В. Бутенко, О. Барановський, М. Денисенко, О. Івашко, Б. Губський, Л. Лисяк, Н. Татаренко, О. Дахнова, В. Мунтіян та ін. На сьогоднішній день існують наукові праці, основним об'єктом дослідження яких є бюджетна безпека, але проблематика цієї теми ще не повністю досліджена. Більше всього розбіжностей серед науковців виникає, коли даються визначення основних понять бюджетної безпеки або обговорюються методи оцінки рівня бюджетної безпеки.

Питання забезпечення продовольчої безпеки країни розглядали такі вітчизняні вчені, як: О. Лисяк, О. Ніконенко, М. Бабич, В. Власов, С. Кваша, Б. Пасхавер, П. Саблук, Сіднева Ж.К., Румік І.І., Ул'янченко А.В. та ін. Враховуючи багатогранність цієї тематики, значна частина питань ще не повністю досліджена. Наприклад, чинники формування рівня продовольчої безпеки потребують постійного аналізу та моніторингу.

Над проблематикою підвищення рівня енергетичної безпеки працювало багато видатних українських та зарубіжних авторів. Визначення рівня

енергетичної безпеки та оцінювання загроз для неї розглядали такі вітчизняні науковці, як: О. Суходоля, В. Бараннік, В. Гейць, Б. Стогній, А. Гальчинський, М. Земляний, Р. Подолець, В. Саприкін, В. Точілін, А. Сухоруков, А. Шидловський, А. Шевцов та ін. У своїх працях науковці описували своє бачення сутності енергетичної безпеки, розробляли методології для оцінки її рівня та пропонували кроки для зменшення загроз енергетичній безпеці. Основним питанням в цій галузі знань є фактори, які мають найбільш вагомий вплив на рівень енергетичної безпеки. Ця невизначеність ускладнює формування ефективної державної політики в енергосекторі та уповільнює перехід України до «зеленої енергетики».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дипломна магістерська робота виконана згідно з темою кафедри фінансів, банківської справи та страхування НУ «Запорізька політехніка» НДР № 05321 «Антикризове управління фінансовою стійкістю суб'єктів господарювання в економіці України». Внесок автора полягає в дослідженні стану бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки України в умовах воєнного стану, факторів впливу на ці сфери, а також розробці пропозицій стосовно підвищення рівня бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки.

Метою дослідження є детальне вивчення основних теоретичних засад фінансової, бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки, їх ролі в забезпеченні сталого економічного розвитку країни, аналіз та порівняння їх індикаторів у 2018-2022 роках, а також дослідження та обґрунтування методів впровадження зарубіжного досвіду щодо підвищення рівня бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки України.

Реалізація поставленої мети обумовила такі завдання дослідження:

- дослідити сутність бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки, а також їх роль у забезпеченні економічного розвитку держави;
- проаналізувати методології оцінки стану бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки та виявити основні їх недоліки;

- розрахувати індикатори бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки України за 2018-2022 роки та проаналізувати отримані значення;
- дослідити зарубіжний досвід підвищення рівня бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки;
- дослідити взаємозв'язки показників бюджету за допомогою кореляційно-регресійного аналізу та запропонувати заходи підвищення рівня бюджетної безпеки України.

Об'єктом дослідження є бюджетна, продовольча та енергетична система держави.

Предметом дослідження виступають методологічні та практичні засади забезпечення бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки, що розглядаються в контексті національних інтересів України.

Методи дослідження. При написанні магістерської дипломної роботи були використані такі загальнонаукові та специфічні методи дослідження: порівняльно-описовий метод, графічний метод, методи аналізу та синтезу, статистичні методи.

Елементи наукової новизни. Наукова новизна одержаних результатів полягає в одночасному розгляді бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки як взаємопов'язаних складових економічної безпеки, а також у застосуванні кореляційно-регресійного аналізу, який дає змогу дослідити взаємозв'язки між показниками бюджету, значення яких використовуються при розрахунку індикаторів бюджетної безпеки.

У процесі дослідження отримано наступні наукові результати:

удосконалено:

- виявлено основні недоліки методології оцінки рівня бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки та надано рекомендації щодо їх усунення;
- визначено основні зовнішні та внутрішні фактори впливу на рівень бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки, зокрема розглянуто вплив тінізації економіки на ці сфери;

дістало подальший розвиток:

- аналіз стану бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки та розкриття їх проблемних питань дозволить визначити основні шляхи підвищення стійкості цих сфер економіки;

- досліджено основні методи впровадження зарубіжного досвіду управління бюджетною, продовольчою та енергетичною безпекою в українську економіку.

Практична цінність отриманих результатів полягає у дослідженні та аналізі стану бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки України методом розрахунку індикаторів, а також в дослідженні зарубіжного досвіду підвищення рівня цих показників, на основі якого запропоновані конкретні шляхи їх стабілізації.

Апробація результатів роботи. Результати роботи отримали позитивну оцінку на науково-практичних конференціях «Тиждень науки» 2020-2021рр., м. Запоріжжя, на міжнародній науково-практичній конференції «Генерування інновацій інклюзивного розвитку: національний, регіональний, міжнародний вимір» 2021р., м. Запоріжжя, на міжнародній науково-практичній конференції «Progressive research in the modern world» 5-7 жовтня 2022р., м. Бостон, США, всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Фінансово-економічна безпека України в період воєнного вторгнення» 20 червня 2023 р., м. Запоріжжя, міжнародній науково-практичній конференції «Інновації для відродження: національний, регіональний, міжнародний контекст» 13 жовтня 2023 р., м. Запоріжжя, статті «Оцінка рівня бюджетної безпеки України», збірка №5 2021 року, наукове фахове видання «Ефективна економіка», статті «Оцінка розподілу доходів населення України», збірка №11 2022 року, наукове фахове видання «Агросвіт», та статті «Проблематика підвищення рівня енергетичної безпеки України в умовах війни», збірка №9 2023 року, наукове фахове видання «Ефективна економіка».

Структура та обсяг роботи. Дипломна магістерська робота «Методологічні та практичні засади оцінювання бюджетної, фінансової,

продовольчої та енергетичної безпеки України» складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Робота містить 161 сторінок комп'ютерного тексту, з них 127 сторінок основного тексту, 34 рисунки, 38 таблиць, 82 джерела, 24 додатки.

У першому розділі розглядається сутність фінансової, бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки, їх роль в системі економічної безпеки держави, а також зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на їх рівень. Досліджуються методології оцінки стану бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки, після чого виявляються основні їх недоліки.

Другий розділ складається з проведення розрахунків і аналізу складових бюджетної, продовольчої та енергетичної системи України, досліджується динаміка значень індикаторів, надається загальна оцінка рівня бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки та виокремлюються основні фактори, що мали негативний вплив на конкретний показник.

У третьому розділі розглядається зарубіжний досвід підвищення рівня бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки, виділяються проблеми впровадження іноземних методів управління цими сферами в економіку України, а також пропонуються окремі шляхи вирішення цих питань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОЇ, ПРОДОВОЛЬЧОЇ ТА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВИХ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ

1.1. Сутність та роль фінансової безпеки в економіці держави

Основним регулятором економічного, політичного, культурного та соціального розвитку суспільства є держава, яка забезпечує його шляхом створення системи економічної безпеки [1, с. 88].

На сучасному етапі історичного розвитку економічне зростання будь-якої держави визначається матеріальною забезпеченістю її населення, а рівень її національної безпеки – ступенем захищеності її громадян. Національні інтереси України можуть бути реалізовані лише на основі сталого економічного розвитку. Роль та пріоритет їх розташування та кожна їх функція безпеки залежать від фактичного середовища, що формується внутрішньо та зовні протягом певного періоду часу. Тому в контексті існування та розвитку України як суверенної країни питання економічної безпеки України сьогодні набуває все більшого значення

На рівень економічної безпеки країни впливають її геополітичний та економічний статус, відносне розташування та стан її продуктивних сил, а також необхідність придбання тих чи інших видів стратегічних ресурсів, зокрема фінансових ресурсів. Забезпечення стійкості економічної безпеки має на меті запобігти загрозам та негативним наслідкам, які можуть виникнути у зв'язку з глобалізацією економіки. Для підвищення ефективності системи економічної безпеки вона має бути спрямована на забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, захист внутрішніх ринків та виробників та активну взаємодію з міжнародними фінансово-економічними організаціями [2, с. 49-55].

На сьогоднішній день системі економічної безпеки загрожують декілька чинників. В першу чергу, це політична криза, яка дестабілізує соціально - економічну сферу макроекономіки. Військові дії на території України та нестабільність у міжнародному політичному просторі мають негативний вплив на економіку держави, знижують рівень національної безпеки та зумовлюють посилення політичних конфліктів з іншими країнами. Механізмом, завдяки якому функціонує економічна безпека, є її фінансова складова [1, с. 88].

Поняття фінансової безпеки є таким же комплексним, як і тлумачення поняття «фінанси» як економічної категорії, тому на даний момент не існує одного конкретного визначення «фінансової безпеки». Слід зауважити, що наявні інтерпретації цього поняття відображають лише незначну частину аспектів фінансової безпеки та не можуть повністю охопити її різнобічність, тому вони не можуть претендувати на її точне та вичерпне трактування. Підходи до розуміння фінансової безпеки розглядаються під різними кутами, враховуючи такі підходи:

- за ресурсно-функціональним підходом, фінансова безпека виражається у захищеності фінансових інтересів суб'єктів господарювання на всіх рівнях фінансових відносин та у забезпеченості домогосподарств, підприємств, організацій та установ, регіонів, галузей, секторів економіки держави фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їхніх потреб і виконання відповідних зобов'язань;

- фінансова безпека з погляду статички – це такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, інвестиційної, митно-тарифної й фондової систем, який виявляється у збалансованості цих компонент, їх стійкості до зовнішніх і внутрішніх негативних впливів, здатності запобігати зовнішній фінансовій експансії, забезпеченні ефективного функціонування національної економічної системи й економічного зростання;

- з погляду нормативно-правового регламентування фінансова безпека визначає створення умов функціонування фінансової системи та встановлення таких правових механізмів, які перешкоджають спрямуванню фінансових потоків у такі сфери їхнього використання, які не закріплені законодавчими нормативними актами, та мінімізують можливості зловживання фінансовими ресурсами.

Якщо поєднати вище перелічені визначення в одне загальне, то тоді фінансова безпека — це захищеність фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових відносин; певний рівень незалежності, стабільності й стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізаційних факторів, що складають загрозу фінансовій безпеці; здатність фінансової системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи й стале економічне зростання [3, с. 62].

Основними причинами зростання важливості стану фінансової безпеки у системі економічної безпеки держави є:

- посилення фінансової глобалізації;
- послаблення державного контролю за розвитком грошово-кредитних відносин;
- лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків;
- підвищення значення валютних відносин і зростання міжнародної мобільності капіталу;
- посилення впливу валютної сфери на процеси, що відбуваються в сучасному секторі економіки.

Фінансова безпека як складова економічної безпеки представляє собою багаторівневу комплексну систему, що складається з різноманітних рівнів та підсистем. Кожна з цих складових відображає різні аспекти та напрями функціонування фінансової системи, має власну структуру, специфіку завдань та логіку розвитку (рис. 1.1).

Рис. 1.1 Складові фінансової безпеки [1]

Забезпечення фінансової безпеки держави є критично важливим завданням, особливо для країн з перехідною економікою, до яких належить й Україна. Розвиток і підвищення рівня стійкості системи державних фінансів у таких умовах мають особливо важливе значення, оскільки світові фінансові системи на сьогодні суттєво впливають на фінансову систему конкретної країни. З огляду на вплив фінансової складової на економічні процеси можна стверджувати, що сучасна економіка в значній мірі керується через фінансові механізми та інструменти. Такі складові, як фінансові важелі та фінансові стимули, грають вирішальну роль у досягненні конкретних фінансових цілей, а також у формуванні та розвитку економіки.

Як показує досвід інших країн, забезпечення високого рівня фінансової безпеки на національному, регіональному рівнях, також на рівні підприємства та фізичної особи є не лише запорукою її незалежності, але й дозволяє уникнути негативних наслідків глобалізації на національну економіку. Задовільний стан фінансової безпеки є важливою умовою для забезпечення стабільності та ефективного функціонування суспільства, а також для успішної співпраці з міжнародними фінансовими й економічними інституціями [1, с. 23].

Фінансова безпека країни має внутрішній і зовнішній аспекти. До зовнішнього відносяться незалежність національної фінансової системи від впливу міжнародних фінансово-кредитних організацій і транснаціонального капіталу, а також фінансовий суверенітет країни. Абсолютна фінансова незалежність країни в сучасних умовах неможлива, тому що процеси фінансової глобалізації, які щорічно стають більш масштабними, мають великий вплив на фінансову безпеку України. Саме тому питання фінансової безпеки у наш час виходить за національні межі.

Безпека внутрішньої фінансової сфери України залежить від таких її ключових аспектів, як правова, організаційна та інституціональна база. Крім того, вагомий вплив на неї мають політична стабільність в країні, рівень ризиків, пов'язаних з ринковою кон'юнктурою, масштаби тіньової економіки та здатність країни протидіяти корупції. Взаємодія всіх цих факторів сприяє формуванню стійкої та надійної фінансової системи [3, с. 62-63].

Оцінка рівня фінансової безпеки сектору державних фінансів України проводиться за такими етапами:

- формування множини індикаторів – індикатори стану фінансової безпеки України систематизовано з метою його оцінки за кожною складовою фінансової безпеки сектору державних фінансів.
- визначення порогових значень індикаторів, яке здійснюється з урахуванням світового досвіду та напрацювань українських учених; перегляд

порогових значень індикаторів у зв'язку зі змінами в національній і світовій економіці здійснюється в разі потреби, але не рідше, ніж раз на два роки.

- нормалізація індикаторів, завдання якої полягає в переході до такого масштабу вимірювань, коли "найкращий" показник має значення 1, або 100 %, а "найгірший" – 0, або 0 % [4, с. 118].

1.2. Бюджетна безпека як складова фінансової безпеки

Особливу роль у фінансовій безпеці відіграє така її складова, як бюджетна безпека. Поняття бюджетної безпеки є багатограним - воно поєднує в собі політичну та економічну складову. Цей термін в економіці розглядається і як система правових та організаційних відносин, так і як показник ефективності бюджетної політики держави. Через двоїстість сутності бюджетної безпеки сьогочасні науковці дають різні визначення цього терміну. Якщо їх узагальнити й об'єднати в одне ціле, то можна виділити економічні аспекти, характерні для бюджетної безпеки (рис. 1.2):

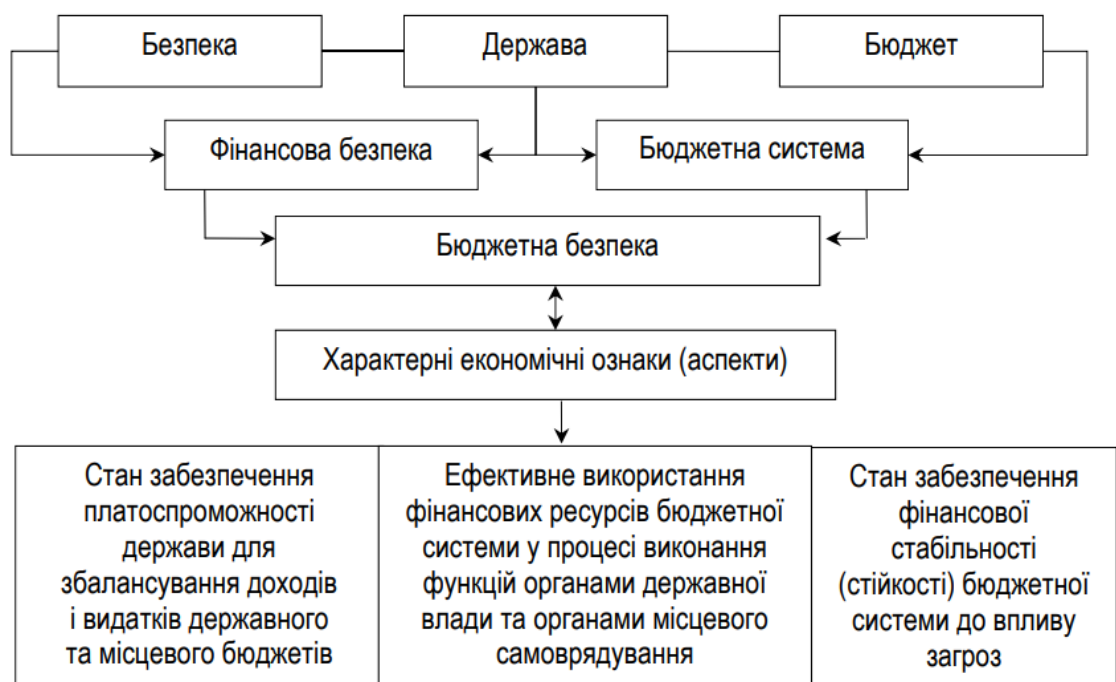

Рис. 1.2 Економічні ознаки (аспекти) бюджетної безпеки [1]

- високий рівень бюджетної безпеки забезпечує платоспроможність країни, що, в свою чергу, збалансовує доходи та видатки бюджетів державного та місцевого рівня;

- завдяки врегульованій бюджетній безпеці можливе більш ефективне використання бюджетних коштів у процесі виконання функцій органами влади різних рівнів - як державного, так і місцевого;

- забезпечує фінансову стійкість бюджетної системи до впливу загроз [1, с. 90].

Бюджетна безпека як важливий фактор соціально-економічного розвитку держави виступає своєрідним індикатором і критерієм ефективності її бюджетної політики, організації бюджетного процесу та функціонування бюджетної системи в цілому.

З погляду економіки, бюджетна безпека виражає здатність держави за допомогою бюджету виконувати властиві їй функції та завдання, а також задовольняти потреби платників податків та одержувачів бюджетних коштів з урахуванням індивідуальних, корпоративних та суспільних інтересів. Бюджетна безпека повинна забезпечувати платоспроможність та фінансову стійкість державних фінансів, що надасть можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції.

Можна виділити такі основні критерії, властиві бюджетній безпеці:

- забезпечення стійкості основних параметрів платіжно-розрахункової системи;

- реальність цілей бюджетної політики та її відповідність національним інтересам;

- розширення можливостей держави здійснювати зовнішню і внутрішню політику на основі забезпечення достатніми фінансовими ресурсами;

- найбільш оптимально залучати та використовувати позикові кошти для фінансування бюджетних видатків;

- попереджати порушення бюджетного законодавства з метою сприяння стійкому соціально - економічному розвитку держави [5, с. 34].

Високий рівень бюджетної безпеки може вказувати на те, що держава має достатню кількість ресурсів для виконання різноманітних соціальних, політичних і економічних функцій та завдань, які покладені на неї, та навпаки. Задовільний стан бюджетної безпеки також може свідчити про високу ефективність управління фінансами та здатність уряду забезпечувати стабільність економічного розвитку.

Багатозначність поняття бюджетної безпеки стає причиною дискусій при обговоренні вченими - економістами методів оцінки рівня економічної безпеки. Вирішити це питання можна, якщо зосередити увагу на більш детальному вивченні та розробці теоретичних засад бюджетної безпеки. Ті методи оцінки рівня бюджетної безпеки, які існують зараз, мають бути доповнені, розширені та об'єднані в єдину систему методів для того, щоб отримані результати були більш об'єктивними. Завдяки цьому ефективність бюджетної політики, яку проводить уряд, значно зросте, що призведе до підвищення соціально - економічного розвитку країни в цілому.

1.3. Сутність та роль продовольчої безпеки в економіці держави

Продовольча безпека держави є важливою складовою частиною економічної безпеки (рис. 1.3), яка в свою чергу є частиною суспільної безпеки держави. Продовольча безпека держави – це ступінь забезпеченості населення країни екологічно чистими і корисними для здоров'я продуктами харчування вітчизняного виробництва за науково-обґрунтованими нормами і доступними цінами при збереженні і поліпшенні середовища проживання. Продукти харчування у життєвій діяльності людини відіграють особливу

роль. Експерти вважають, що за життя сучасного покоління продовольча проблема може перерости у глибоку міжнародну кризу.

Забезпечення ефективного функціонування системи продовольчої безпеки безпосередньо залежить від:

- стійкості підсистеми забезпечення;
- структурних змін в АПК;
- інвестиційної політики;
- формування підсистеми технічного забезпечення;
- удосконалення податкового законодавства;
- організації банківського обслуговування;
- створення товарних запасів матеріально-технічних засобів;
- діючої системи страхування урожаїв і майна підприємств АПК;
- науково-інформаційного забезпечення [6, с. 165-166].

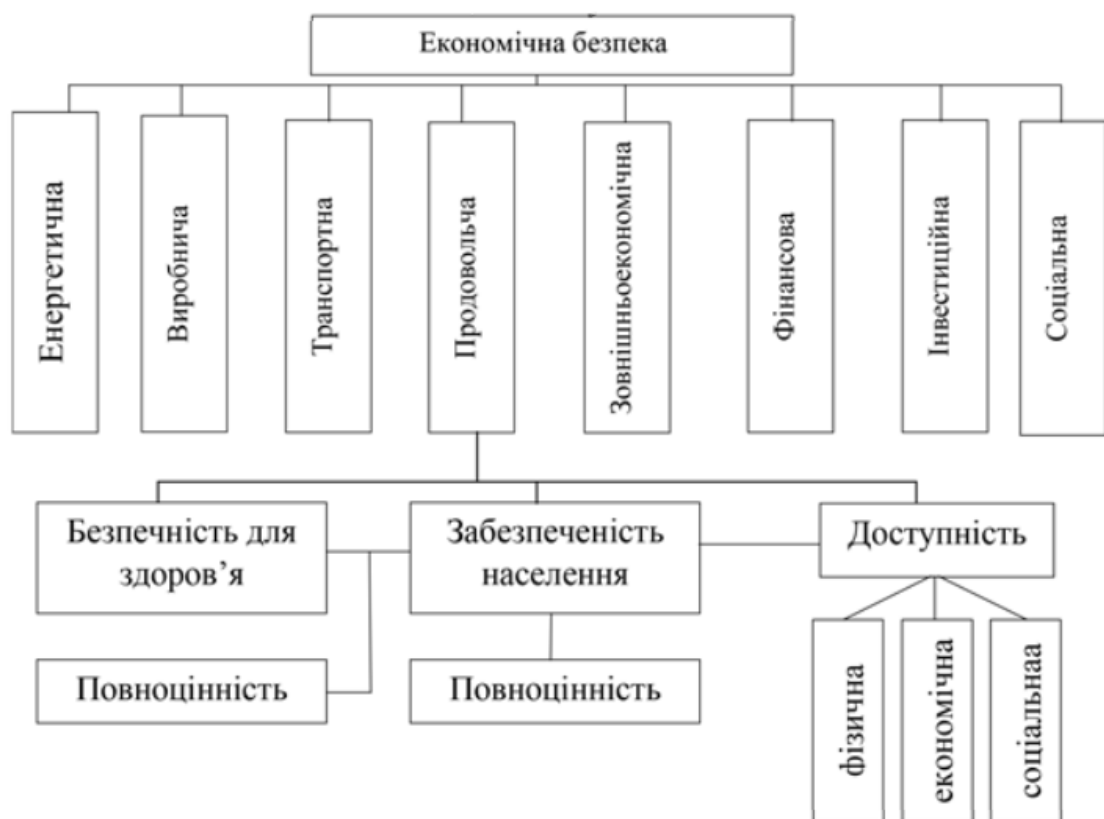

Рис. 1.3 Продовольча безпека в структурі економічної безпеки [6]

Нині для України проблема продовольчої безпеки набуває особливої гостроти, що пов'язано з рядом обставин, які зумовлені як глобальними

змінами, так й глибокою і системною економічною кризою, що спричинила масштабний спад виробництва у всіх народногосподарських сферах, у т. ч. і в агропродовольчому комплексі. В результаті значно скоротилися загальні фонди споживання продовольчих товарів, а в окремі роки і запаси деяких продуктів.

Через надзвичайну фінансову напруженість та платіжну кризу скоротилися реальні доходи більшої частини населення і, як наслідок, обмежилась доступність харчових продуктів для збіднілих верств населення. Скорочення доходів основної маси населення спричинило тенденцію до натуралізації сільського господарства.

Протягом останніх років є актуальною проблема переорієнтації ресурсів підприємств рослинницької галузі на вирощування технічних культур: ріпаку та сої. Цей процес призводить до значного збільшення рівня імпортозалежності в сфері продовольчого споживання й перетворення аграрного сектора України на сировинно-біопаливну базу країн ЄС. Така тенденція має вагомий вплив на структуру виробництва й споживання продуктів харчування, у наслідок чого впроваджуються зміни в економічні зв'язки України з міжнародними партнерами.

Підвищення рівня продовольчої безпеки визначено у якості одного з основних напрямів державної політики з питань національної безпеки в економічній сфері. Необхідність забезпечення продовольчої безпеки України вимагає підтримання відповідного рівня продовольчого самозабезпечення, що передбачає використання державної підтримки вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції та вжиття заходів по контролю за імпортом з метою захисту власних виробників від іноземної конкуренції. Надійність забезпечення продовольчої безпеки полягає як у достатньому самозабезпеченні продуктами харчування, так і в наявності коштів для їх імпорту в необхідних обсягах за умов мінімальної потенційної вразливості продовольчого забезпечення населення у разі виникнення ускладнень з імпортом продовольства (зростання цін, ембарго тощо) [7, с. 88-90].

1.4. Сутність енергетичної безпеки та стратегічні цілі її розвитку

Значущість енергетики стає вагомою в умовах соціально-економічних криз, воєнного або надзвичайного стану, в інших складних обставинах. Саме тому на рівні окремих держав і міжнародних організацій актуальними стали питання забезпечення енергетичної безпеки, енергетичної політики, екологічно орієнтованої енергетики, енергетичного сталого розвитку тощо.

Зважаючи на кризові явища останніх років, повномасштабне вторгнення на територію України 2022 року, руйнування об'єктів критичної інфраструктури постала потреба у вивченні проблематики забезпечення енергетичної безпеки, енергетичного суверенітету та сталого розвитку держави [8, с. 70-71].

У відповідності до класичного визначення поняття, яке надане Міжнародним енергетичним агентством енергетична безпека – це безперервна наявність енергоресурсів за доступними цінами. Однак, вказане формулюванням енергетичної безпеки стосується лише окремих категорій: фізична наявність ресурсів, безперервність їх постачання та економічна доступність [9, с. 165]. Енергетична безпека - це спроможність технічно надійним, економічно ефективним та екологічно прийнятним способом задовольняти потреби суспільства в енергоресурсах, забезпечувати стале функціонування національної економіки у нормальних і кризових умовах, захищати суверенітет держави у формуванні та здійсненні політики захисту національних інтересів».

Для уніфікації процесів оцінки та стратегування в енергетичній безпеці використовують методологію системного підходу, який дає змогу описати енергетичну безпеку через виокремлення в ньому таких блоків:

- система як ціле, що визначає її ціннісні характеристики, роль у більшій системі (інтегрованість у неї, рівень суб'єктності);

- елементи та зв'язки системи, що характеризують інституційну та організаційну визначеність, а також забезпеченість ресурсами (правовими, фінансовими, матеріальними, інформаційними, людськими тощо);
- функції й ролі у системі, що регламентує завдання її елементів, їх відповідність установам вимогам і спроможність надавати цільові послуги;
- процеси системи (виробничі, управлінські, сервісні, трансформаційні), що визначають її керованість, узгодженість дій, їх результативність та ефективність;
- матеріал системи, що визначає якісні характеристики системи, її елементів, зв'язків, процесів [10, с. 13].

Стратегічний підхід вкрай важливий для такої складної галузі економіки, як енергетика. В умовах нестабільної ситуації у геополітичній сфері, зважаючи на обмеженість енергетичних ресурсів та потребу розвиватися екологічно і з турботою про довкілля, необхідно розуміти всі потенційні ризики і загрози, які можуть вплинути на український енергетичний сектор. Стратегія енергетичної безпеки України необхідна, щоб забезпечити прогнозованість розвитку і стійкість енергосистеми, своєчасну ідентифікацію загроз та запобігання їм [9, с. 163].

Стратегічні цілі забезпечення енергетичної безпеки та завдання з їх досягнення спрямовуються на реалізацію пріоритетів розвитку країни в економічній, соціальній, екологічній, інфраструктурній, науково-технологічній сфері, відповідно до цілей сталого розвитку. Стратегія енергетичної безпеки визначає такі стратегічні цілі забезпечення енергетичної безпеки та пріоритетні завдання для реалізації її позитивної трансформації:

- доступність джерел енергії та енергоресурсів всіх видів для споживачів;
- стійкість функціонування енергетичного сектору;

- економічна ефективність функціонування енергетичного сектору, систем енергозабезпечення та імпортозаміщення мінеральної сировини;
- енергетична ефективність використання енергоресурсів та енергоефективності національної економіки;
- екологічно прийнятний вплив енергетики на навколишнє середовище;
- інтеграція енергетичного сектору в політичний, технологічний, технічний, економічний та правовий простір ЄС;
- незалежність у формуванні та реалізації внутрішньої та зовнішньої політики у сфері енергетики, забезпечення реалізації національних інтересів;
- розвиток науково-технічного, інноваційного та освітнього потенціалу України для потреб енергетичного сектору [11].

Систематичне оцінювання загроз енергетичній безпеці та складання на основі його результатів стратегій розвитку дозволить сформулювати пропозиції для удосконалення державної політики у цій сфері та підвищення ефективності господарської діяльності підприємств паливно-енергетичного комплексу.

1.5. Індикатори бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки

Згідно з Методичними рекомендаціями щодо оцінки рівня економічної безпеки України [12] стан бюджетної безпеки оцінюється за чотирма індикаторами. Значна кількість науковців спирається саме на цей метод у своїх працях.

Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП дозволяє оцінити як бюджетні, так і макроекономічні ризики загалом. Цей показник дає можливість проаналізувати вплив фіскальної політики держави

на стан фінансової системи, платіжного балансу та на обсяги внутрішнього попиту. Цей індикатор є показником типу «А», тобто змішаного типу, який до певного значення є стимулятором, а в разі подальшого збільшення перетворюється на дестимулятор. Оптимальним вважається значення цього показника на рівні від -2% до 3% .

Другий індикатор – частка дефіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління у ВВП – розраховується за методикою МВФ і є загальноприйнятим ключовим індикатором діяльності для країн, що претендують на отримання кредиту від цієї міжнародної фінансової організації. Цей індикатор також є показником змішаного типу. Оптимальне значення цього індикатора дорівнює нулю. Зауважимо, що сектор загального державного управління включає Державний бюджет України, місцеві бюджети та фонди загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування; дані наводяться за методологією МВФ (GFSM 1986, окрім доходів від приватизації, що обліковуються як фінансування) та без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Третій індикатор бюджетної безпеки – рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет – відображає обсяг фінансових ресурсів держави, які перерозподіляються через систему державних фінансів, і свідчить про рівень централізації фінансової системи держави. Оптимальним вважається значення на рівні від 25 до 28%. При цьому цей індикатор є показником змішаного типу, тобто у критичний стан оцінюється як надмірне перевищення вказаного порогу (понад 37%), так і недостатнє значення (нижче за 18%).

Четвертий індикатор бюджетної безпеки – відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, що розраховується за методикою МВФ. Цей індикатор є показником - дестимулятором, тобто між показником та інтегральною

оцінкою наявний зворотний зв'язок. Оптимальним значенням є рівень 6%, а перевищення 16-відсоткового порогу свідчить про критичний стан державного боргу [13, с. 621].

Індикатори бюджетної безпеки розраховуються за формулами, наведеними у табл.1.1:

Таблиця 1.1

Методологія знаходження індикаторів бюджетної безпеки [12]

Індикатор	Формула
Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, відсотків	дефіцит державного бюджету, млн. гривень / ВВП, млн. гривень x 100
Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, відсотків до ВВП	(дефіцит сектору загальнодержавного управління, млн. гривень - дефіцит зведеного бюджету, млн. гривень) / ВВП x 100
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків	доходи зведеного бюджету, млн. гривень / ВВП, млн. гривень x 100
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, відсотків	(обслуговування державного боргу, млн. гривень + погашення державного боргу, млн. гривень) / доходи державного бюджету, млн. гривень x 100

Методологія оцінки рівня бюджетної безпеки як складової економічної безпеки, яка законодавчо затверджена у Методичних рекомендаціях щодо оцінки рівня економічної безпеки України, має ряд значних недоліків, тому отримані результати не можуть об'єктивно охарактеризувати реальне становище бюджетної безпеки. Найбільш вагомими недоліками цієї методології є:

- недостатня кількість індикаторів для об'єктивної оцінки рівня бюджетної безпеки, що ускладнює розробку більш точних прогнозів та здійснення відповідних висновків по кожному з показників;
- індикатори бюджетної безпеки не враховують вплив податків на економічну систему країни;
- перелік індикаторів, який на даний момент використовується при оцінці бюджетної безпеки України, сформований на основі відбору

показників, визначених з урахуванням попередньо накопиченого досвіду українських та зарубіжних вчених, а також профільними міжнародними організаціями у сфері економічної безпеки загалом. Множина індикаторів та їх нормоване значення, які враховують чинники як внутрішньої, так і зовнішньої бюджетної політики країни, має визначатися для бюджетної безпеки окремо [14, с. 21 - 22].

Таким чином, бюджетна безпека є однією з найважливіших складових економічної безпеки країни. За її високого рівня держава здатна виконувати свої політичні, економічні, соціальні, та правові функції у повному обсязі, у результаті чого державний уряд може реалізувати стратегічні пріоритети у політичній та соціально-економічній сферах.

Проблеми, які характерні для бюджетної безпеки України, з кожним роком все більше загострюються, тому для їх вирішення необхідно щорічно розраховувати показники бюджетної безпеки та аналізувати їх у динаміці, спираючись на фактичні дані з достовірних джерел та сучасну, найбільш об'єктивну методологію розрахунку цих індикаторів. На сьогоднішній день основною вважається методологія оцінки рівня бюджетної безпеки як складової економічної безпеки, яка закріплена у Методичних рекомендаціях щодо оцінки рівня економічної безпеки України. Ця методологія хоча і є досить надійною, але вона недостатньо об'єктивно описує реальне становище бюджетної безпеки в державі. У зв'язку з цим на даний момент зростає актуальність розробки та перевірки на практиці методів комплексної оцінки багатьох факторів, які сповільнюють розвиток економіки країни та негативно впливають на всі сектори фінансової сфери.

Процес забезпечення продовольчої безпеки передбачає ретельний та добре структурований моніторинг за динамікою змін, які відбуваються в цій сфері. Цей нагляд полягає в оцінці якісних та кількісних змін, що відбуваються, з метою розробки адекватних рекомендацій та прийняття управлінських рішень. Система моніторингу має базуватися на поєднанні економічних та соціальних показників з індикаторами, які відображатимуть

ефективність діяльності органів державної влади з вирішення проблеми продовольчої безпеки. За результатами моніторингу уповноважені органи виконавчої влади повинні приймати рішення щодо внесення змін до складу основного харчового кошика для основних соціальних та демографічних груп населення. Також на їхній відповідальності буде затвердження складу харчових продуктів, що рекомендуються для вживання основними соціальними і демографічними групами населення.

В умовах євроінтеграційного вектору розвитку України, важливою складовою якого є відкритість внутрішніх та зовнішніх ринків продовольчих товарів, важливим є постійний контроль за показниками продовольчої безпеки держави, який дозволить оперативно реагувати на зміни в цій галузі та формувати відповідну їм державну політику [15, с. 41].

Стосовно показників оцінки системи продовольчої безпеки, то на сьогодні стан продовольчого забезпечення населення оцінюється широким спектром індикаторів. На початковому етапі це включало в себе оцінку середньоосібних доходів населення та перехідних залишків продовольчого зерна, однак сучасні критерії оцінки стали більш різноманітними та комплексними. Ускладнення та розширення сукупності показників оцінки рівня продовольчої безпеки відбулося внаслідок зростання значущості ринкових відносин та виникнення нових економічних процесів та механізмів, які впливають на забезпечення продовольчої безпеки. Це призводить до необхідності переосмислення та модернізації підходів до оцінки поточного стану продовольчої безпеки [16, с. 152].

Над проблемою оцінки рівня продовольчої безпеки працювало багато видатних науковців, і кожен з них розробив власну систему індикаторів. Якщо об'єднати напрацювання вчених, то можна виділити такі показники:

- індикатор виробництва продуктів харчування на особу на рік;
- індикатор споживання продуктів харчування на особу на рік;
- індикатор економічної доступності продуктів харчування;
- індикатор ємності внутрішнього ринку;

- індикатор продовольчої незалежності.

Індикатор виробництва продуктів харчування на особу на рік дорівнює відношенню виробленого продукту в розрахунку на душу населення до фізіологічної норми його споживання. Якщо значення даного індексу не менше одиниці, це означає, що обсягів виробництва окремого продукту в країні достатньо для того, щоб забезпечити населення продовольством. Даний індикатор розраховується за такою формулою:

$$I_B = \frac{ПВ}{СР}, \quad (1.1)$$

де I_B - індикатор виробництва продуктів харчування на особу на рік;

ПВ - вироблений продукт в розрахунку на душу населення;

СР - раціональна норма споживання окремого продукту на одну особу за рік, погоджена з МОЗ.

Індикатор споживання продуктів харчування на особу на рік дорівнює відношенню фактично спожитого продукту в розрахунку на душу населення до фізіологічної норми його споживання. Нормальною вважається ситуація, коли фактичне споживання продуктів харчування особою впродовж року відповідає його раціональній нормі, тобто коефіцієнт співвідношення між фактичним і раціональним споживанням дорівнює одиниці. Цей показник розраховується за формулою:

$$I_c = \frac{СФ}{СР}, \quad (1.2)$$

де I_c - індикатор споживання продуктів харчування на особу на рік;

СФ - фактичне споживання окремого продукту на одну особу за рік.

Індикатор економічної доступності продуктів визначається як частка середньомісячних сукупних витрат на продукти харчування та безалкогольні напої у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств. Граничним

(пороговим) критерієм для зазначеного показника вважається його 60-відсотковий рівень. Даний індикатор розраховується за такою формулою:

$$I_{\text{ек.д.}} = \frac{V_x}{V_c} * 100\%, \quad (1.3)$$

де $I_{\text{ек.д.}}$ - індикатор економічної доступності продуктів;

V_x - середньомісячні витрати на продукти харчування та безалкогольні напої у розрахунку на одне домогосподарство за рік;

V_c - сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство за рік.

Індикатор ємності внутрішнього ринку визначається у натуральному виразі як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення за формулою:

$$I_c = CФ * Ч_n, \quad (1.4)$$

де I_c - індикатор ємності внутрішнього ринку;

$Ч_n$ - середньорічна чисельність населення.

Індикатор продовольчої незалежності дорівнює відношенню обсягу імпорту та ємності внутрішнього ринку в натуральних показниках. Граничний максимальний критерій встановлено на рівні 30%. Даний індикатор розраховується за такою формулою:

$$I_{\text{п.н.}} = \frac{I}{I_c} * 100\%, \quad (1.5)$$

де $I_{\text{п.н.}}$ - індикатор продовольчої незалежності;

I - імпорт за групами продовольства.

На сьогодні методологія оцінювання рівня продовольчої безпеки є недосконалою. Хоча критерії, перелічені вище, можуть вказувати на основні

проблеми продовольчої сфери та допомагати в їх попередженні, але це можливо лише при умові їх постійного контролю. Така система індикаторів не в змозі задовольнити фактичні потреби населення, тому для конкретизації стану продовольчої безпеки домогосподарств вона має бути розширена та доповнена.

Ще одним недоліком вже існуючого порядку оцінювання продовольчої безпеки є те, що частину індикаторів, відповідно до Методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» [17], можна знайти на сайті Державної служби статистики України [18], однак вони знаходяться в різних інформаційних джерелах, не структуровані і не мають необхідної інтерпретації для широкої громадськості. Через це система знань широких верств населення, дітей та молоді про наявність суттєвих проблем у сфері продовольчої безпеки дані майже повністю зруйнована або відсутня.

Дослідження аспектів енергетичної безпеки представляє собою важливу, але надзвичайно складну задачу. Це пояснюється відсутністю єдиної методології для визначення сфери енергетичної безпеки як об'єкта дослідження та оцінки її стану. Однією із основних проблем опису енергетичної безпеки полягає в потребі врахування множини різних факторів, що впливають на функціонування енергетичної системи країни. Такий широкий підхід потребує врахування економічних, політичних, екологічних та соціальних аспектів, пов'язаних з виробництвом, постачанням та споживанням енергії. [10, с. 85].

Як серед розмаїття підходів до розкриття сутності енергетичної безпеки, погляди на яку відрізняються в роботах різних науковців, не існує узгодженої думки, так і не існує універсальної системи оцінки та стандартизованого переліку показників енергетичної безпеки. Важливим фактором, що впливає на вибір методу оцінки, є підходи до самого визначення поняття «енергетична безпека». Крім того, враховуються

припущення, що лежать в основі конкретних методик оцінки, а також наявність доступної та правдивої інформації, необхідної для застосування обраних методів [19, с. 203].

У більшості методичних підходів, що використовуються для оцінки рівня енергетичної безпеки, включають у свої структури ключовий компонент - індикатор (показник) енергетичної безпеки. Процес нормування цих показників передбачає їх вимірювання відносно граничних значень, які визначаються відповідно до конкретних контекстуальних умов та критеріїв. Такий підхід використано у «Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» [12], на яких ґрунтуються дослідження багатьох науковців [20, с. 4].

У той же час, слід відзначити, що на теперішній момент індикатори, які надані в Методичних рекомендаціях 2013 року, не здатні в повному обсязі врахувати та охарактеризувати ті зміни, які відбулися протягом останніх років в економічній та політичній сферах України. Ці зміни відіграють значущу роль у контексті енергетичної безпеки країни. Зокрема, при оцінці рівня енергетичної безпеки держави належить враховувати й аналізувати нові загрози, які виникли в результаті пандемії та воєнних дій на території України.

Дані події спричинили серйозні зміни в структурі та функціонуванні паливно-енергетичного комплексу України, наслідком цього стали часткова деградація структури та взаємозв'язків між різними складовими сектору енергетики, а також фізичне зруйнування окремих ключових об'єктів та компонентів енергетичної інфраструктури. Ці процеси суттєво вплинули на здатність країни забезпечувати стабільне та надійне енергопостачання, тому на сьогодні є актуальними комплексний аналіз та стратегічне планування діяльності в контексті енергетичної безпеки для відновлення та зміцнення енергетичного сектора держави [20, с. 11].

Значна кількість українських вчених протягом останніх років активно працює над модернізацією вже існуючих та розробкою нових методологій

оцінки рівня енергетичної безпеки. Наприклад, у роботі НІСД «Визначення рівня та оцінювання загроз енергетичній безпеці» [10] групи індикаторів сформовано з урахуванням цілей, встановлених Стратегією енергетичної безпеки України [11]. Це дослідження є подальшим розвитком системного підходу до досліджень у сфері енергетичної безпеки. Використання такої методології дає змогу збалансувати об'єктивну мінливість набору параметрів, необхідного для належної оцінки енергетичної безпеки відповідно до перебудови навколишнього середовища, наприклад, технологічний і економічний розвиток, геополітичні зрушення, кліматичні фактори та особливості функціонування енергетичної системи країни. Ще однією перевагою використання системного методу є можливість сформулювати сталий методологічний підхід до вибору параметрів, заснований на конкретних потребах дослідника, будь то держави, галузі або іншої зацікавленої сторони [10, с. 85].

Для дослідження рівня енергетичної безпеки України в 2018-2022 рр. в рамках цієї дипломної роботи скомпонуємо показники з Методичних рекомендацій 2013 року [12] та дослідницької роботи НІСД 2022 року [10] та розрахуємо найбільш вагомі з них.

Вартість імпорту енергоресурсів для країни – це індикатор-дестимулятор (D), що демонструє рівень витрат, які країна здійснює для отримання енергоресурсів з зовнішніх джерел. Його можна використовувати для оцінки двох аспектів:

1. Показник є мірою доступності енергоресурсів з точки зору економічної продуктивності країни. Іншими словами, вартість імпорту енергоресурсів відображає, наскільки легко країні купувати необхідні ресурси, залежно від результатів її господарської діяльності.

2. Індикатор вказує на ступінь залежності країни від зовнішніх постачальників енергоресурсів. Великий рівень залежності може призвести до негативних наслідків в разі різких змін на міжнародних ринках або політичної нестабільності.

Щодо системного підходу, то цей індикатор є характеристикою цілісності системи та дозволяє оцінити вплив витрат на енергоресурси на загальну економічну ситуацію країни та її стійкість на міжнародній арені.

Значення показника дорівнює співвідношенню між величиною імпорту енергоресурсів для країни та її валовим внутрішнім продуктом (ВВП), вираженим у відсотках відносно поточного обмінного курсу:

$$I_{\text{в.і.е.}} = \frac{I}{\text{ВВП}} * 100\%, \quad (1.6)$$

де $I_{\text{в.і.е.}}$ - індикатор вартості імпорту енергоресурсів;

I - обсяг імпорту енергоносіїв;

ВВП - валовий внутрішній продукт.

Частка сукупного доходу домогосподарства, витрачена на оплату житлово-комунальних послуг – цей показник відображає, яку частку від загальних ресурсів одного домогосподарства займають витрати на житлово-комунальні послуги. Вони належать до категорії послуг першої необхідності, оскільки вони забезпечують базові потреби населення та мають визначальний вплив на рівень його життя. Індикатор визнано дестимулятором (D), оскільки перманентне збільшення тарифів на житлово-комунальні послуги може призвести до негативних наслідків для населення. Якщо зростають ціни на послуги без врахування реальних доходів громадян та їх динаміки, це може спричинити зниження рівня життя і зростання соціальної напруги в суспільстві.

Індикатор розраховується як співвідношення частини сукупних витрат домогосподарства, витраченої на оплату ЖКП, до його сукупного доходу:

$$I_{\text{ч.д.ЖКП}} = \frac{B_{\text{ЖКП}}}{\text{СД}} * 100\%, \quad (1.7)$$

де $I_{\text{ч.д.ЖКП}}$ - індикатор частини доходу, витраченої на ЖКП;

$V_{\text{ЖКП}}$ - сукупні витрати домогосподарства на ЖКП;

СД - сукупний дохід домогосподарства.

Рівень інвестування підприємств ПЕК є важливим індикатором - стимулятором (S), який відіграє ключову роль у визначенні довгострокової економічної динаміки ПЕК і впливає на процес розширеного суспільного відтворення.

З позиції системного підходу, цей показник розглядає функціонування системи та відображає ефективність її процесів. Він демонструє динаміку та напрямки розвитку енергетичної системи, включаючи модернізацію обладнання та застосування передових технологій, щоб задовольнити зростаючі потреби споживачів та відповідати вимогам сучасності. Індикатор відображає зв'язки між державною політикою та економічним середовищем, які формують рівень інвестиційної привабливості енергетичного сектору для потенційних інвесторів.

Цей показник обчислюється як співвідношення капітальних інвестицій за видом економічної діяльності промисловості «Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря» до ВВП:

$$I_{\text{р.і.ПЕК}} = \frac{KI_{\text{ПЕК}}}{\text{ВВП}} * 100\%, \quad (1.8)$$

де $I_{\text{р.і.ПЕК}}$ - індикатор рівня інвестування підприємств ПЕК;

$KI_{\text{ПЕК}}$ - капітальні інвестиції в ПЕК.

Частка імпорту палива з однієї країни (компанії) у загальному обсязі його імпорту – це індикатор енергетичної безпеки, який характеризує енергетичну стійкість держави. Цей показник відображає рівень залежності українського ринку енергоносіїв від лідируючої країни - імпортера.

Індикатор розраховується відношенням обсягу імпорту енергоносіїв за домінуючою країною до загального обсягу імпорту енергоносіїв у відсотках:

$$I_{i.п.д.к.} = \frac{KI_{ПЕК}}{ВВП} * 100\%, \quad (1.9)$$

де $I_{i.п.д.к.}$ - індикатор імпорту палива з домінуючої країни;

$I_{д.к.}$ - імпорт палива з домінуючої країни;

I_z - загальний обсяг імпорту палива.

Запаси природного газу – це ключовий індикатор, який показує, на скільки місяців вистачить тих запасів газу, що накопичувалися в країні протягом календарного року. Цей показник є фундаментальною основою для визначення рівня енергетичної стійкості та надійності постачання газу в країні. Він не лише надає можливість отримувати об'єктивну оцінку ситуації, але й створює основу для формулювання та вдосконалення стратегій та планів управління газовими ресурсами на довгострокову перспективу.

Цей показник надає лише орієнтоване уявлення про рівень забезпеченості країни природним газом. Його обмеження полягає в тому, що при його розрахунках не враховується здатність країни забезпечити достатній обсяг газу для покриття пікової потреби в надзвичайно холодні дні наприкінці зими. У цей період обсяг природного газу, накопиченого в підземних сховищах, є значно меншим у порівнянні з обсягами газу на початок опалювального сезону. Це може обмежити максимальний обсяг газу, який може бути вилучений зі сховищ для задоволення пікової потреби [20].

Індикатор розраховується відношенням запасів природного газу до середньомісячного споживання природного газу:

$$I_{з.п.г.} = \frac{З_{п.г.} * 12 \text{ місяців}}{С_{п.г.р.}}, \quad (1.10)$$

де $I_{з.п.г.}$ - індикатор запасів природного газу;

$З_{п.г.}$ - запаси природного газу;

$С_{п.г.р.}$ - споживання природного газу за рік.

Таким чином, енергетична безпека держави є комплексним поняттям, на яке впливає значна кількість внутрішніх та зовнішніх факторів, тому для оцінювання її рівня дослідниками використовуються різні методологічні підходи. Вони базуються на розрахунку та подальшому аналізі різноманітних кількісних показників, які у сукупності надають не тільки більш повну і об'єктивну характеристику сучасного стану енергетичної безпеки, але й допомагають визначити правильний вектор для стратегічного планування у цій галузі.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИКАТОРІВ БЮДЖЕТНОЇ, ПРОДОВОЛЬЧОЇ ТА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

2.1. Дослідження індикаторів бюджетної безпеки

За останні роки населення України зазнало змін у всіх сферах життя: пандемія 2020 року та воєнний стан в країні значно поглибили економічну кризу, яка була в країні до цих подій. Для комплексного аналізу показників бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки у динаміці буде доречно використовувати дані за останні 5-6 років.

Перед тим, як знайти значення індикаторів бюджетної безпеки, спираючись на Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня бюджетної безпеки України [12], та проаналізувати отримані значення, необхідно простежити динаміку тих показників бюджету, які потім будуть використані у розрахунках (див. Додатки А - Б):

- номінальний та реальний ВВП, а також різниця між ними;
- дефіцит державного бюджету;
- дефіцит сектору загальнодержавного управління;
- дефіцит зведеного бюджету;
- доходи зведеного бюджету;
- обслуговування державного боргу;
- погашення державного боргу;
- доходи державного бюджету.

Одними з основних показників бюджету є дефіцит державного бюджету, а також номінальний та реальний ВВП.

Роль дефіциту державного бюджету полягає в тому, що цей показник є одним з основних інструментів фінансово-кредитної політики країни, завдяки чому він має значний вплив на соціально-економічне становище

держави та сприяє стримуванню або прискоренню розвитку держави в різних сферах економіки.

Номінальний ВВП - це обсяг виробництва, який вимірюється в поточних цінах, тобто в тих цінах, що були актуальними на момент виробництва. На величину номінального ВВП впливають два таких фактори:

- динаміка обсягу виробництва;
- динаміка рівня цін.

На відміну від номінального ВВП, реальний ВВП вимірюється в базових цінах, тобто на величину цього показника впливає лише зміна обсягів виробництва.

Номінальний та реальний ВВП слід розглядати в сукупності, тому що саме таким шляхом можна дослідити динаміку сукупних цін та їх співвідношення в базовому та звітному роках.

Розрахуємо процентне відношення дефіциту державного бюджету до реального ВВП (див. Додаток В) та наведемо отримані показники в табл. 2.1. Аналіз цих значень надає можливість дослідити динаміку відносних значень дефіциту бюджету протягом останніх років.

Таблиця 2.1

Відношення дефіциту державного бюджету до реального ВВП

Рік	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Відношення дефіциту до реального ВВП, %	- 1,92	- 2,12	- 5,69	- 4,54	- 23,66

Отримані показники демонструють, що дефіцит мав найбільше відносне значення у 2022 році. Значне зростання показнику у порівнянні з минулими роками обумовлене найглибшим річним падінням економіки за всю історію України. Основною причиною падіння реального ВВП стала повномасштабна війна, що триває з 24 лютого 2022 року, та пов'язані з нею наслідки. В першу чергу, це окупація деяких областей, блокада чорноморських портів, знищення об'єктів інфраструктури та виробничих потужностей, розрив логістичних зв'язків та масштабна міграція населення

України в країни Європи та Туреччину. Сукупність цих негативних ефектів призвела до різкого скорочення споживчого попиту, інвестиційної діяльності, експорту та врожаїв. Усі ці аспекти разом створюють складну економічну ситуацію, яка вимагає комплексного аналізу та ефективних заходів для подолання викликів.

Мінімальне відношення дефіциту державного бюджету до реального ВВП було досягнуто в 2018 - 2019 роках, тобто цей період є найбільш стабільним для всіх сфер економіки України, у тому числі - її бюджетної безпеки. Показники цих років більш-менш врівноважені, оскільки значення дефіциту державного бюджету є мінімальними.

Для того, щоб більш детально дослідити фактори формування бюджетних показників у 2018 - 2022 роках, слід розглянути та проаналізувати основні виклики в економіці за цей період. В першу чергу, необхідно підкреслити спільні риси, які притаманні для кризових періодів в економіці України:

- посилення політичної напруги і політичних протистоянь, що призводило до зміни політичної «еліти»;
- стрімке падіння реального ВВП, насамперед, в частині промислового виробництва;
- втрата інвестиційної складової та інвестиційного потенціалу (різке скорочення інвестицій у структурі ВВП), а також інвестиційної і ділової привабливості українського економічного середовища;
- погіршення зовнішньоекономічного сектору – зростання торговельних дефіцитів, втрата резервів, девальвація національної грошової одиниці тощо [21, с.7].

Нинішні політичні та економічні тенденції засвідчують те, що ці чинники впливають на сучасний стан національної безпеки України. Найбільш вагомий вплив вони мали в перші місяці повномасштабної війни, для яких є характерними найбільші втрати в національній економіці.

Незважаючи на всі вище перелічені виклики, на початку 2023 року економіка зазнала суттєвого поліпшення завдяки кільком ключовим чинникам. В першу чергу, значно покращилася ситуація в енергетичному секторі, що сприяло зменшенню вірогідності виникнення енергетичної кризи та підтримало стабільність і розвиток економіки.

Не менш важливою є швидка адаптація бізнесу та населення до нових реалій в умовах воєнного стану, що сприяло збереженню функціонування підприємств та інфраструктури, а також забезпечило певний ступінь стабільності в суспільстві. Отримана міжнародна підтримка також відіграла важливу роль у спрямуванні країни на шлях відновлення та сталого розвитку.

За прогнозами експертів економіка України продовжить активно відновлюватися протягом поточного року, що дозволить уникнути падіння реального ВВП і сприятиме загальному економічному оздоровленню країни.

Використовуючи формулу, наведену в табл. 1.1., розрахуємо відношення дефіциту державного бюджету до ВВП у 2018 - 2022 роках (див. Додаток Д) та наведемо отримані показники в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Відношення дефіциту державного бюджету до ВВП

Рік	2018	2019	2020	2021	2022
Відношення дефіциту до ВВП, %	- 1,67	- 1,96	- 5,18	- 3,63	- 17,62

Після проведення розрахунків можна проаналізувати отримані результати та простежити динаміку відношення дефіциту державного бюджету до ВВП за останні роки. Оптимальним є значення цього індикатора на рівні від -2% до 3% .

Для спрощення процесу аналізу індикатора та візуалізації отриманих результатів побудуємо графік (рис.2.1).

Як ми бачимо, в 2018 та 2019 роки значення цього показника були в межах оптимального значення. Це свідчить про те, що в ці роки темпи приросту обсягів ВВП були вище, ніж темпи приросту бюджетного дефіциту.

У 2020 році внаслідок економічної кризи, спричиненої пандемічними обмеженнями, обсяг дефіциту бюджету зріс майже в три рази, тому значення індикатору було нижче за оптимальне значення більше, ніж на 3%.

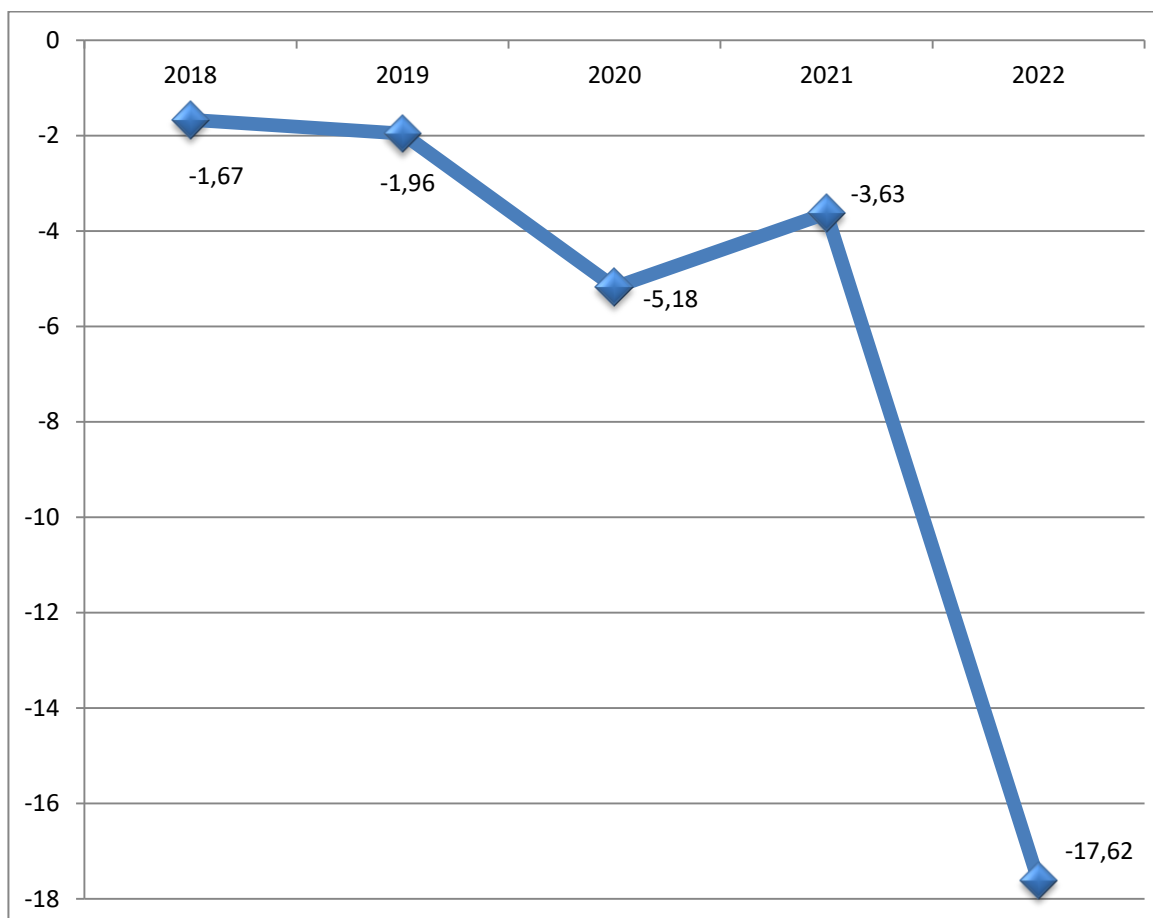

Рис.2.1 Динаміка відношення дефіциту державного бюджету до ВВП у 2018 - 2022 рр., відсотків. Побудовано за даними [18]

Для 2021 року було характерним підвищення показнику на 1,5%, однак це значення було все ще нижчим за оптимальне.

У 2022 році відбулося зростання дефіциту більше, ніж в 4 рази у порівнянні зі значенням 2021 року, тому значення індикатору за цей період є критично низьким.

Використовуючи формулу, наведену в табл. 1.1., розрахуємо дефіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління у 2018 - 2022 роках (див. Додаток Е) та наведемо отримані показники в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Дефіцит сектору загальнодержавного управління

Рік	2018	2019	2020	2021	2022
Дефіцит сектору загальнодерж. упр.,%	- 0,21	- 0,005	- 0,31	1,06	9,25

Після проведення розрахунків можна проаналізувати отримані результати: виділити той рік, у якому значення індикатора було максимально наближене до оптимального та простежити динаміку дефіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління за останні роки. Оптимальне значення цього індикатора дорівнює нулю.

Для спрощення процесу аналізу індикатора та візуалізації отриманих результатів побудуємо графік (рис.2.2).

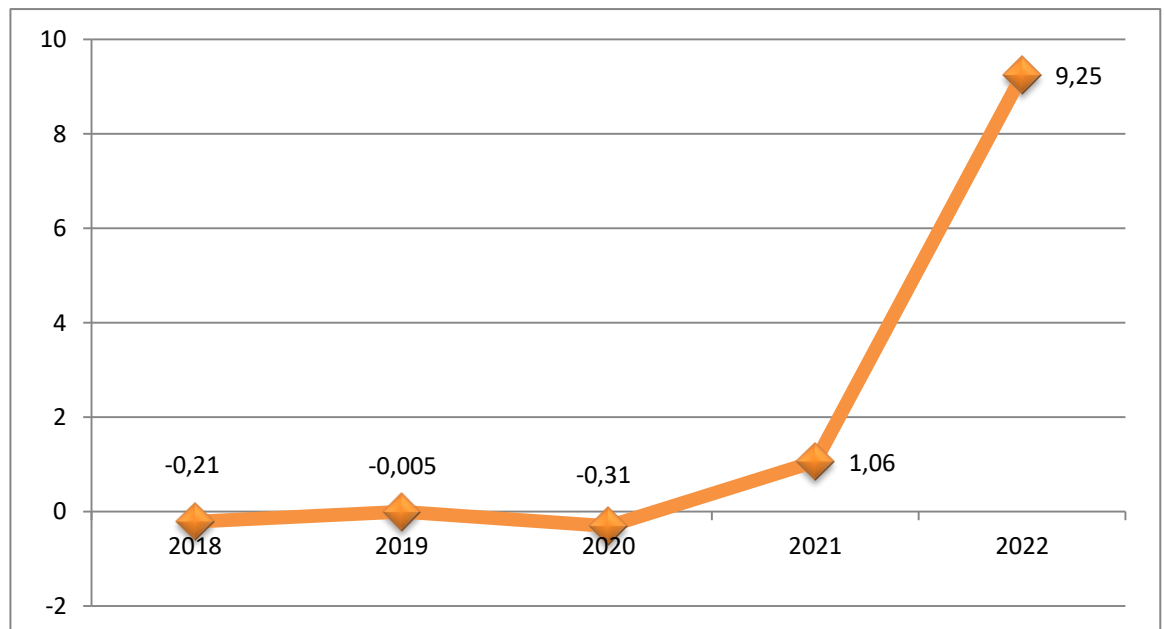

Рис.2.2 Динаміка дефіциту сектору загальнодержавного управління у 2018 - 2022 рр., відсотків до ВВП. Побудовано за даними [18]

Як видно із розрахунків та графіку, цей показник протягом 2018 - 2020 років мав значення, наближені до оптимального. Коливання значень показника протягом цього періоду було дуже незначним. Найбільш наближеним до оптимального значення було значення індикатора за 2019 рік.

Починаючи з 2021 року, значення індикатора почало зростати, а в 2022 році набуло максимального значення. Таке зростання обумовлене значним збільшенням обсягів дефіциту зведеного бюджету у минулому році.

Значне зростання видатків і дефіциту бюджету в 2022 році відбувалося паралельно з прийнятним виконанням плану стосовно дохідної частини бюджету, а також на фоні інтенсивного залучення міжнародної фінансової підтримки. Важливо зауважити, що структура доходів бюджету, розподіл видатків і засоби покриття дефіциту відображали складну реальність, пов'язану з обставинами в сфері військової економіки.

Використовуючи формулу, наведену в табл. 1.1., розрахуємо рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет у 2018 - 2022 роках (див. Додаток Ж) та наведемо отримані показники в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет

Рік	2018	2019	2020	2021	2022
Перерозподіл ВВП через звед. бюджет,%	33,28	32,45	32,82	30,45	42,31

Після проведення розрахунків можна проаналізувати отримані результати: виділити той рік, у якому значення індикатора було максимально наближене до оптимального та простежити динаміку рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет за останні роки. Оптимальним вважається значення на рівні від 25% до 28%. При цьому критичним значенням є як надмірне перевищення вказаного порогу (понад 37%), так і недостатнє значення (нижче за 18%).

Для спрощення процесу аналізу індикатора та візуалізації отриманих результатів побудуємо графік (рис.2.3).

На графіку видно, що рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет за останні роки зазнав змін. Протягом 2018 - 2021 років цей індикатор перевищував свою граничну величину на 3-5%. Це відбулося за рахунок того, що темпи зростання доходів зведеного бюджету більші, ніж темпи зростання номінального ВВП.

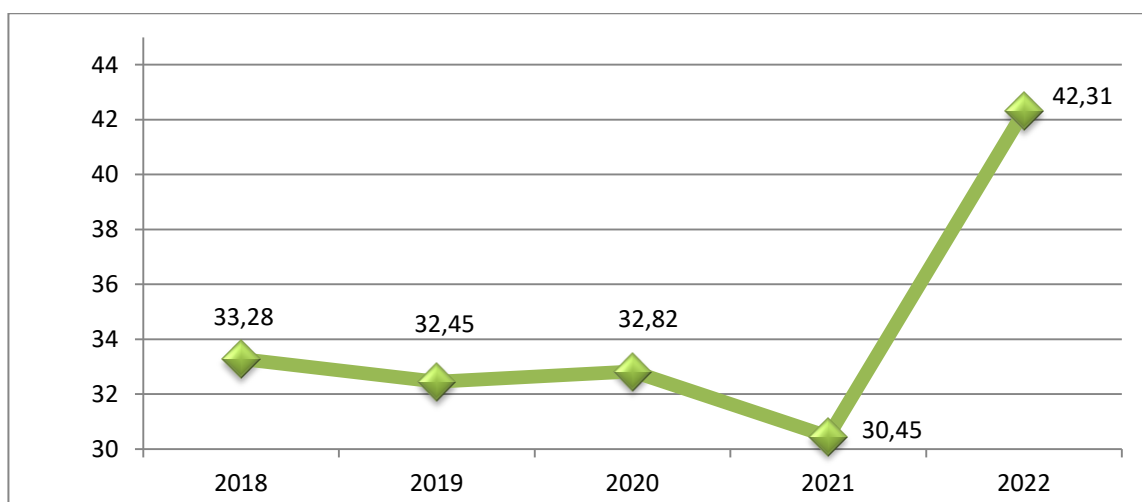

Рис.2.3 Динаміка рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет у 2018 - 2022 рр., відсотків. Побудовано за даними [18]

У 2022 році значення цього індикатора значно перевищило оптимальне значення та становило 42,31%. Оскільки значення цього показника є критичним, уряд має якнайшвидше стабілізувати цей показник шляхом проведення відповідних реформ.

Використовуючи формулу, наведену в табл. 1.1., розрахуємо відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету в 2018 - 2022 роках (див. Додаток 3) та наведемо отримані показники в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету

Рік	2018	2019	2020	2021	2022
Обсл. та пог. боргу / доходи бюджету,%	37,70	46,52	47,57	45,58	33,85

Після проведення розрахунків можна проаналізувати отримані результати та простежити динаміку відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету за останні роки. Оптимальне значення цього показника дорівнює 6%, а перевищення 16-відсоткового порогу свідчить про критичний стан державного боргу.

Для спрощення процесу аналізу індикатора та візуалізації отриманих результатів побудуємо графік (рис.2.4).

Як видно з розрахунків та графіку, що з 2018 по 2022 рік цей індикатор був у кризовому стані, тобто цей показник відображає головні загрози для бюджетної безпеки України. Максимальне значення було досягнуто у 2020 році (47,57%), тоді як мінімальне - у 2018 (37,7%) та 2022 (33,85%) роках.

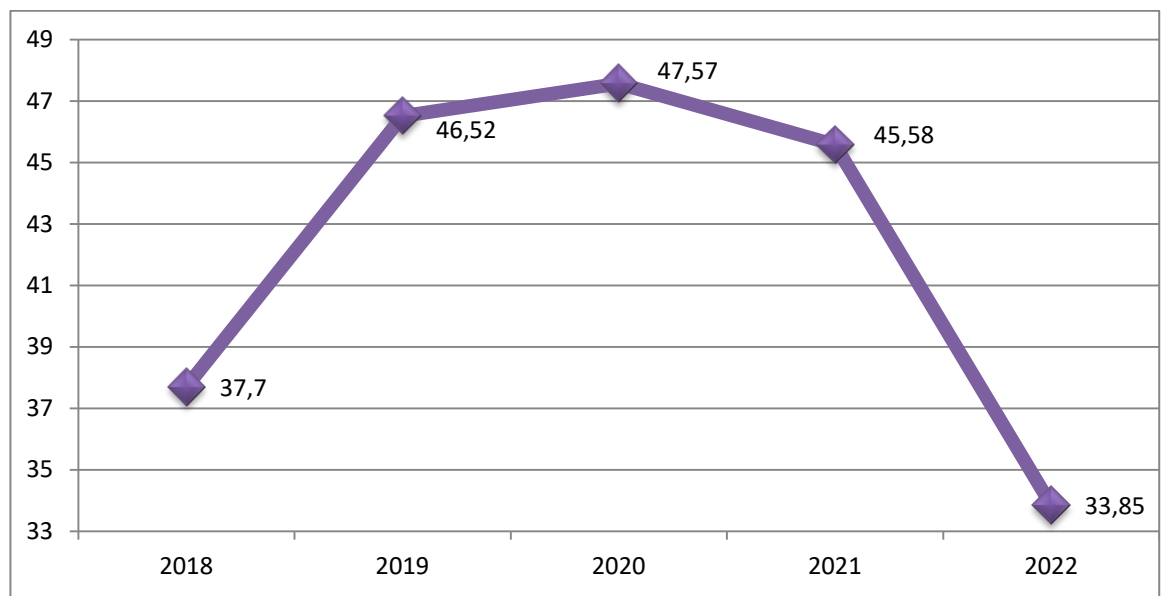

Рис.2.4 Динаміка відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету у 2018 - 2022 рр., відсотків. Побудовано за даними [18]

Такі високі значення індикатора свідчать про те, що уряд витрачає непомірно велику суму фінансових ресурсів на виконання обов'язків з обслуговування та погашення державного боргу, навіть у той час, коли доходи державного бюджету недостатні для забезпечення цих витрат.

Стосовно значення індикатора за 2022 рік, який є найменшим серед усіх розрахованих показників, можна сказати, що показник за цей період є винятком. Незважаючи на те, що значення індикатору відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету за 2022 рік менше на 12%, ніж значення попереднього року, воно значно перевищує критичне значення показнику.

До того ж, в умовах війни значне зниження цього індикатору обумовлене значною міжнародною підтримкою, яка складає значну частину доходів державного бюджету. Взагалі, з 24 лютого 2022 року по 25 жовтня 2023 року Україна отримала значну суму міжнародної фінансової підтримки в розмірі 63,7 мільярдів доларів. Основними партнерами - вкладниками цих фінансових ресурсів були Європейський союз та Сполучені Штати Америки. Зокрема, з початку 2023 року Україна отримала 35,4 мільярда доларів зовнішньої фінансової допомоги. Фахівці підкреслюють, що кошти, одержані від міжнародних партнерів лише за сім місяців поточного року, значною мірою сприяли забезпеченню майже половини бюджетних витрат України - 48,5% в державному бюджеті і 44,7% в зведеному бюджеті [22].

Якщо зіставити результати всіх розрахунків, приведених вище, то можна з'ясувати, у яких роках в економіці України був найвищий та найнижчий рівні бюджетної безпеки.

Для наочності перенесемо результати всіх розрахунків в табл.2.6:

Таблиця 2.6

Індикатори бюджетної безпеки у 2018 - 2022 роках

Індикатор бюджетної безпеки	Значення показнику, %					Оптимальне значення
	2018	2019	2020	2021	2022	
Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %	- 1,67	- 1,96	- 5,18	- 3,63	- 17,62	Від -2 до 3
Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, % до ВВП	- 0,21	- 0,005	- 0,31	1,06	9,25	0
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	33,28	32,45	32,82	30,45	42,31	Від 25 до 28
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %	37,70	46,52	47,57	45,58	33,85	6

Як видно з таблиці 2.6, протягом 2018 - 2022 рр. рівень бюджетної безпеки декілька разів змінювався, однак завдяки відносним значенням індикаторів можна виділити періоди з найвищим та найнижчим рівнем бюджетної безпеки.

Розраховані значення індикаторів бюджетної безпеки показують, що державні фінанси України мають недостатній рівень стійкості. Це створює умови для зростання кількості загроз та ризиків у фінансовій сфері країни. Також вагомою проблемою є низький рівень захисту від зовнішніх загроз: низька купівельна спроможність більшості населення, зниження експорту та одночасно зростання імпорту, збільшення зовнішніх зобов'язань перед світовими фондами, несприятливий рівень інвестиційної привабливості, які ускладнюють забезпечення фінансової стійкості та інклюзивного розвитку країни та є серйозними викликами для національної економіки. [23, с. 56].

Оскільки показники 2018 та 2019 років найбільш наближені до оптимальних, саме в цих роках рівень бюджетної безпеки України був найвищим. Основною проблемою цього періоду було перевищення видатків державного бюджету його доходів та щорічне зростання державного боргу.

Найгірший стан бюджетної безпеки серед усіх досліджуваних періодів був у 2022 році. Як видно з розрахунків, воєнні дії значно вплинули на розмір основних бюджетних показників, рівень ВВП та інші показники, тому значення усіх індикаторів за цей рік значно перевищують їх оптимальні значення. Окрім зростання обсягів державного боргу на сьогодні актуальними є питання зростання залежності бюджету України від міжнародної фінансової підтримки, непомірного підвищення податкового обтяження бізнесу та тінізації економіки.

Для підвищення рівня бюджетної безпеки України в першу чергу необхідно вжити заходів стосовно скорочення державного боргу та підвищення доходів державного бюджету. У формуванні державного боргу ключову роль відграють видатки бюджету.

Проблема державних видатків в українській економіці існує достатньо давно та досі не вирішена. Неєфективний розподіл та витрачення бюджетних видатків обумовлені дією таких факторів:

- відсутністю якісної системи прогнозування показників дохідної частини у державному бюджеті. Навіть при існуванні такої системи

прогнозування у Міністерстві економічного розвитку і торгівлі, отримані прогнозні результати постійно піддаються «політичному» коригуванню як з боку уряду та Міністерства фінансів, які намагаються збільшити передбачені доходи для подальшого розподілу, так і з боку МВФ, який намагається відрегулювати ці прогнози відповідно до власних прогнозів, які враховуються в програмах співробітництва з Україною. В результаті цього постійно виникає значний розрив між запланованими показниками державного бюджету і фактично реалізованими показниками як у частині доходів, так і витрат, що веде до хронічного невиконання бюджетних планів.

- «політичними» факторами, які включають в себе прийняття популістських рішень щодо підвищення соціальних стандартів загалом і видатків для окремих галузей, особливо в період перед парламентськими та президентськими виборами. Через короткі політичні цикли для політичної еліти більш вигідним є отримання швидких результатів, які можна використовувати для привернення більшої кількості виборців на майбутні вибори, замість того, щоб раціонально планувати та впроваджувати системні зміни у державному управлінні, які у перспективі можуть покращити економічний стан держави та її стійкість до зовнішніх факторів.

- недоліками в роботі казначейської системи виконання бюджету. Суттєвою проблемою є недостатня розвиненість фінансового ринку України, що обмежує можливість гнучкого управління ліквідністю казначейського рахунку: там виникають ситуації, коли або накопичується надлишок коштів, або виникає дефіцит фінансових ресурсів. Оскільки державний бюджет є найбільшим учасником фінансового ринку країни, такі значущі коливання в ліквідності негативно впливають як на макроекономічну стабільність (особливо наприкінці бюджетного року, коли відбувається масована оплата рахунків, що не були оплачені своєчасно), так і на довіру до держави, яка не завжди виконує свої фінансові зобов'язання вчасно або навіть ігнорує їх виконання.

- недостатньою якістю державного фінансового контролю, який відбувається на тлі продовження марнотратства та відвертої корупції під час управління бюджетними операціями. Як засвідчує практика, система внутрішнього аудиту в бюджетних установах не гарантує достатній рівень захисту від порушень у бюджетному процесі. Існують як суб'єктивні причини цієї проблеми, такі як нерозуміння керівниками бюджетних установ суті внутрішнього фінансового контролю й аудиту та поширена практика «взаємовиручки», так і об'єктивні, такі як недосконалість нормативної бази в питаннях внутрішнього контролю, в тому числі відповідальності та підзвітності керівників бюджетних установ. Для бюджетної установи впровадження контрольних заходів означає значні матеріальні затрати та втрату часу на роботу з контролерами, які часто не є фахівцями у відповідній сфері та не мають необхідної кваліфікації та навичок, щоб забезпечити якісну оцінку та перевірку ефективності й законності бюджетних операцій. Значні суми порушень, які публічно оприлюднюються цими органами державного фінансового контролю, виявляються часто просто оціночними міркуваннями працівників цих органів, які навіть не завжди документально оформлені належним чином та не підтверджені.

- існуванням корупційних схем та недостатньою прозорістю виконання бюджетів. Протягом тривалого часу існувала серйозна проблема, пов'язана з недостатньою відкритістю і прозорістю у фінансовій діяльності головних розпорядників бюджетних коштів. З метою вирішення цієї проблеми було законодавчо регламентовано забезпечення публікації в пресі та на веб-сайтах головних розпорядників бюджетних коштів інформації про державний та місцеві бюджети та звітності про їх виконання, а також було розроблено Єдиний веб-сайт використання публічних коштів (<http://data.gov.ua>), де оприлюднюється відповідні дані згідно із Законом України «Про відкритість використання публічних коштів» [24]. Хоча така система оприлюднення фінансової діяльності головних розпорядників бюджетних коштів і гарантує прозорість державних закупівель, проте вона

на сьогодні містить низку корупційних ризиків та не забезпечує належну ефективність використання бюджетних коштів.

Збалансування обсягів видатків державного бюджету та зниження рівня дефіциту бюджету є складним завданням, виконання якого залежить від ряду факторів, у тому числі - від чинного законодавства. Для досягнення цієї мети є необхідним внесення змін на законодавчому рівні, що спрямовані на створення та встановлення нової моделі фіскальних правил, яка відповідала би сучасним вимогам як за змістом, так і за реалізацією. Вона має бути чітко визначеною, гнучкою, відкритою та прозорою, простою в підтримці з боку різних напрямків макроекономічної політики.

Для зменшення залежності від міжнародних партнерів є необхідним збільшення внутрішніх надходжень до бюджету, однак ключову роль в цьому відіграє уряд. Оскільки неможливо припинити фінансування бюджетних витрат, обслуговування та погашення державного боргу, то врегулювання надходжень до бюджету та адекватні реформи з боку уряду є тими методами, завдяки яким можливо виконувати або навіть перевищувати планові показники доходів бюджету, поступово скорочуючи частку міжнародної фінансової допомоги в них.

Одним з шляхів збільшення надходжень до державного бюджету, який зараз активно використовується, є зростання податкового навантаження на бізнес. Підвищення податкових ставок та запровадження нових податків є лише тимчасово ефективним методом, оскільки критично високе податкове навантаження призведе до ситуації, коли легальні підприємства шукатимуть шляхи ухилення від оподаткування, переносячи свою діяльність в сірий або тіньовий сектор, що в свою чергу призведе до скорочення суми сплачених податків у державний бюджет. Саме тому необхідно акцентувати увагу не на підвищенні податків, а на вдосконаленні механізмів боротьби з тіньовою економікою, яка може забезпечити додаткові надходження в державний бюджет в умовах передбаченого скорочення міжнародної фінансової підтримки.

2.2. Дослідження індикаторів продовольчої безпеки

Перед тим, як знайти значення індикаторів продовольчої безпеки та проаналізувати отримані значення, необхідно простежити динаміку тих показників, які потім будуть використані у розрахунках (див. Додатки И - М):

- виробництво товару за рік на душу населення;
- фактичне споживання товару за рік на душу населення;
- середньомісячні витрати на продукти харчування та безалкогольні напої у розрахунку на одне домогосподарство за рік;
- сукупні витрати в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство за рік;
- кількість населення;
- імпорт товарів за групами продовольства.

Одними з найбільш важливих показників є виробництво та споживання продуктів харчування. Виробництво та споживання продовольства мають прямий вплив на його імпорт, оскільки співвідношення виробництва та споживання продовольчих товарів безпосередньо визначає обсяги імпортованої продукції, відображаючи здатність країни задовольняти внутрішній попит на ті або інші групи продовольства. Якщо виробництво товарів становить 100% або більше від розміру їх споживання, це означає, що країна може самостійно задовольнити попит населення на окремі категорії продуктів, та обсяг імпорту буде мінімальним, що є позитивним для економіки держави. Також ці показники мають опосередкований вплив на сукупні витрати населення через регулювання цін та доступності продуктів харчування на внутрішньому ринку.

Розрахуємо процентне відношення виробництва м'яса та м'ясних продуктів на душу населення до їх споживання (див. Додаток Н), а розраховані показники за всіма іншими групами продовольства наведемо в табл.2.7:

Таблиця 2.7

Відношення виробництва продуктів до їх споживання, %

Вид продукції	2018	2019	2020	2021	2022
М'ясо і м'ясопродукти	105,47	111,90	114,26	123,96	123,92
Молоко і молочні продукти	104,14	101,14	98,24	93,84	112,16
Яйця	164,93	165,47	167,91	149,24	189,52
Риба і рибопродукти	16,95	17,60	14,52	12,88	9,90
Цукор	128,40	114,10	108,68	127,54	132,65
Олія та інші рослинні жири	822,78	979,17	1080,36	1069,87	1310,66
Картопля	383,00	356,45	373,96	391,84	366,49
Овочі та баштанні	143,87	148,45	148,78	145,45	136,05
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	105,54	86,20	86,19	92,03	102,66
Хліб і хлібні продукти	1668,67	1844,96	1626,35	2290,90	1674,92

Як видно з отриманих результатів, протягом 2018-2022 років кожна група продовольства має специфічну динаміку розвитку. Наприклад, для таких категорій товарів, як олія, м'ясо і м'ясопродукти, за цей період характерно збільшення обсягів виробництва та незначне скорочення споживання, за рахунок чого сформувалися запаси цих товарів, частину яких можна експортувати. Необхідно також відмітити, що протягом останніх років зростання процентного відношення виробництва продовольства до його споживання простежується серед таких категорій товарів, як молоко та молочні продукти, яйця, цукор, хліб і хлібні продукти.

З одного боку, така ситуація є надзвичайно вигідною для українських товаровиробників, які за реалізацію даних груп продовольства отримують надприбутки, що стимулює їх розширювати виробництво. З іншого боку, на прикладі олії та хлібної продукції можна з'ясувати, що наявність великих надлишків товарів далеко не завжди є вигідною для українських споживачів. Незважаючи на рекордний врожай зернових у 2021 році та поступове відновлення агробізнесу протягом 2023 року ціни на олію та хліб не залишилися на попередньому рівні, а навпаки, ще більше зросли. Окрім стрімкого зростання закупівельних цін на насіння, ще однією причиною

подорожчання олії та хліба стало те, що в довоєнний період для товаровиробників було більш вигідно реалізовувати свою продукцію за кордоном, тому на експорт пішла більша частина виробленого товару. З початком воєнних дій основними проблемами для аграріїв стали ускладнення експортування виробленої продукції та брак коштів на фінансування сівби. Для врожаю 2023 року є характерним зниження якості зерна - господарства в середньому отримали тільки 35-40% продовольчої пшениці. Причинами цього є економія на добривах та зміни погодних умов [25; 26; 27].

Для такої групи продуктів, як м'ясо та м'ясопродукти, протягом 2018-2022 років характерно рівномірне зростання виробництва та споживання. Навіть в період жорстких пандемічних обмежень та на початку воєнних дій ця галузь залишилася стабільною. Незважаючи на війну, Україна змогла збільшити експорт м'яса, а також субпродуктів на 9%. Однак ця відносна зрівноваженість досягалася не найкращим шляхом - м'ясовиробники збільшили обсяги виробництва більш дешевої продукції за рахунок зменшення поголів'я ВРХ та свиней і збільшення поголів'я курятини. Саме завдяки експорту курятини українська м'ясна продукція зуміла утримати позиції на міжнародному ринку [28].

Для поліпшення діяльності та економічної ефективності ковбасних підприємств необхідно на мікро- та макрорівні розробляти заходи, що сприятимуть зростанню обсягів виробництва ВРХ та свиней та будуть спрямовані на підвищення купівельної спроможності споживачів ковбасних виробів. Також необхідним є більш ретельний та досконалий відбір постачальників із метою зниження закупівельних цін на м'ясо [29].

Стосовно таких груп продовольства, як молочна продукція, яйця, цукор та плоди, можна сказати, що темпи зростання їх виробництва протягом 2018-2022 років дещо зменшилися, однак українські товаровиробники все ще в змозі забезпечити населення майже всіма цими товарами.

Однією з найбільш важливих груп продовольства для українського населення є молочна продукція. Внаслідок відсутності належної державної

фінансової підтримки діяльності в молочному скотарстві та молокопереробці на тлі триваючої кризи в молочній галузі, Україна у довоєнний період суттєво знизила обсяги експорту молокопродуктів. Якщо у 2020 р. Україна перетворилась на країну — нетто-імпортера молока, то у 2021 р. вона укріпилась у цьому статусі [30].

Протягом останніх років виробництво молока систематично зменшувалося, тоді як споживання продукції цього сектору наростало. У 2021 році внутрішні потреби в молоці важко було задовольнити власними ресурсами. У цьому році, на відміну від 2022 року, ще був експорт молочної продукції, та для досягнення балансу було необхідно імпортувати молокопродукти в еквіваленті молока в такому обсязі, що практично відповідав обсягу тогочасного експорту. Необхідно відзначити, що за період з 2018 по 2021 рік обсяг імпорту зріс в 6 разів, до приблизно 0,6 млн. т.

Окрім недостатнього обсягу виробництва молока, на проблему зростання імпорту молочної продукції вплинула асортиментна політика вітчизняних виробників молочних продуктів. Останні не завжди були в змозі забезпечити попит більш заможних верств населення на різноманітний асортимент сирів та свіжих молочних виробів. Унаслідок цього, на відміну від експорту, базу імпорту складала не сировина, а вже готова продукція з доданою вартістю, призначена безпосередньо на кінцевого споживача. Таким чином, у грошовому виразі зростання імпорту було ще більш значущим, і в 2021 році його обсяг перевищував показники експорту на 9%.

Повномасштабні військові дії, що розпочалися у 2022 році, значно вплинули на ситуацію в сфері молочного виробництва в Україні та викликали серйозні негативні зміни в цьому секторі. Позначилося це також і на імпорті молочних продуктів. Протягом перших місяців війни майже всі зарубіжні постачальники відмовилися від участі на українському ринку, що зумовлено не лише питаннями безпеки, але й новими логістичними труднощами. Поза тим, на фоні загального зростання цін на молочні продукти в Європі, імпорт цієї групи продовольчих товарів в Україну став

невигідним з точки зору прибутковості бізнесу. У минулому році українське молоко довгий час коштувало на третину менше, ніж у сусідніх країнах Європи. В результаті, обсяги імпорту молочних продуктів в еквіваленті молока зменшилися вдвічі (рис.2.5), склавши близько 300 тисяч тонн.

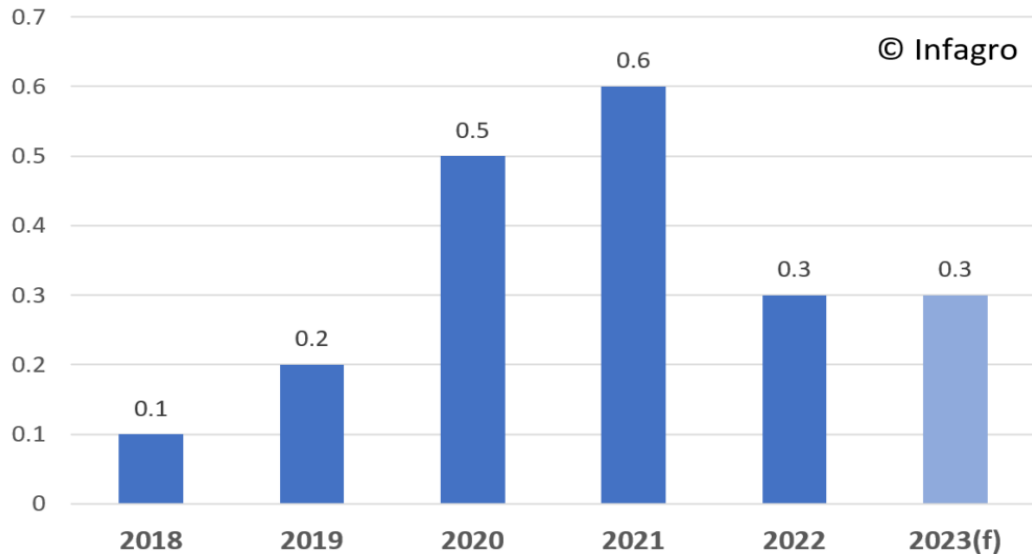

Рис.2.5 Динаміка імпорту молочних продуктів у 2018-2022 в еквіваленті молока, млн. т. [31]

В грошовому виразі імпорт молока у 2022 році знизився майже на 40%, до рівня 245 млн. дол. У цьому році очікується збільшення імпорту молокопродуктів в грошовому виразі (рис.2.6), однак зростання цього показнику не буде значущим.

У перспективі на середньостроковий період передбачається істотне зростання зовнішніх закупок. Це пов'язано з тим, що частина тих українців, які на початку війни емігрували до країн Європи, Туреччини та інших країн, протягом поточного року вже повернулася додому, та згодом їх кількість буде зростати. Це призведе до поступового підвищення попиту на продовольчі товари, у тому числі на молочні продукти. Однак молокозаводи стикнуться з проблемою збільшення виробництва, оскільки обсяги сировини можуть бути недостатніми для задоволення зростаючої потреби у молокопродуктах [31].

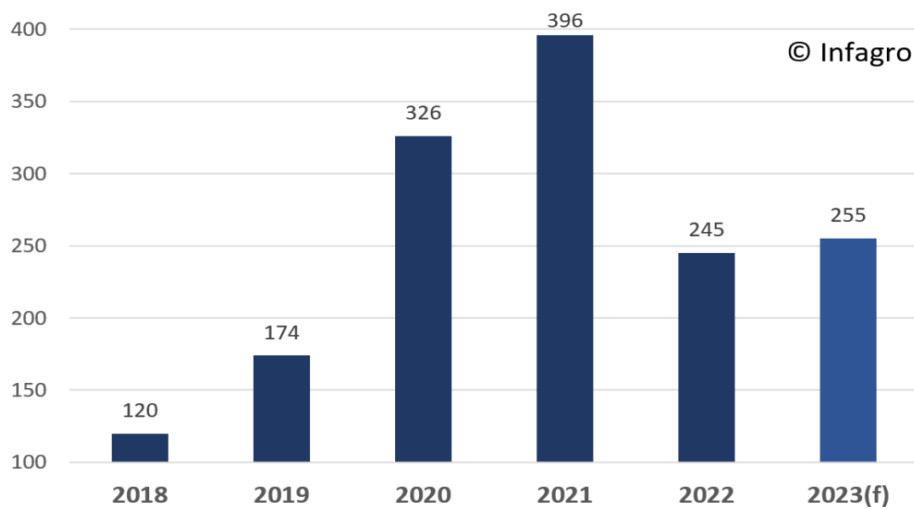

Рис.2.6 Динаміка імпорту молочних продуктів у 2018-2022 в грошовому виразі, млн. дол. [31]

Для того, щоб молочний сектор став профіцитним, необхідно вирішити основну проблему молочної галузі України - необхідність в розвитку тваринництва, яке потребує системних інвестицій для перетворення його в промислову галузь. Для досягнення цієї мети важливо стимулювати населення до створення великих сімейних ферм чи фермерських господарств з чисельністю худоби не менше 50 корів. Для забезпечення цього процесу необхідно надавати людям земельні ділянки для випасу тварин. На сьогодні значна частина землі в Україні розорана без цільового призначення, що гальмує потенційний розвиток молочної промисловості в країні [32].

Не менш важливим для українського експорту товаром є цукор. Для довоєнного періоду є характерним скорочення виробництва цукру, причинами чого стали такі фактори:

- зменшення обсягів виробництва цукрового буряку в Україні. У 2020 році цукрового буряку було зібрано на 19% менше ніж у 2019 році. Частина товаровиробників переключилася на інші культури, в результаті чого відбулося скорочення посівних площ. Не дуже сприятливі погодні умови 2020 року, що призвели до пізнього старту збору врожаю, в комбінації з недостатнім використанням пестицидів та агрохімікатів через обмеженість фінансових ресурсів знизили врожайність та цукристість буряків.

- низькі ціни на цукор на світовому ринку. Починаючи з 2016 року, світова ціна на цукор демонструвала поступове зниження до лютого 2020 року: за вказаний період вона впала аж на 48%. Причиною цього була надлишкова пропозиція в комбінацією зі світовою тенденцією на здорове харчування зі зменшенням рівня споживання цукру [33].

З початком війни стан цукрової галузі ще більше погіршився. У зв'язку з воєнними діями, збільшенням виробничих витрат, логістичними проблемами господарства відмовляються вирощувати цукровий буряк. Окрім того, виробникам цукру не вистачатиме складських потужностей для його зберігання. Тому серед господарств скорочується вирощування цукрового буряка, а 10 цукрових заводів прийняли рішення не запускати виробництво у 2022 році [34].

Окрім того, воєнні дії суттєво вплинули й у географію експорту для України. До 2022 року Україна постачала цукор у різні країни, переважно спрямовуючи його до країн Азії. У різні роки найбільшими покупцями українського цукру були Азербайджан, Вірменія, Ізраїль, Грузія, Таджикистан, Туреччина, Узбекистан і т.д.

У 2022 році структура експорту цукру значно змінилася через руйнування традиційних логістичних ланцюгів. Тепер український цукор масово постачається до країн Європейського Союзу. У минулому році найбільшими покупцями українського цукру стали Румунія, Польща та Італія.

У 2023 році ситуація змінилася через протести в Польщі, яка тепер суворо контролює імпорт агро товарів з України. В результаті, в квітні цього року Італія витіснила Польщу з другого місця, а вже через два місяці Болгарія випередила Польщу, зайнявши третє місце [35].

Стосовно експорту цукру у 2023 році, Кабінет міністрів України тимчасово заборонив експорт цукру, встановивши з 5 червня й до 15 вересня 2023 року нульову квоту на експорт цукру. Однак у липні Кабмін скасував нульову квоту на експорт цукру та дозволив експортерам відправляти цукор

на зовнішні ринки. Обсяг експорту був визначений на рівні 20 тис. т. та діяв до 15 вересня [36].

Скорочення експорту цукру є вигідним для українських споживачів. Завдяки тому, що вже існуючих запасів цукру вистачить на декілька наступних років, зростання ціни на нього буде незначним [34].

Попит населення на споживання такої групи продовольства, як риба та рибопродукти, найменше забезпечується українськими товаровиробниками, тому ця галузь є однією з найбільш імпортозалежних серед інших продуктових галузей. Показники виробництва рибної продукції є низькими з декількох причин. Однією з них є те, що в Україні зберігається проблема браконьєрства та неконтрольованого й непідзвітного рибальства, тому частина продукції залишається «в тіні», не потрапляючи до офіційної статистики. За деякими оцінками промисловий вилов риби «в тіні» складає приблизно 50-60% [37].

Стосовно імпорту рибної продукції у 2022 році, в січні 2022 року в Україну було імпортовано приблизно 45 тис. тонн риби та рибної продукції, в лютому — близько 44 тис., однак у березні спостерігалось практично повне припинення імпорту. Це негативне явище можна пояснити рядом факторів, серед яких важливе значення має порушення логістики. Ворожі обстріли призвели до знищення складів замороженої продукції, що суттєво ускладнило процес імпорту. Не менш впливовими є заборгованість торговельних мереж і відсутність риби у переліку товарів критичного імпорту також вплинули на ситуацію, яка унеможливило придбання валюти для розрахунків із зовнішніми постачальниками [38].

Підвищити вітчизняну продовольчу безпеку в сегменті риби та рибних продуктів можливо шляхом інтенсивного розвитку аквакультури та виведення цієї галузі з тіні. Аквакультура — це розведення, вирощування та збирання водних біоресурсів у всіх типах водних середовищ, зокрема ставками, річками, озерами й океанами. Аквакультура є одним із найбільш ресурсоефективних способів виробництва білка. Нині цей напрям агробізнесу

допомагає покращити харчування та продовольчу безпеку в багатьох частинах світу [39].

За формулою (1.1) розпишемо розрахунки індикатору виробництва м'ясних продуктів на душу населення (див. Додаток П), а результати за всіма іншими групами продовольства продемонструємо в табл. 2.8:

Таблиця 2.8

Індикатор виробництва продуктів харчування на особу на рік

Вид продукції	Раціональна норма	Індикатор виробництва				
		2018	2019	2020	2021	2022
М'ясо і м'ясопродукти, кг	80,0	0,699	0,753	0,771	0,821	0,823
Молоко і молочні продукти, кг	380,0	0,628	0,607	0,586	0,557	0,587
Яйця, кг	16,7	1,320	1,373	1,343	1,176	1,188
Риба і рибопродукти, кг	20,0	0,100	0,110	0,090	0,085	0,049
Цукор, кг	38,0	1,095	0,937	0,824	0,926	1,016
Олія та інші рослинні жири, кг	13,0	11,392	12,654	13,962	12,838	12,300
Картопля, кг	124,0	4,306	3,901	4,041	4,184	3,881
Овочі та баштанні, кг	161,0	1,465	1,519	1,516	1,499	1,339
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	90,0	0,678	0,562	0,541	0,603	0,642
Хліб і хлібні продукти, кг	101,0	16,455	17,755	15,458	20,686	15,340

Після проведення розрахунків можна проаналізувати отримані результати та простежити динаміку індикатору виробництва продовольства за останні роки. Оптимальне значення цього індикатора дорівнює 1. Для візуалізації отриманих результатів побудуємо графіки.

Стосовно таких груп продовольства, як м'ясні та молочні продукти, а також плоди та горіхи, можна сказати, що обсяги їх виробництва недостатні для того, щоб забезпечити населенню раціональну норму споживання цієї продукції (рис.2.7). Виробництво м'ясної продукції та фруктів протягом 2018-2022 років збільшилось, тоді як виробництво молочної продукції скоротилося.

На збільшення обсягів виробництва плодів та горіхів вплинуло те, що Україна є одним з найбільших експортерів фруктів у Східній Європі. Ця

галузь агросектору є прибутковою, тому товаровиробники зацікавлені в розширенні виробництва.

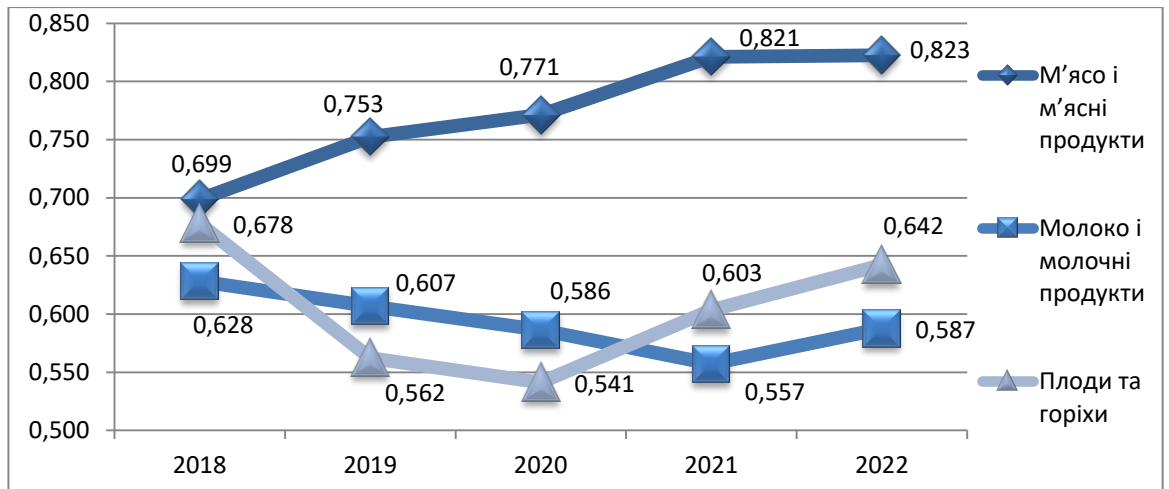

Рис.2.7 Індикатор виробництва м'яса, молока та плодів. Побудовано за даними [18]

Для риби та рибних продуктів характерно значне зниження обсягів виробництва протягом останніх 3-х років досліджуваного періоду (рис.2.8). На дану галузь сильно вплинули як пандемічні обмеження 2020 року, так і воєнні дії, що тривають з лютого 2022 року. Виробники рибної продукції у зв'язку з подіями 2020 року зіткнулися з такими викликами:

- зниження купівельної спроможності населення, наслідком чого є непродані тисячі тонн продукції;
- розірвання більшості ланцюжків постачання;
- закриття тисяч ресторанів і готелів по всьому світу, які споживали левову частку вилову [40].

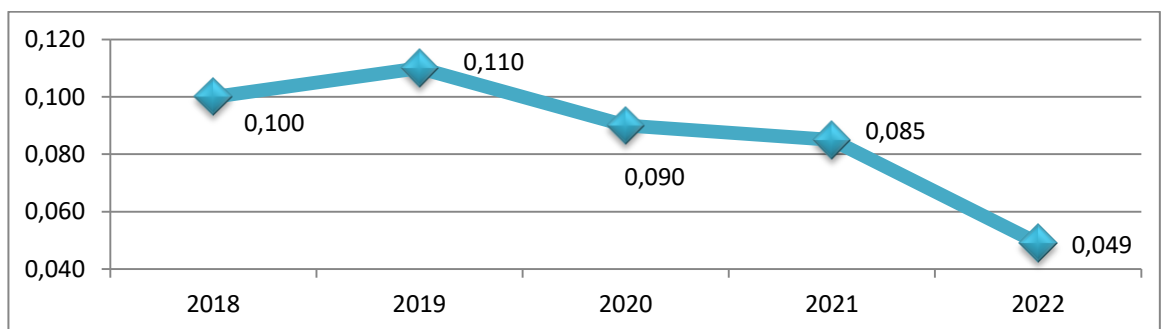

Рис.2.8 Індикатор виробництва риби та рибних продуктів. Побудовано за даними [18]

Морський промисел, який суттєво скоротився через анексію Криму, майже не здійснювався після початку військових дій через блокаду Чорного та Азовського морів. Деякі рибні порти, які служили базами для рибпромислового флоту, або були окуповані, або опинилися під обстрілами. Вилов риби здійснюється в обсягах, яких замало для забезпечення потреб населення, лише в кількох місцях прибережної зони Чорного моря.

Враховуючи негативні наслідки воєнних дій, державі може бути важко забезпечити швидке відновлення морського промислу навіть після закінчення бойових дій та повернення анексованих територій. По-перше, залишені морські міни продовжують створювати загрозу для навігації та застосування промислових знарядь лову. По-друге, промислові судна, які залишилися в зоні окупації або бойових дій, піддаються ризику пошкодження, знищення або навіть крадіжки з боку загарбників. Такі обставини ускладнюють відновлення виробництва рибної продукції та ставлять під загрозу майбутній розвиток морського промислу [38].

Збільшення обсягів виробництва м'ясної продукції та зменшення молочної є взаємопов'язаними між собою. Протягом 2018-2022 років через відсутність підтримки урядом фермерів помітно скоротилося поголів'я ВРХ. Наслідком цього стало скорочення виробництва молока то похідних товарів. Натомість на ринку м'ясної продукції збільшилася частка м'яса ВРХ.

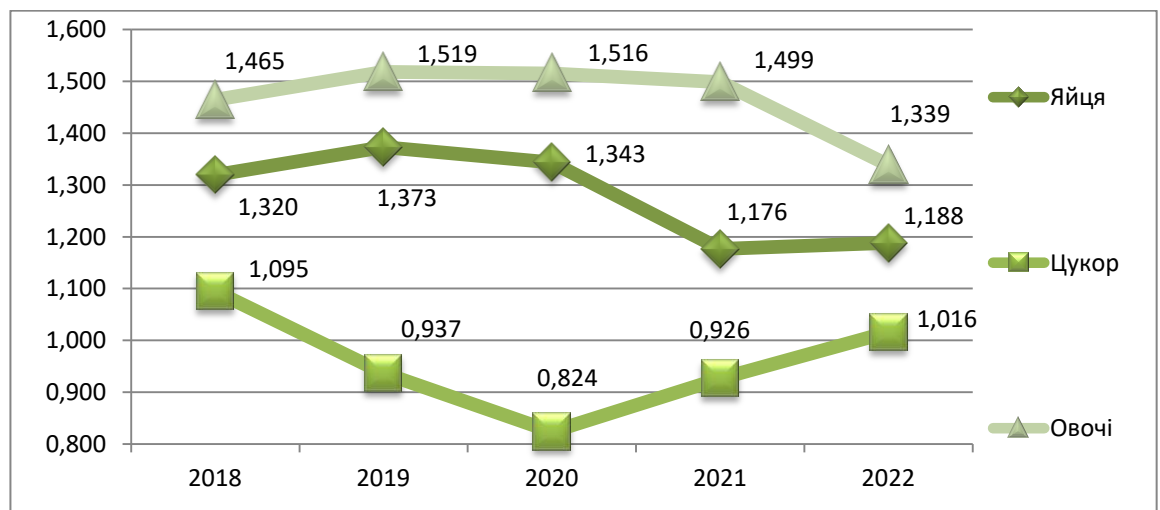

Рис.2.9 Індикатор виробництва яєць, цукру та овочів. Побудовано за даними [18]

Обсяги виробництва таких груп споживчих товарів, як яйця, цукор та овочі, максимально наближені до оптимального значення (рис.2.9).

Ринок овочів протягом 2018-2021 років мав відносно стабільні показники, однак у 2022 році їх виробництво незначно зменшилося. Це пояснюється окупацією південно-східних регіонів України, які традиційно поставляють найбільший обсяг овочів на український ринок. Занепаду цієї галузі не відбулося через те, що посівні площі було збільшено у західних та центральних регіонах України.

Виробництво яєць з 2020 року зменшилося. Це відбулося тому, що галузь птахівництва стала збитковою, і в наслідок цього закрилося більше ніж 30 підприємств з виробництва яєць, понад 9 підприємств з виробництва м'яса птиці. За два роки поголів'я скоротилося на 11 млн. голів. Виробництво яєць скоротилося на 3 млрд. штук, що становить чверть від обсягу виробництва в 2020 році [41].

Після того, як країна пережила шок внаслідок повномасштабного воєнних дій, включаючи знищення частини підприємств і тимчасову окупацію деяких територій, восени 2022 року спостерігалася позитивна динаміка зростання поголів'я птиці. Протягом цього періоду підприємства у Вінницькій і Полтавській областях, які раніше були законсервовані через збитковість, відновили свою діяльність. Також відзначається відновлення поголів'я на фабриках Чернігівської, Харківської і Сумської областей, що свідчить про позитивні зрушення в цій галузі та її стійкість [42].

Виробництво цукру почало зменшуватися ще з 2018 року, однак найбільш відчутне зниження виробництва в цій галузі відбулося саме в 2020 році. Серед причин зниження обсягів виробництва цукру, окрім низьких цін на цю продукцію, часткової переорієнтації товаровиробників на інші культури та пандемічних обмежень, можна ще виокремити зменшення попиту населення України на цукор. Це можна пояснити тим, що навіть для 2018 року було характерним зниження цін на цукор через достатність виробництва та накопичення його запасів, тоді як протягом останніх років

ціни на цукор різко підвищилися. Середні споживчі ціни на цукор у вересні 2020 року становили 14,94 грн за кілограм, а у вересні 2021 року - вже 28,69 грн за кілограм, тобто ціни «підскочили» майже в два рази [43].

Станом на 18 вересня 2022 року вартість одного кілограма кристалічного цукру становить у середньому 34,78 гривні, що на 3,43 гривні більше, ніж у серпні 2022 року. Тенденція підвищення ціни спостерігається протягом останніх восьми місяців. Останній значущий приріст вартості спостерігався ще у довоєнний час, у січні 2022 року, коли ціна за кілограм цукру у середньому зросла з 25,78 до 26,37 гривень [44].

Аналітики прогнозують, що незабаром вдасться подолати цю тенденцію. Усі очікують на початок нового сезону переробки цукрових буряків, коли з'явиться новий врожай цукру на ринку. З передбачуваним надходженням цукру від нового урожаю очікується, що ціни розвернуться в інший бік. Проте не слід розраховувати на значуще і тривале зниження цін, оскільки собівартість виробництва цукру на сьогодні є дуже високою [45].

Обсяги виробництва олії, картоплі та хлібної продукції протягом 2018 - 2022 років в декілька разів більші, ніж раціональні норми споживання цих продуктів на особу. Це свідчить про те, що саме ці групи продовольства є одними з основних експортних товарів (рис.2.10).

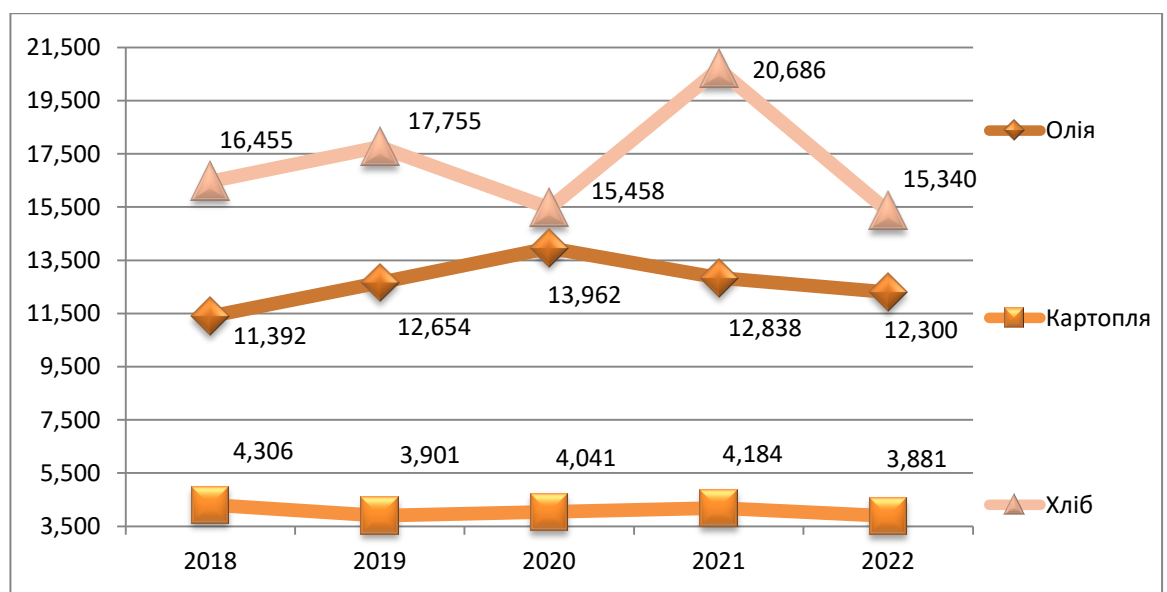

Рис.2.10 Індикатор виробництва олії, хлібу та картоплі. Побудовано за даними [18]

Наприклад, експорт українського зерна є важливим не тільки для національної економіки, але й для економіки всього світу. Згідно із даними Міністерства сільського господарства США (USDA), Україна стала важливим учасником світового аграрного ринку, посідаючи 8 місце серед світових виробників зерна, де її частка складає 3,3-3,5%. Країна забезпечує практично 15% від загальних потреб глобального експорту агропродукції. У маркетинговому році 2019-2020 Україна досягла вражаючого успіху та зайняла друге місце серед світових експортерів зернових культур [46].

Україна має значний потенціал стати одним з світових лідерів у виробництві зернових культур, проте для досягнення цієї мети важливо ретельно вдосконалити технологічні процеси у цій галузі, провести глибокий аналіз та дослідження проблем, які актуальні для сучасного світового ринку зерна, а також обґрунтувати та впровадити стратегічні алгоритми їх вирішення на національному рівні. Застосування сучасних логістичних підходів для підвищення динаміки міжнародної торгівлі зерном стає все більш актуальним завданням для розвитку української економіки, яка спеціалізується у даній галузі [47].

Вторгнення Росії в Україну призвело до зриву через санкції та війну двох найбільших у світі експортерів зерна. Це означає, що 2022 рік був дуже важким для глобальної продовольчої системи. Індекс цін на зернові FAO показав, що у 2021 році ціни досягли рівня 2008 року, а після вторгнення різко зросли. З 2019 року по березень 2022 року ціни на зернові зросли на 48%, ціни на паливо – на 86%, а ціни на добрива – на 35%.

На частку Росії та України припадає понад 30% світового експорту зерна, тільки Росія забезпечує 13% світового експорту добрив і 11% олії, а Україна постачає половину світового обсягу соняшникової олії. У поєднанні це величезний шок у пропозиції для глобальної продовольчої системи, а затяжна війна в Україні та зростаюча ізоляція російської економіки можуть роками підтримувати високі ціни на продовольство, паливо та добрива.

Для того, щоб нейтралізувати найгірші наслідки цієї кризи, високорозвинені країни та країни, що розвиваються, мають об'єднати свої зусилля та дотримуватися такого плану дій:

- великі виробники зерна повинні зробити все можливе, щоб збільшити постачання продовольства: усунути логістичні вузькі місця, вивільнити запаси та протистояти бажанню запровадити обмеження на експорт продовольства.

- нафтовидобувні країни у короткостроковій перспективі мають збільшити поставки палива, щоб допомогти знизити витрати на пальне, добрива та транспортування. Це піде на користь усій глобальній продовольчій системі. В довгостроковій перспективі світовій економіці потрібно зменшити глобальну залежність від викопного палива, в тому числі в сільському господарстві.

- уряди, міжнародні інституції та навіть приватний сектор повинні запропонувати соціальний захист через продовольство або фінансову допомогу. Наслідки пандемії сильно вдарили по бідних і вразливих верствах населення і набагато довше, ніж очікувалося [48].

Стосовно виробництва картоплі, на початку 2022 маркетингового року було зрозуміло, що ця галузь зазнає змін за умов війни. Традиційне відношення виробництва картоплі - 95% за рахунок домогосподарств і 5% - за рахунок промислових господарств - в цьому році змінилося через зростання самозабезпечення як реакції на загрозу продовольчій безпеці.

У 2022 році відбулося скорочення виробничих площ традиційних промислових підприємств приблизно на 30%. Основними факторами, які вплинули на виробництво картоплі саме промислових господарств, стали:

- знижені ціни на картоплю у 2021-2022 маркетинговому році;
- заміновані поля;
- підвищення цін на МТР (пестициди, добрива, солярка) та, як наслідок, зростання собівартості продукту;

- реалізація картоплі на подальшу переробку стала більш ризикованою, оскільки чіпсові заводи, які є традиційними покупцями картоплі, були не здатні викуповувати вирощену продукцію за умов війни;
- розрахунки при збуті картоплі через супермаркети стали менш адекватними і своєчасними, що викликано евакуацією жінок, які традиційно готують вдома картоплю, а також падінням попиту на продукцію;
- майже повне припинення експортних операцій, що пов'язано з руйнацією логістичних шляхів.

Однак у цей же період у картопляну галузь зайшло багато новачків, а також ті господарства, які в минулих роках вирощували незначний обсяг картоплі, у 2022 році значно розширилися. Сумарна кількість цих виробничих ділянок перевищує ті промислові площі, що були скорочені [49].

За формулою (1.2) розпишемо розрахунки індикатору споживання м'ясних продуктів на душу населення (див. Додаток Р), а результати за всіма іншими групами продовольства продемонструємо в табл. 2.9:

Таблиця 2.9

Індикатор споживання продуктів харчування на особу на рік

Вид продукції	Раціональна норма	Індикатор споживання				
		2018	2019	2020	2021	2022
М'ясо і м'ясопродукти, кг	80,0	0,663	0,673	0,675	0,663	0,664
Молоко і молочні продукти, кг	380,0	0,603	0,600	0,597	0,594	0,524
Яйця, кг	290,0	0,800	0,830	0,800	0,788	0,627
Риба і рибопродукти, кг	20,0	0,590	0,625	0,620	0,660	0,495
Цукор, кг	38,0	0,853	0,821	0,758	0,726	0,766
Олія та інші рослинні жири, кг	13,0	1,385	1,292	1,292	1,200	0,938
Картопля, кг	124,0	1,124	1,094	1,081	1,068	1,059
Овочі та баштанні, кг	161,0	1,018	1,023	1,019	1,030	0,984
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград, кг	90,0	0,642	0,652	0,628	0,656	0,626
Хліб і хлібні продукти, кг	101,0	0,986	0,962	0,950	0,903	0,916

Після проведення розрахунків можна проаналізувати отримані результати та простежити динаміку індикатору споживання продовольства

за останні роки. Оптимальне значення цього індикатора дорівнює 1. Для візуалізації отриманих результатів побудуємо графіки.

За результатами розрахунків, населення України споживає менше продовольчих товарів, ніж необхідно споживати за раціональними нормами на особу. Лише такі групи товарів, як олія та інші рослинні жири, картопля та овочі споживаються у достатній або навіть надмірній кількості.

Протягом 2018-2022 років споживання таких груп продовольства, як овочі та картопля, незначно знизилося (рис.2.11).

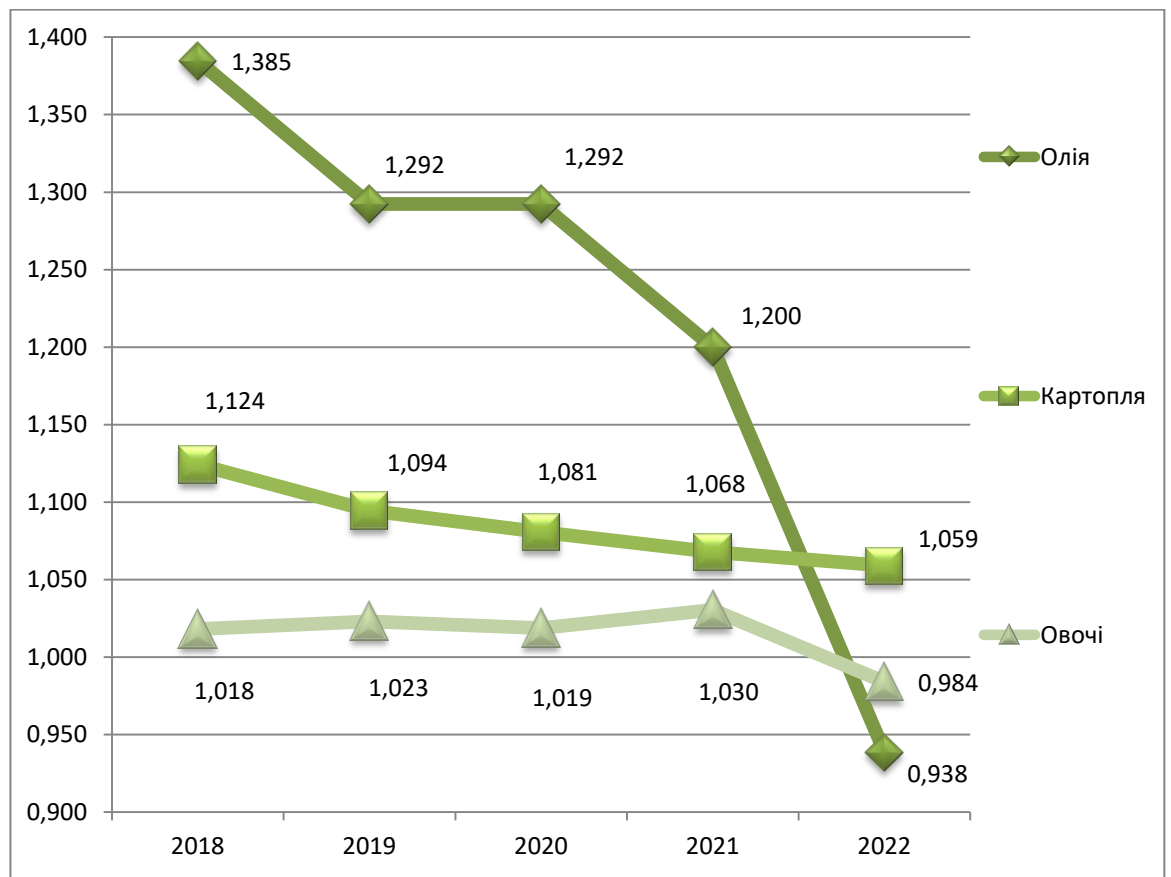

Рис.2.11 Індикатор споживання олії, картоплі та овочів. Побудовано за даними [18]

Стосовно овочів та баштанних культур, обсяги їх споживання щорічно коливаються то в бік збільшення, то в бік зменшення, однак у 2022 році зниження їх споживання стало більш помітним. Пов'язано це із зменшенням темпів росту виробництва цієї продукції у цьому році та, як наслідок, її подорожчанням. Щодо ситуацією з картоплею, її виробництво, навпаки,

перевищує раціональні норми приблизно у 4 рази. Великий врожай картоплі створює нові проблеми - в країні бракує потужностей для зберігання. І хоча за 2021-й рік було побудовано додаткові склади, їх все одно не вистачає для вирощеного врожаю - картоплесховища переповнені [50].

Стосовно хлібної продукції, яєць та цукру, обсяги їх споживання населенням хоча і не є оптимальними, але наближені до значень раціональних норм (рис.2.12).

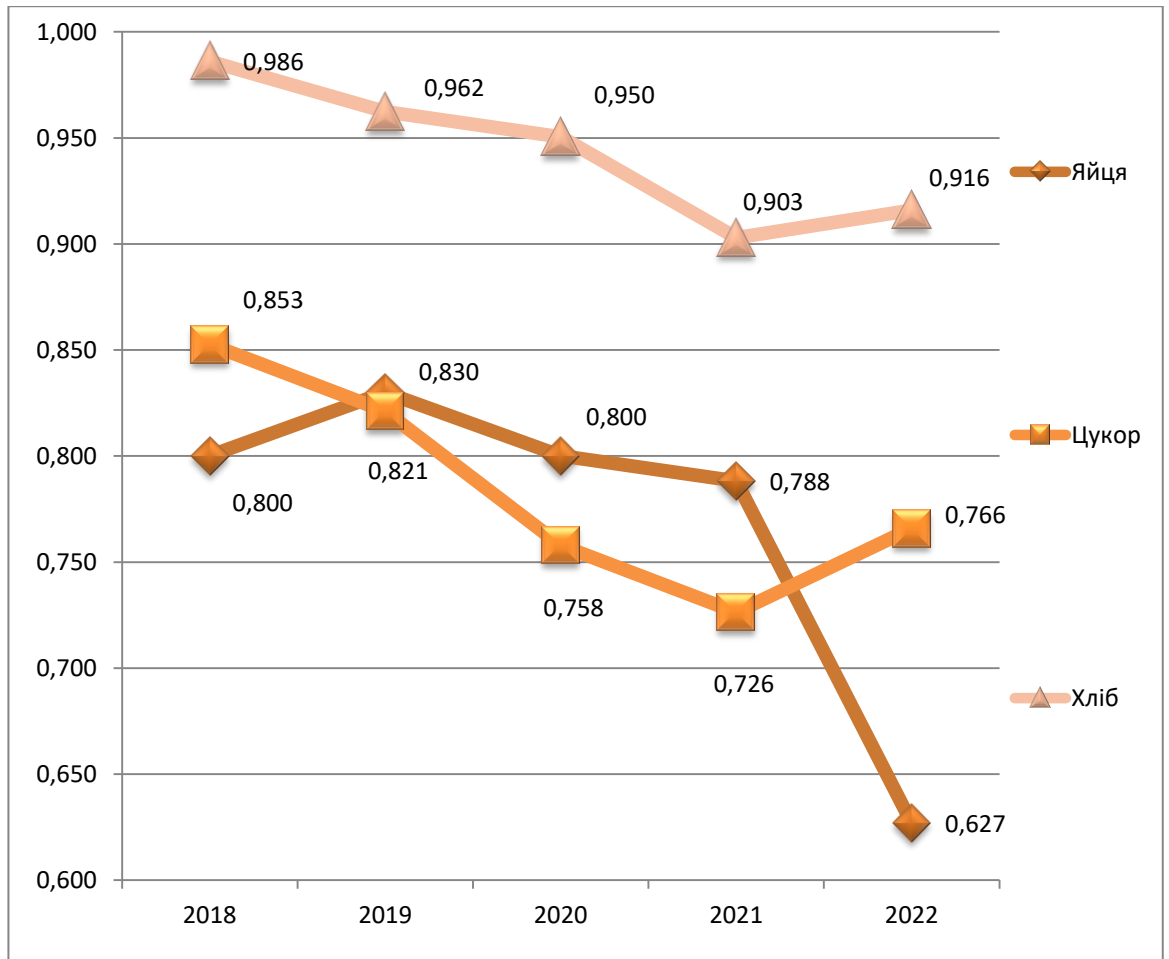

Рис.2.12 Індикатор споживання яєць, цукру та хлібу. Побудовано за даними [18]

Протягом 2018 - 2022 років зниження обсягів споживання хлібної продукції та олії пов'язано з великими обсягами їх виробництва. Для товаровиробників є більш вигідним реалізувати ці групи продовольства за кордон, і через те, що обсяги експорту є занадто великими, ціни на товари, які не покинули український ринок, значно зростають.

За даний період споживання населенням України м'ясної продукції майже не змінилося, хоча протягом 2018-2020 років спостерігалось незначне зростання цього показника (рис.2.13).

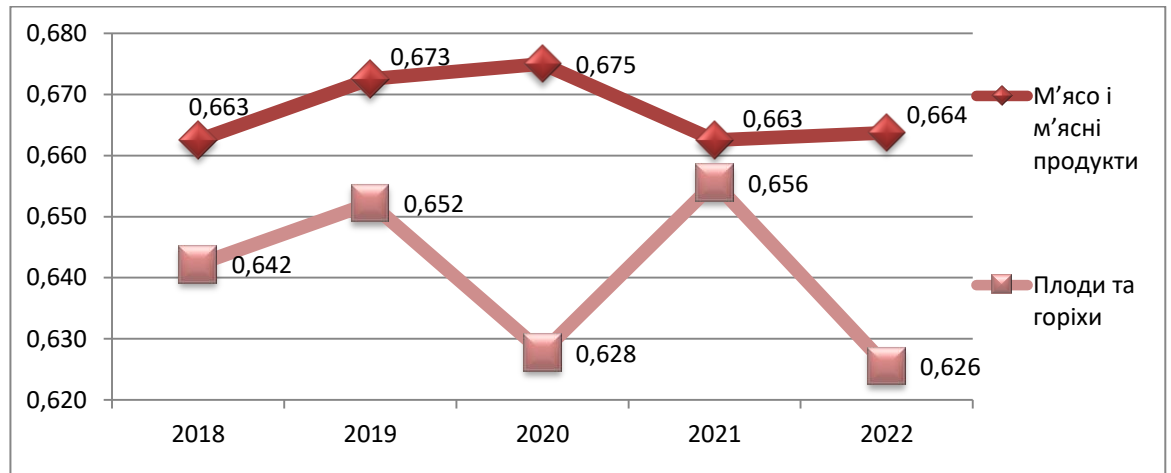

Рис.2.13 Індикатор споживання м'яса, плодів та горіхів. Побудовано за даними [18]

Обсяги споживання м'яса все ще не відповідають оптимальним. Споживання м'ясної продукції підтримується на одному рівні завдяки збільшенню її виробництва, але, як було сказано раніше, в структурі виробництва м'яса з кожним роком збільшується частка найбільш дешевої м'ясної продукції, тоді як обсяги виробництва червоного м'яса значно скорочуються, в наслідок чого ціни на нього зростають.

Незначне зниження споживання яєць та молочної продукції пов'язано з щорічним скороченням їх виробництва та зростанням цін на ці категорії товарів. На графіках видно, що найбільш значне скорочення споживання молока відбулося у 2022 році, тоді як споживання яєць почало стабільно знижуватися з 2021 року. Це пов'язано зі скороченням поголів'я великої рогатої худоби та птахів, яке триває протягом останніх років.

Споживання фруктів та горіхів протягом 2018-2022 років щорічно змінювалося, однак якщо порівняти показники першого та останнього років цього періоду, то побачимо, що показник 2022 року дещо менший, ніж показник 2018 року. Необхідно відмітити, що протягом цього періоду

збільшилися обсяги імпорту цієї групи продовольства. В 2020 році Україною було імпортовано історичний максимум – майже 1 млн тонн, що перевищує аналогічний показник 2019 року на 8%. В основному завозяться ті фрукти та ягоди, які не можуть вирощуватися в Україні через несприятливі кліматичні умови. Виняток становлять лише яблука, однак їх частка в загальній структурі імпорту становить 1% [51].

Зростання споживання рибної продукції протягом 2018-2021 років (рис.2.14) зумовлене такими чинниками:

- щорічне збільшення імпортованої продукції;
- прагнення значної частки населення вести здоровий спосіб життя.

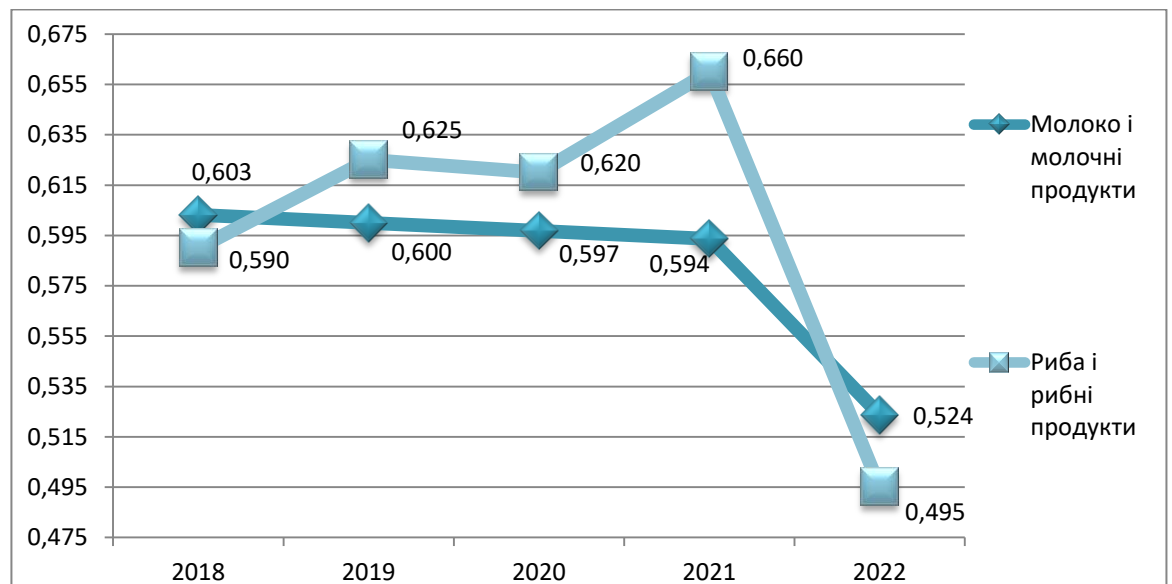

Рис.2.14 Індикатор споживання молочних та рибних продуктів. Побудовано за даними [18]

Однак у 2022 році споживання населенням цієї групи продовольчих товарів знизилося приблизно на 25% відносно показнику 2021 року. Це можна пояснити як значним скороченням обсягів виробництва цієї продукції, так і логістичними труднощами, які виникли внаслідок бойових дій.

Використовуючи формулу (1.3), розрахуємо індикатори економічної доступності продуктів харчування для середнього домогосподарства України (див. Додаток С), а в табл. 2.10 продемонструємо розраховані індикатори окремо для міських та сільських домогосподарств:

Таблиця 2.10

Індикатор економічної доступності продовольства

Показник	01.10.2018	01.10.2019	01.10.2020	01.10.2021
У середньому на домогосподарство, грн.	3913,72	4467,45	4520,42	5061,51
у % до сукупних витрат домогосподарств	48,0	46,4	48,4	46,0
у % до споживчих сукупних витрат	52,23	50,88	53,19	50,44
У міських поселеннях, грн.	3954,37	4481,53	4483,79	5045,62
у % до сукупних витрат домогосподарств	46,50	44,70	46,50	44,40
у % до споживчих сукупних витрат	50,16	48,38	50,76	48,26
У сільській місцевості, грн.	3819,10	4437,27	4605,61	5071,55
у % до сукупних витрат домогосподарств	51,40	50,40	52,90	49,50
у % до споживчих сукупних витрат	57,17	57,01	59,17	55,49
Витрати на продовольство у сільській місцевості порівняно з міськими поселеннями, грн.	-135,27	-44,26	121,82	25,93
відносно сукупних витрат	4,90	5,70	6,40	5,10
відносно споживчих сукупних витрат	7,01	8,63	8,41	7,23

Після проведення розрахунків та візуалізації отриманих результатів можна проаналізувати отримані результати та простежити динаміку індикатору доступності продовольчих товарів за останні роки. Граничним значенням цього індикатора є 60%.

Розрахунки цього індикатора були проведені за 2018-2021 роки, оскільки дані за 2022 рік на сайті Держстату [18] не надано. Інформацію стосовно структури сукупних витрат домогосподарств будуть оприлюднені після завершення встановленого ЗУ «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» терміну для подання статистичної та фінансової звітності.

Стосовно значень індикатору доступності продовольства для домогосподарств України (рис.2.15), його максимальне значення було у 2020 році (48,4%) та мінімальне у 2021 році (46%).

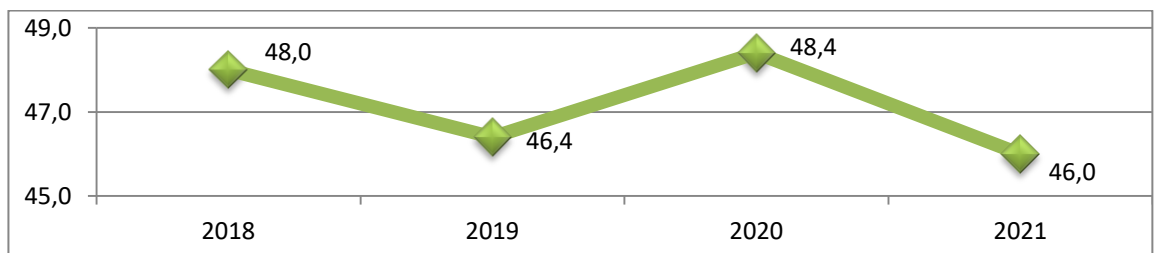

Рис.2.15 Індикатор доступності продовольства для домогосподарств. Побудовано за даними [18]

Стосовно значень індикатора доступності продовольства для міських поселень України (рис.2.16), його максимальне значення було у 2018 та 2020 році (46,5%) та мінімальне у 2021 році (44,4%).

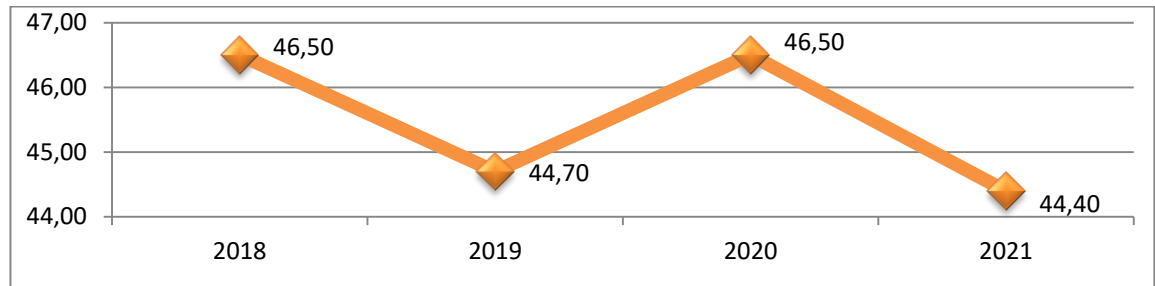

Рис.2.16 Індикатор доступності продовольства для міських поселень. Побудовано за даними [18]

Стосовно значень індикатора доступності продовольства для сільської місцевості (рис.2.17), його максимальне значення було у 2020 році (52,9%) та мінімальне у 2021 році (49,5%).

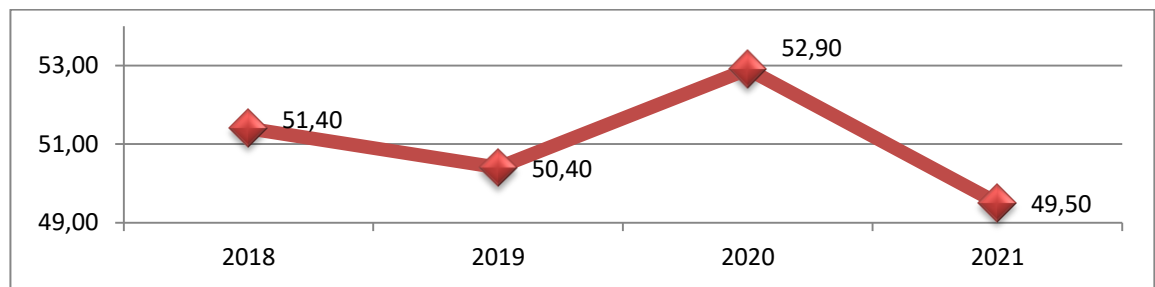

Рис.2.17 Індикатор доступності продуктів для сільської місцевості. Побудовано за даними [18]

Як ми бачимо з розрахунків та графіків, обсяг витрат населення на продукти харчування відносно сукупних витрат як всього населення взагалі, так і окремо міського та сільського населення, протягом 2018 - 2021 років був у межах допустимих значень.

На всіх графіках приблизно однакова динаміка зростання цього показника: протягом 2018 - 2019 років спостерігається зниження індикатора, яке зумовлене зростанням платоспроможності населення, а в 2020 році під впливом пандемії відбулося різке підвищення індикатора на 2 - 2,5%. Протягом 2021 року досягається рекордно мінімальне значення показника,

тобто в цьому році продовольство було найбільш доступним за весь проаналізований період. Така динаміка є позитивною, проте частка сукупних витрат домогосподарств на продукти харчування та безалкогольні напої залишається високою.

Збільшення або зменшення частки витрат на продовольчі товари, зумовлене дією тих чи інших факторів, може викликати різноманітні наслідки, які мають як позитивний, так і негативний вплив. З одного боку, зниження витрат домогосподарств на продукти харчування, що відображає позитивну динаміку індикатора та вказує на те, що споживачі в конкретному регіоні виробляють самостійно значну частку продовольчих товарів (займаючись, наприклад, натуральним господарством), або рівень доходів домогосподарств цього регіону вищий за середній (за інших рівних умов), або продукти харчування в даному регіоні реалізуються за більш доступними цінами. З іншого боку, така динаміка може також вказувати на певні проблеми, наприклад, на низьке значення індикатора достатності споживання основних видів харчових продуктів у конкретному регіоні [15].

Використовуючи формулу (1.4), розрахуємо індикатори ємності внутрішнього ринку м'ясних продуктів (див. Додаток Т), а результати за всіма іншими групами продовольства продемонструємо в табл. 2.11:

Таблиця 2.11

Індикатор ємності внутрішнього ринку, тис. т.

Вид продукції	2018	2019	2020	2021	2022
М'ясо і м'ясопродукти	2234,12	2254,35	2245,77	2181,87	1831,95
Молоко і молочні продукти	9661,51	9553,75	9432,25	9287,34	6865,50
Яйця	564,85	582,44	557,28	543,41	362,25
Риба і рибопродукти	497,41	523,78	515,70	543,41	341,55
Цукор	1365,76	1307,35	1197,75	1136,22	1003,95
Олія та інші рослинні жири	758,76	703,96	698,69	642,21	420,90
Картопля	5876,16	5686,16	5572,85	5450,55	4529,85
Овочі та баштанні	6908,91	6901,33	6820,50	6829,66	5464,80
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	2436,45	2459,67	2349,74	2428,87	1942,35
Хліб і хлібні продукти	4198,46	4072,91	3992,49	3754,46	3191,25

Після проведення розрахунків можна проаналізувати отримані результати та простежити динаміку ємності внутрішнього ринку за останні роки. Для візуалізації отриманих результатів побудуємо графіки.

Як видно з розрахунків та графіків, протягом 2018 - 2022 років показники ємності внутрішнього ринку усіх груп продовольства зменшилися.

На рисунку 2.18 видно, що з 2018 по 2022 рік відбулося скорочення ємності м'ясної продукції на 402,17 тис. тонн, ємність цукру зменшилася на 361,81 тис. тонн, а ємність плодів та горіхів – на 494,1 тис. тонн.

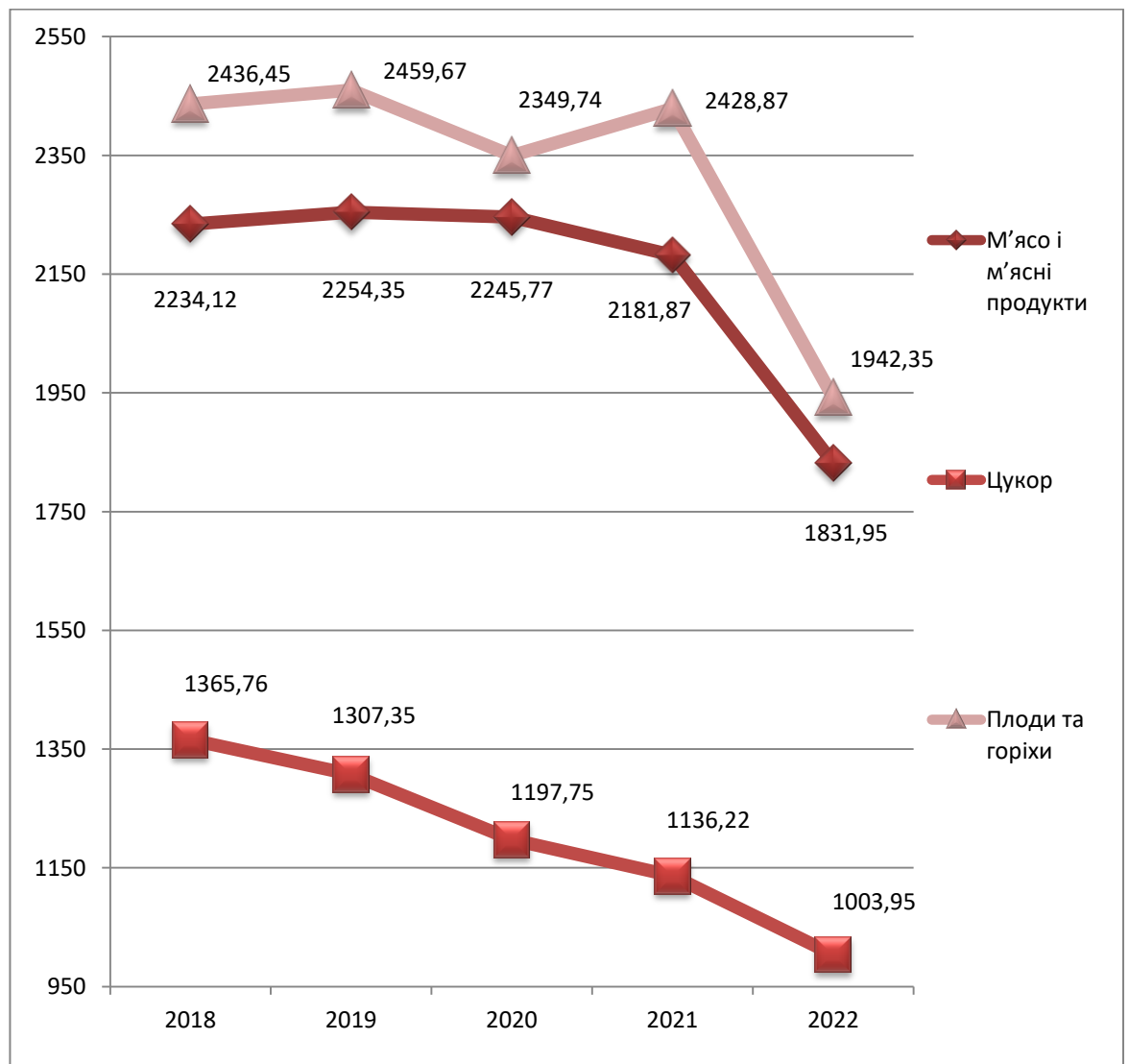

Рис.2.18 Ємність внутрішнього ринку цукру, плодів і м'яса, тис. тон.
Побудовано за даними [18]

Найменше зниження показнику характерно такої категорії продовольства, як цукор. Цьому посприяли як відносно стабільні значення

індикатора виробництва цього товару, так і обмеження обсягів експорту цукру в 2022 році.

На рисунку 2.19 видно, що протягом 2018-2022 років відбулося скорочення ємності внутрішнього ринку рибної продукції на 155,86 тис. тонн, ємність ринку яєць зменшилася на 202,6 тис. тонн, а олії та інших рослинних жирів – на 337,86 тис. тонн.

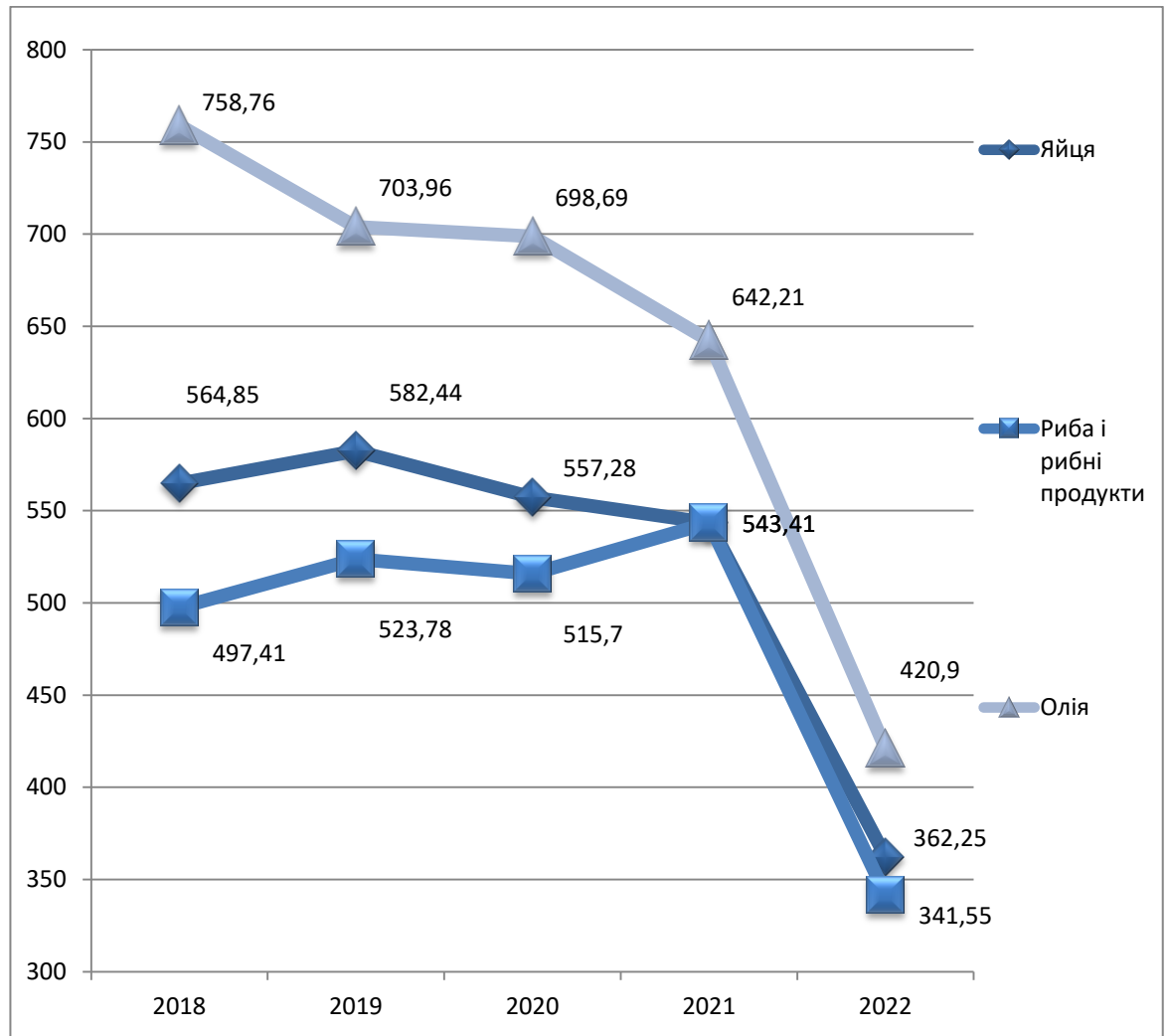

Рис.2.19 Ємність внутрішнього ринку яєць, олії та риби, тис. тон.

Побудовано за даними [18]

Найзначніше зниження темпів росту ємності за цей період було у таких груп продуктів харчування, як овочі, картопля, молочна та хлібна продукція. На рисунку 2.20 видно, що з 2018 по 2022 рік відбулося скорочення ємності хлібу та хлібної продукції на 1007,21 тис. тонн, а ємність ринку картоплі зменшилася на 1346,31 тис. тонн.

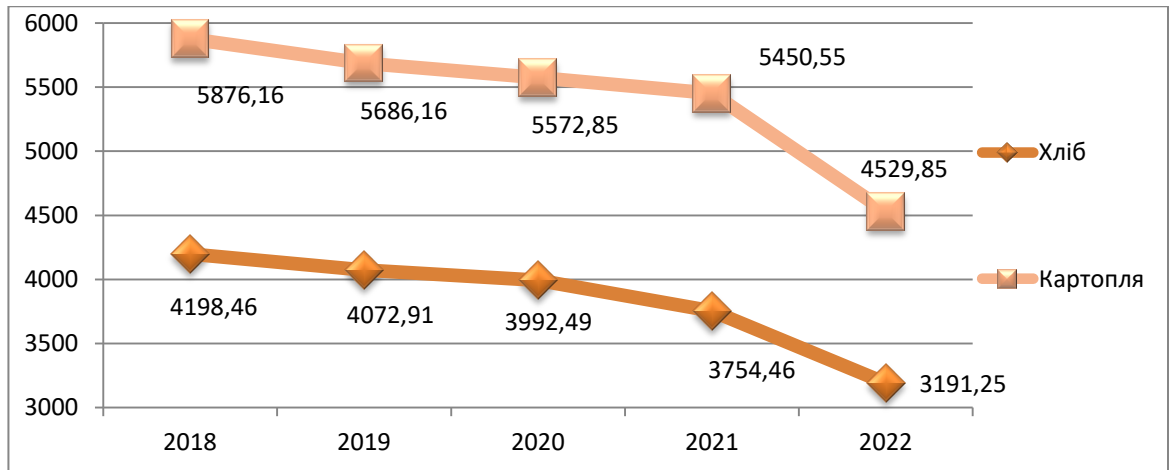

Рис.2.20 Ємність внутрішнього ринку картоплі та хлібу, тис. тон.
Побудовано за даними [18]

На рисунку 2.21 видно, що протягом 2018-2022 років відбулося скорочення ємності внутрішнього ринку молочної продукції на 2796,01 тис. тонн, а овочів та баштанних – на 1444,11 тис. тонн.

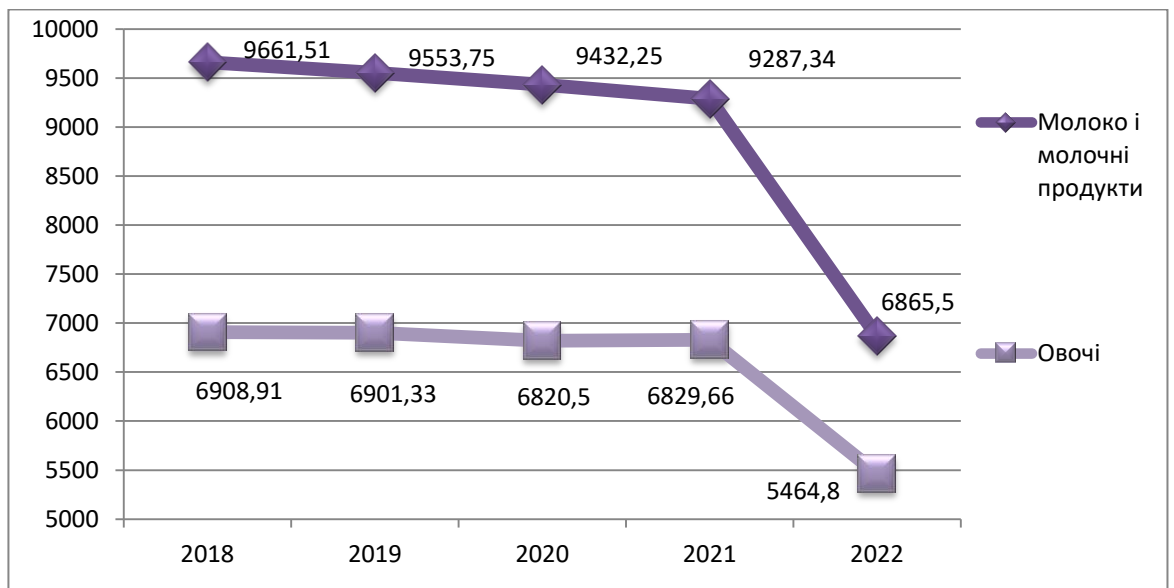

Рис.2.21 Ємність внутрішнього ринку молока та овочів, тис. тон.
Побудовано за даними [18]

Окрім зменшення населення України протягом останніх років, особливо - у 2022 році, на ємність внутрішнього ринку вплинуло зменшення обсягів споживання населенням цих категорій товарів.

Використовуючи формулу (1.5), розрахуємо індикатори продовольчої незалежності м'ясних продуктів (див. Додаток У), а результати за всіма іншими групами продовольства продемонструємо в табл. 2.12:

Таблиця 2.12

Індикатор продовольчої незалежності, %

Вид продукції	2018	2019	2020	2021	2022
М'ясо і м'ясопродукти	12,67	11,58	10,24	10,81	10,13
Молоко і молочні продукти	1,86	3,53	7,33	1,19	0,87
Яйця	0,71	0,86	0,72	0,64	1,66
Риба і рибпродукти	79,21	79,61	82,22	79,48	91,85
Цукор	0,22	0,31	0,33	14,41	0,52
Олія та інші рослинні жири	34,13	35,51	35,07	45,00	29,84
Картопля	0,48	4,89	5,83	3,27	0,31
Овочі та баштанні	2,72	4,54	4,28	4,58	8,57
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	36,04	42,77	48,94	41,93	36,28
Хліб і хлібні продукти	6,67	7,14	8,82	10,50	8,86

Після проведення розрахунків побудуємо графіки, проаналізуємо отримані результати та простежимо динаміку індикатору імпортозалежності за останні роки. Граничне значення цього індикатора дорівнює 30%.

Як видно з рисунку 2.22, найменший відсоток імпортозалежності у 2018-2022 роках характерний для молока, яєць та картоплі.

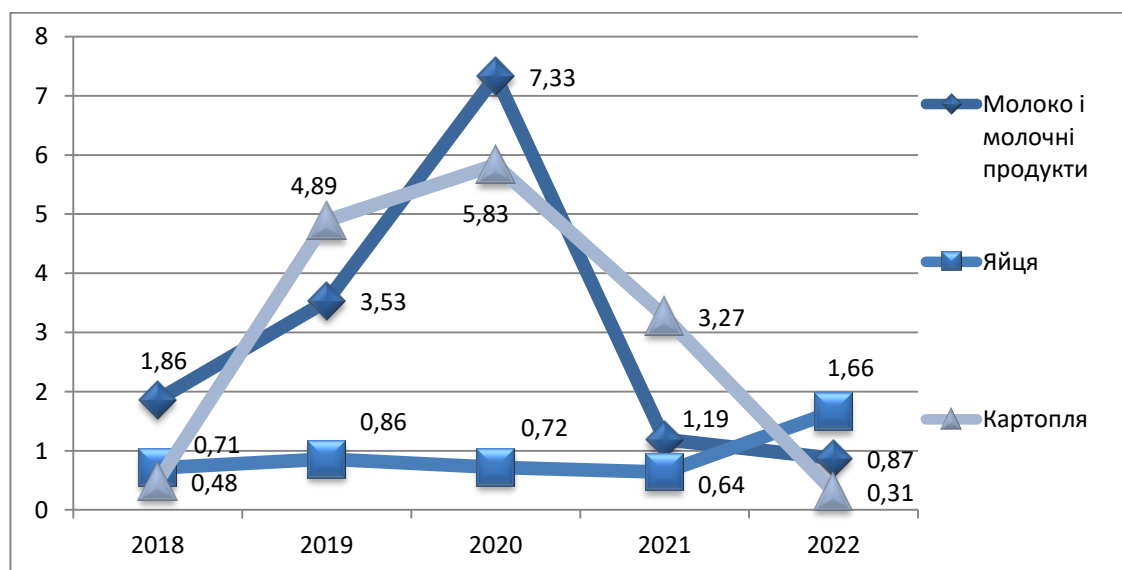

Рис.2.22 Індикатор імпортозалежності молока, картоплі та яєць, %.

Побудовано за даними [18]

На рисунку 2.23 видно, що рівень імпортозалежності овочів, хлібу, м'яса та цукру знаходяться в межах допустимих значень. Значне зростання імпортозалежності цукру відбулося у 2021 році, однак вже у 2022 році цей показник був на рівні його значень у 2018-2020 років. Щорічні коливання показників імпортозалежності хлібу, овочів та м'яса протягом цього періоду в середньому становили 1-4%.

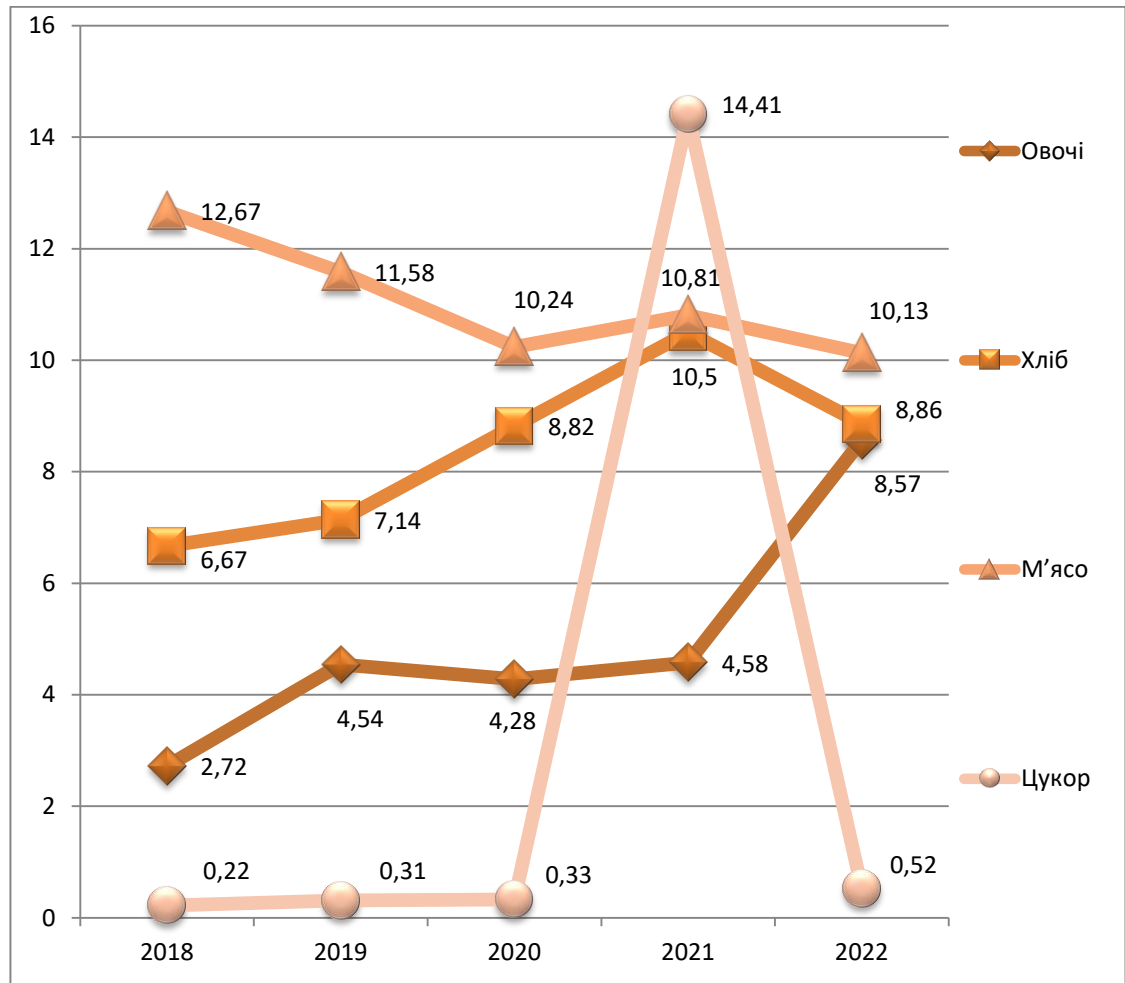

Рис.2.23 Індикатор імпортозалежності овочів, м'яса, хліба та цукру, %. Побудовано за даними [18]

Як видно з графіків, більша частина продовольства імпортується в Україну в обсягах, які знаходяться в межах оптимального значення, тобто Україна є забезпеченою за багатьма групами продовольства.

Найбільш уразливими та залежними від імпорту категоріями товарів є риба та рибні продукти, олія та плоди. Високі значення індикатора для

таких груп продовольства, як олія та плоди (рис.2.24), обумовлені тим, що в Україні поставляються культури, які неможливо вирощувати в країні через несприятливі кліматичні умови. Наприклад, серед плодів це цитрусові, банани та інші екзотичні фрукти; серед рослинних культур, з яких виготовляють олії - оливки, плоди олійної пальми тощо.

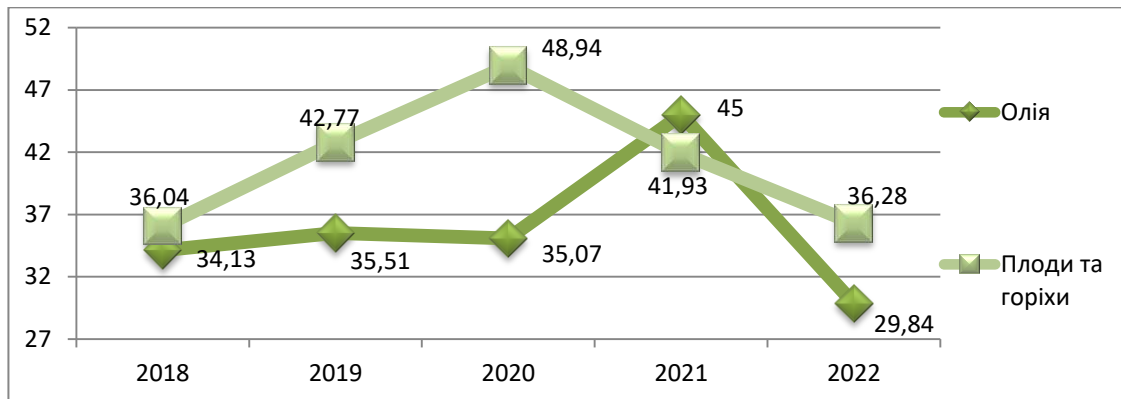

Рис.2.24 Індикатор імпортозалежності олії, плодів та горіхів, %. Побудовано за даними [18]

Стосовно імпортозалежності рибної продукції (рис.2.25), її виробництво в Україні на сьогодні знаходиться у кризовому стані, тому виникає необхідність завозити рибу та інші морепродукти з інших країн. Критично високе значення показнику імпортозалежності було у 2022 році, яке становило 91,85%.

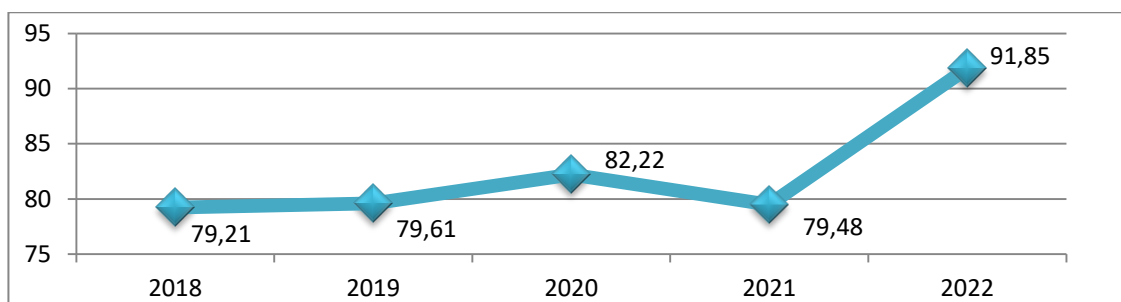

Рис.2.25 Індикатор імпортозалежності рибної продукції, %. Побудовано за даними [18]

Суттєве зменшення обсягів видобутку водних біоресурсів в усіх внутрішніх рибогосподарських водоймах, а також в Азовському і Чорному морях, негативно впливає на економічний потенціал країни, а також

призводить до збільшення залежності держави від імпорту водних біоресурсів та продукції, отриманої з них. Для скорочення імпортової залежності необхідно інтенсивно розвивати українську аквакультуру.

2.3. Дослідження індикаторів енергетичної безпеки

Проблема енергетичної безпеки України виникла одразу після проголошення її незалежності, оскільки енергетична інфраструктура країни була спроектована та побудована в епоху існування Радянського Союзу. Робота енергетичної системи у той час спрямовувалась на задоволення енергетичних потреб союзного центру, не враховуючи особливостей та потреб окремої республіки. Це створило значний дисбаланс у функціонуванні та розвитку українського енергетичного сектору, наслідки якого відчуються навіть на сьогоднішній день.

У лютому 2022 року Україна здійснила історичний крок – від'єдналась від енергомережі Росії та Білорусі та приєдналась до інтегрованої континентальної європейської енергетичної системи ENTSO-E. Це рішення визначило новий етап у розвитку національної енергетики та забезпечило Україні зростання рівня енергетичної незалежності у майбутньому. Раніше, через обмежену нафтогазову інфраструктуру та нестачу внутрішніх резервів, Україна була вимушена імпортувати енергоресурси, переважно з Росії. Однак така залежність виявилася ризикованою, оскільки Російська Федерація використовувала своє монопольне положення як інструмент впливу на економіку та політичне життя України. Нова енергетична інтеграція дозволяє Україні розширити співпрацю з європейськими партнерами, диверсифікувати імпорт енергоресурсів та зменшити ризики, пов'язаних з енергетичною залежністю від конкретних постачальників.

Під час повномасштабних воєнних дій на території України стан енергетичної галузі значно погіршився: об'єкти енергосектору стали одними з головних цілей ворожих обстрілів. Масштабні ракетні атаки з боку російських військ, що відбулися восени та взимку 2022 року, призвели до пошкодження та знищення понад половини електроенергетичної інфраструктури України. Це стало вагомим викликом для країни, змушуючи її шукати шляхи відновлення та узгодженого функціонування енергетичних систем в умовах воєнного конфлікту.

Серйозно постраждав сектор «зеленої» енергетики, оскільки вітрова та сонячна енергія вироблялася в основному за рахунок станцій, розташованих на півдні країни. Необхідно відзначити, що національна енергетична інфраструктура постраждала внаслідок ядерного тероризму, який проявився у вигляді захоплення Запорізької АЕС і руйнування Каховської ГЕС. Ці злочини призвели до глобальної гуманітарної та екологічної кризи на півдні України. Незважаючи на нові складні умови, українська енергетична система працює стабільно завдяки високому професіоналізму працівників енергетичної сфери та їх швидкої реакції у критичних ситуаціях, а також завдяки активній підтримці з боку західних партнерів.

На сьогодні український енергетичний сектор функціонує із значно обмеженою потужністю ліній електропередач, та кількість згенерованої енергії є мінімальною. Питання адаптації та модернізації енергетичного комплексу України було актуальним у довоєнний період та залишається таким і зараз, оскільки саме це є ефективним методом вирішення внутрішніх проблем енергетичного сектору та забезпечення стійкої енергетичної безпеки країни в сучасних умовах.

Підвищення ефективності функціонування енергетичної сфери країни потребує не тільки значних інвестицій в цю галузь. Не менш важливими є залучення висококваліфікованих спеціалістів, детальне дослідження та аналіз комплексу проблем енергетичного сектору. Серед них – відновлення та подальший розвиток енергетичної інфраструктури, диверсифікація видів та

джерел енергії, децентралізація енергетичних мереж, підвищення енергоефективності та сприяння розвитку відновлювальних джерел енергії, а також адаптація до європейських стандартів в енергетичній сфері та інтеграція у європейський енергетичний ринок. Розв'язання цих проблем є надзвичайно важливим для підвищення рівня енергетичної безпеки та забезпечення енергонезалежності.

Використовуючи формулу (1.6), розрахуємо індикатор вартості імпорту енергоресурсів в 2018 - 2022 роках (див. Додаток Ц) та наведемо отримані показники в табл. 2.13:

Таблиця 2.13

Індикатор вартості імпорту енергоресурсів

Показник	Роки					Оптимальне значення
	2018	2019	2020	2021	2022	
Вартість імпорту енергоресурсів, %	10,24	7,92	5,13	7,17	7,98	5-10

Після проведення розрахунків можна проаналізувати отримані результати та простежити динаміку індикатору вартості імпорту енергоресурсів за останні роки. Для візуалізації отриманих результатів побудуємо графік:

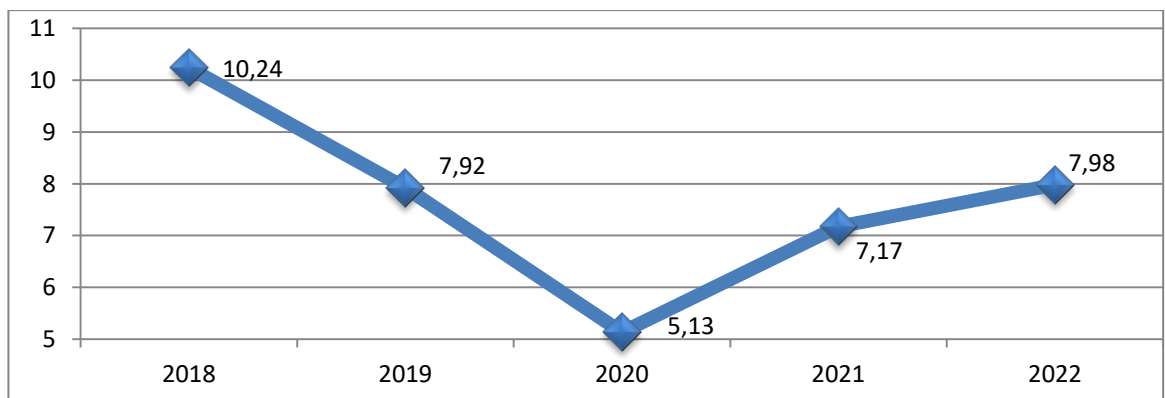

Рис.2.26 Індикатор вартості імпорту енергоресурсів, %. Побудовано за даними [18]

Щодо індикатора вартості імпорту енергоресурсів для країни, протягом 2018 - 2022 років цей показник був у межах оптимальних значень, що вказує

на здатність країни забезпечити належну кількість енергії для задоволення потреб домогосподарств та промисловості.

Також отримані значення цього індикатора свідчать про помірний рівень залежності України від країн-імпортерів енергоресурсів. Однак, політична нестабільність в країні та на міжнародній арені, яка характерна для останніх трьох років, враховуються в цьому показнику лише опосередковано – через коливання величини ВВП у доларовому еквіваленті, тому реальна залежність від іноземних поставників палива та електроенергії є дещо вищою.

Використовуючи формулу (1.7), розрахуємо індикатор частини доходу, витраченої на ЖКП, в 2018 - 2021 роках (див. Додаток Ш) та наведемо отримані показники в табл. 2.14:

Таблиця 2.14

Індикатор частини доходу, витраченої на ЖКП

Показник	Роки				Оптимальне значення
	2018	2019	2020	2021	
Частка доходу домогосподарства, витрачена на ЖКП, %	12,75	11,65	11,03	11,79	7-10

Після проведення розрахунків можна проаналізувати отримані результати та простежити динаміку індикатору частини доходу, витраченої на ЖКП, за останні роки. Для візуалізації отриманих результатів побудуємо графік:

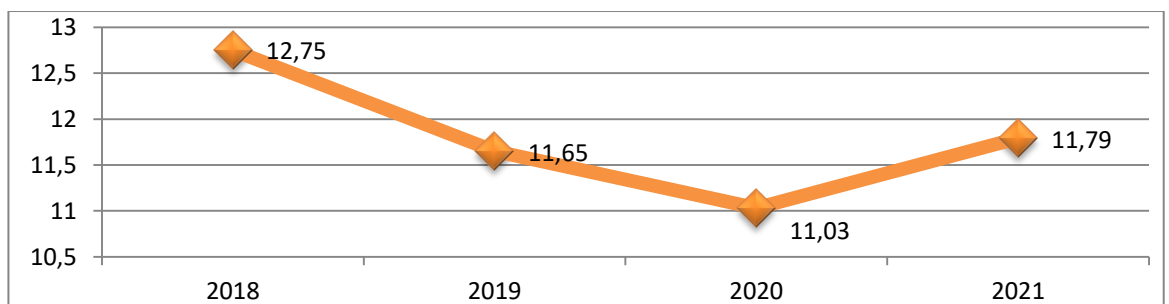

Рис.2.27 Індикатор частини доходу, витраченої на ЖКП, %. Побудовано за даними [18]

Стосовно частки витрат домогосподарств на ЖКП можна сказати, що протягом 2018 - 2021 років значення цього показника перевищували оптимальне значення в середньому на 2%, тобто значна частина доходів населення витрачається на такі базові потреби, як електро- та газопостачання. Як заявляють у Нацбанку, на економіку України найбільш негативний вплив мають два фактори: активна фаза бойових дій на сьогодні та високі житлово-комунальні тарифи, коригування яких у післявоєнний час значно вплине на рівень інфляції [52].

Використовуючи формулу (1.8), розрахуємо індикатор рівня інвестування підприємств ПЕК в 2018 - 2021 роках (див. Додаток Щ) та наведемо отримані показники в табл. 2.15:

Таблиця 2.15

Індикатор рівня інвестування підприємств ПЕК

Показник	Роки				Оптимальне значення
	2018	2019	2020	2021	
Рівень інвестування підприємств ПЕК, %	0,98	1,42	0,86	0,9	2,5-3,5

Після проведення розрахунків можна проаналізувати отримані результати та простежити динаміку індикатору рівня інвестування підприємств ПЕК за останні роки. Для візуалізації отриманих результатів побудуємо графік:

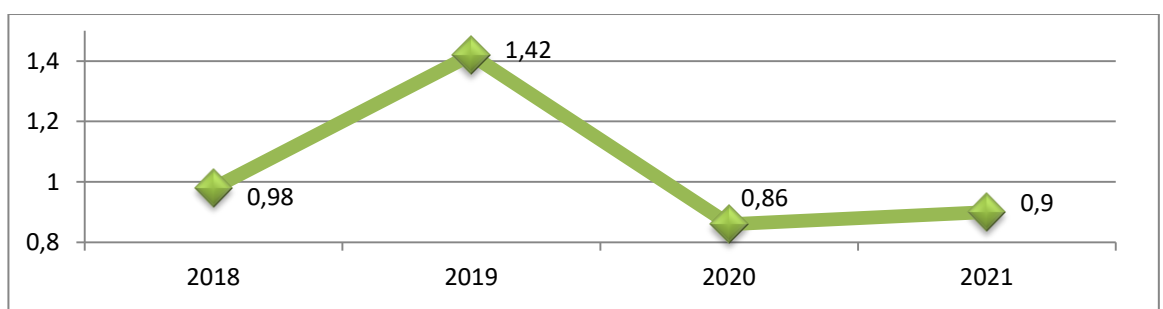

Рис.2.28 Індикатор рівня інвестування підприємств ПЕК, %. Побудовано за даними [18]

Розрахунок індикатора рівня інвестування підприємств ПЕК показав, що на сьогодні енергетичний сектор не є привабливим для національних та

закордонних інвесторів. Для нього є характерним занадто повільне переоснащення обладнання, в результаті чого ПЕК не відповідає вимогам часу та не в повному обсязі задовольняє потреби споживачів.

Хоча воєнні дії є однією з причин застою в цій галузі, однак питання скорочення інвестицій в підприємства ПЕК було актуальним і раніше. Ще у 2020 - 2021 роках в українських теплових мережах втрачалося від 18 до 30% теплової енергії, причинами чого були спрацьованість, ненадійне постачання технологічна відсталість усіх мереж. Оскільки постачання енергії як в ті роки, так і зараз є монополізованим, ця сфера страждає від корумпованості, яка, в свою чергу, значно обмежує інтерес та зацікавленість потенційних інвесторів в цій галузі.

Використовуючи формулу (1.9), розрахуємо індикатор імпорту палива з домінуючої країни в 2018 - 2022 роках (див. Додаток Ю) та наведемо отримані показники в табл. 2.16:

Таблиця 2.16

Індикатор імпорту палива з домінуючої країни

Показник	Роки					Оптимальне значення
	2018	2019	2020	2021	2022	
Частка імпорту палива з лідируючої країни-імпортера, %	30,95	30,59	67,24	21,16	5,41	25

Після проведення розрахунків можна проаналізувати та простежити динаміку індикатору імпорту палива з домінуючої країни за останні роки. Для візуалізації отриманих результатів побудуємо графік:

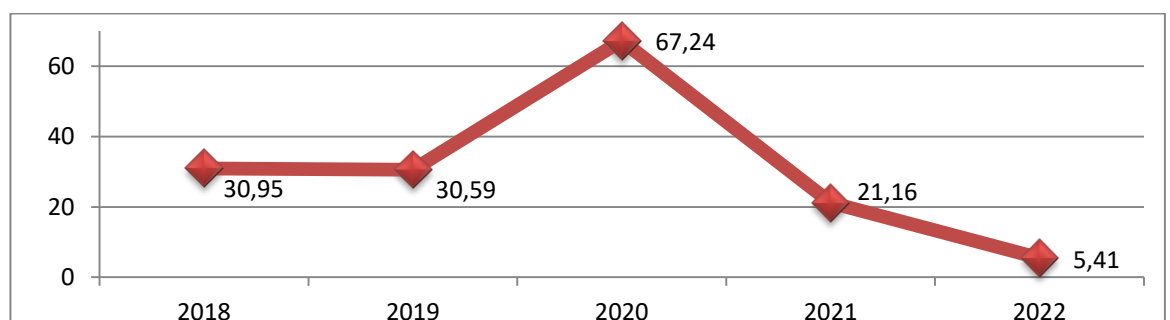

Рис.2.29 Індикатор імпорту палива з домінуючої країни, %. Побудовано за даними [18]

Щодо частки імпорту палива з однієї лідируючої країни-імпортера, динаміка цього показнику протягом 2018 - 2022 рр. є неоднорідною, до того ж тут важливу роль відіграє те, з якої саме країни надходив найбільший обсяг енергоресурсів. Наприклад, у 2018 - 2019 рр. частка імпорту була на одному рівні та належала РФ, тоді як вже в 2020 році найбільшим імпортером біла Словаччина, причому частка імпорту енергоносіїв зросла більше, ніж у два рази. Стосовно 2021 та 2022 років, для них є характерною диверсифікація зовнішньої торгівлі енергоресурсами, завдяки чому рівень енергозалежності України поступово знижується. Це також підтверджують значення індикаторів за ці роки, які знаходяться в межах оптимального значення.

Використовуючи формулу (1.10), розрахуємо індикатор запасів природного газу в 2018 - 2022 роках (див. Додаток Я) та наведемо отримані показники в табл. 2.17:

Таблиця 2.17

Індикатор запасів природного газу

Показник	Роки					Оптимальне значення
	2018	2019	2020	2021	2022	
Запаси природного газу, місяців	5	8	10	6	7	4,5-6

Після проведення розрахунків можна проаналізувати та простежити динаміку індикатору запасів природного газу за останні роки. Для візуалізації отриманих результатів побудуємо графік:

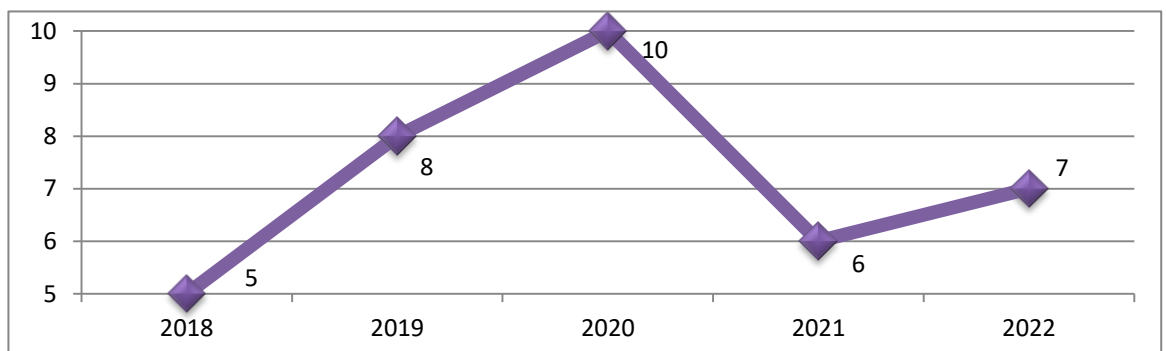

Рис.2.30 Індикатор запасів природного газу, місяців. Побудовано за даними [18]

Як свідчать показники запасів природного газу 2018 - 2022 років, Україна є забезпеченою цим енергоресурсом, оскільки всі отримані значення знаходяться в межах оптимального значення або навіть перевищують його.

Зберігання надмірної кількості природного газу в державних газосховищах може мати кілька негативних наслідків:

- підвищення ризику аварій, наслідком якого може стати забруднення навколишнього середовища.
- збільшення витрат на зберігання та управління запасами газу .
- сприяння подальшій залежності від природного газу та встановлення перешкод для розвитку альтернативних джерел енергії.

Для мінімізації цих негативних наслідків важливо зберігати природний газ в оптимальній кількості та дотримуватися найвищих стандартів безпеки та екологічної відповідальності під час будівництва та експлуатації газосховищ для забезпечення захисту навколишнього середовища.

Якщо зіставити результати всіх розрахунків, приведених вище, то можна з'ясувати, у яких роках в економіці України був найвищий та найнижчий рівні енергетичної безпеки.

Для наочності перенесемо результати всіх розрахунків в табл.2.18:

Таблиця 2.18

Індикатори енергетичної безпеки у 2018 - 2022 роках

Показник	Роки					Оптимальне значення
	2018	2019	2020	2021	2022	
Вартість імпорту енергоресурсів, %	10,24	7,92	5,13	7,17	7,98	5-10
Частка доходу домогосподарства, витрачена на ЖКП, %	12,75	11,65	11,03	11,79	-	7-10
Частка імпорту палива з лідируючої країни-імпортера, %	30,95	30,59	67,24	21,16	5,41	25
Запаси природного газу, місяців	5	8	10	6	7	4,5-6
Рівень інвестування підприємств ПЕК, %	0,98	1,42	0,86	0,9	-	2,5-3,5

Як видно з таблиці 2.18, протягом 2018 - 2022 рр. рівень енергетичної безпеки змінювався то в бік збільшення, то в бік зменшення, однак завдяки

відносним значенням індикаторів можна виділити періоди з найвищим та найнижчим рівнем енергетичної безпеки.

Оскільки розраховані індикатори за 2019 рік найбільш наближені до оптимальних, саме в цих роках рівень енергетичної безпеки України був найвищим. Основною проблемою цього періоду було велике значення частки імпорту палива з лідируючої країни-імпортера, тобто існувала залежність країни від конкретного постачальника енергоресурсів.

Найгірший стан енергетичної безпеки серед усіх досліджуваних періодів був у 2020 та 2022 роках. Як видно з розрахунків, у результаті такої тривалої кризової ситуації, як пандемія 2020 року чи воєнний конфлікт, значно зростає залежність від імпортованих енергоресурсів та зменшується рівень інвестування підприємств ПЕК.

Після аналізу рівня енергетичної безпеки за допомогою індикаторів ми бачимо, що найбільш вагомою проблемою в енергетичному секторі, окрім воєнних дій, є розрив між ринковими і «відпускними» цінами на продукцію, контрабанда енергоресурсів, монополізація підприємств ПЕК та інші елементи тіньової економіки. Її негативний вплив на енергетичну безпеку країни виражається у таких формах:

- втрати у виробництві та податкові ухилення, які призводять до величезних збитків для державного бюджету.
- скорочення обсягів іноземних інвестицій, які є важливим чинником для розвитку та модернізації енергетичної інфраструктури.
- збільшення залежності від зовнішніх постачань енергоресурсів, що підриває енергетичний суверенітет країни.
- відсутність контролю та нагляду за діяльністю енергетичних підприємств, яка призводить до погіршення управління ними та зниження рівня довіри до державних інституцій.

Існує декілька методів розрахунок рівня тіньової економіки, й одним з найбільш поширених є його обчислення за електричним методом. Його сутність полягає в порівнянні приросту внутрішнього споживання

електроенергії з приростом ВВП. Необхідно враховувати, що при незмінному технологічному рівні перевищення темпів приросту споживання електроенергії приросту ВВП свідчить про те, що енергія спрямовується на тіньове виробництво товарів та послуг. При зростанні інвестування в енергоефективні проекти різниця між приростом внутрішнього споживання електроенергії та ВВП зростає завдяки науково-технічному прогресу.

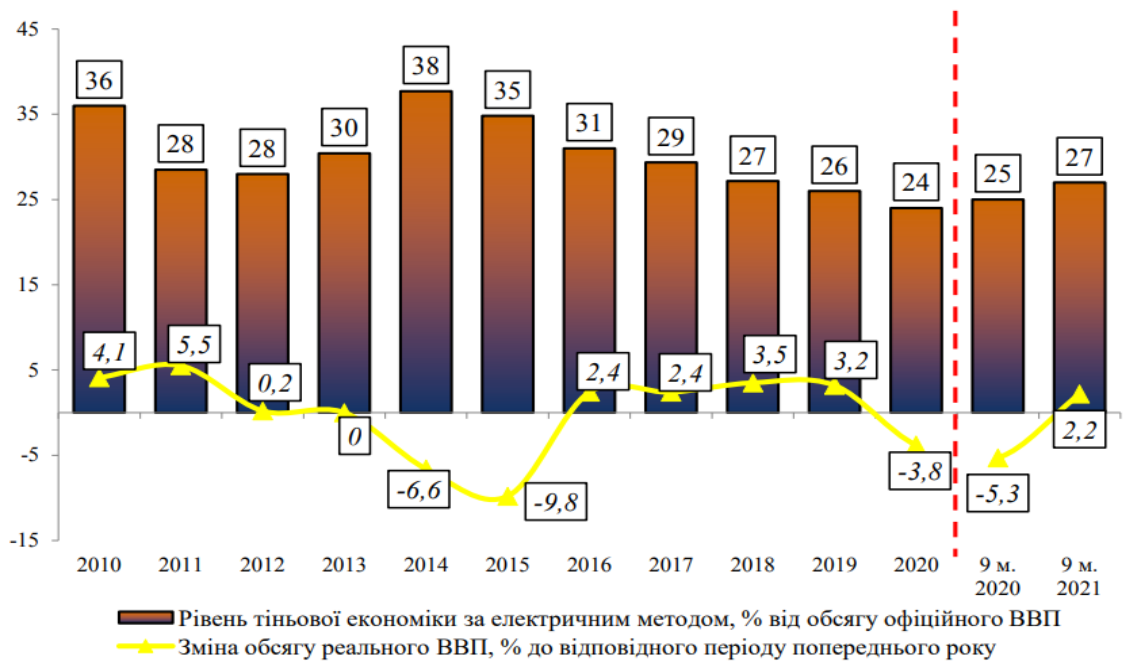

Рис.2.31 Рівень тіньової економіки за електричним методом [53]

Як бачимо, розрахунки рівня тіньової економіки за 2018 - 2021 роки підтверджують той факт, що енергетичний сектор був у кризовому стані ще задовго до початку війни та колювався в районі 1-2% протягом останніх років. Цьому сприяли як фізична зношеність мереж традиційної енергетики, так і проблеми з компенсацією «зеленого тарифу».

Для зниження рівня тіньової економіки та підвищення енергетичної безпеки України необхідно дотримуватися таких вимог:

- євроінтеграція, яка має підкріплюватися запровадженням для енергосектору європейських правил і регулювань.
- декарбонізація та розвиток відновлюваної енергетики.

- підвищення доходності енергосектору та створення сприятливих умов для залучення інвестицій в енергосектор.
- прозора та передбачувана політика економічно обґрунтованих цін на послуги енергопостачання.
- енергосектор не може субсидувати інші сектори економіки [54].

Ще одним важливим кроком для зниження рівня тіньової економіки є проведення інформаційної роботи та підвищення обізнаності громадян щодо негативних наслідків тіньової економіки для національної безпеки держави та її загального добробуту. Хоча на даний момент воєнні дії значно ускладнюють моніторинг тіньових операцій в енергетичному секторі, науковцям необхідно надалі досліджувати це питання та розповсюджувати результати їх роботи.

Тільки за умови виконання цих вимог Україна зможе зменшити свою залежність від зовнішніх постачань енергоносіїв, попередити корупцію в цьому секторі економіки, забезпечити стабільне та безпечне енергетичне майбутнє для своїх громадян.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ БЮДЖЕТНОЇ, ПРОДОВОЛЬЧОЇ ТА ЕНЕРГЕТИЧНОЇ БЕЗПЕКИ

3.1. Зарубіжний досвід підвищення рівня бюджетної безпеки

У сучасних умовах глобальної економічної взаємодії, уряд кожної країни має приділяти особливу увагу забезпеченню фінансової та, відповідно, бюджетної безпеки, оскільки розвиток країни як незалежної суверенної держави неможливий без гарантії її національної та економічної безпеки. Отже, ключовою передумовою для забезпечення фінансової стабільності в країні є збереження міжнародної політичної та економічної стабільності. Не менш вагомими стратегіями досягнення фінансової безпеки є дотримання принципу вільної торгівлі та підтримка сприятливих відносин з основними торговельними партнерами, оскільки взаємовигідна співпраця з іншими країнами стає важливим елементом забезпечення економічного добробуту та стійкості. Прикладами країн з таким підходом до забезпечення своєї фінансової безпеки є такі держави, як Японія, Південна Корея, Тайвань та Ізраїль. Тому, перш ніж розробляти шляхи для підвищення рівня бюджетної безпеки України, необхідно розглядати зарубіжний досвід у цій сфері через призму бюджетної політики провідних держав та країн-сусідів України, яку вживає кожна країна для гарантування своєї бюджетної безпеки [55].

У міжнародній практиці використовуються два основних методи визначення мети та завдань бюджетної безпеки. Перший підхід включає формування переліку пріоритетів і стратегічних цілей бюджетної безпеки органами влади та затверджується вищими посадовими особами, такими як президент чи прем'єр-міністр. Така методологія часто використовується у зарубіжних країнах під час економічних та фінансових криз, коли саме органи влади мають бути ініціатором розробки та реалізації такої бюджетної політики, яка має бути спрямована на негайне та ефективне нівелювання

негативних аспектів та наслідків кризи в економіці, а також на запобігання їх подальшому розповсюдженню у часі. У цей період урядовці часто впроваджують значні реформи за допомогою моделі «командування і контроль». В цьому випадку реформи розпочинаються з верхнього рівня влади, і відповідальність за їх впровадження покладається на уряд [56]. При використанні цього підходу уряд повинен мати абсолютну упевненість у тому, що зможе здобути підтримку серед споживачів державних (муніципальних) послуг у тій галузі, в якій намічаються ті чи інші реформи.

За другим підходом основна мета та завдання бюджетної безпеки базуються на врахуванні зібраної інформації стосовно потреб суспільства у конкретних послугах та оцінці населенням якості тих одержуваних послуг, що надаються державою. Така модель є актуальною як у періоди економічного підйому, так і під час економічних спадів, оскільки його мета полягає у виявленні та усуненні недоліків у діяльності тих державних органів, які надають послуги, шляхом аналізу відгуків та потреб населення. За рахунок цього підходу можна значно підвищити якість наданих послуг і делегувати виконання деяких з них приватному сектору, зменшуючи при цьому кількість неефективних державних (муніципальних) підприємств.

Зосереджуючись на міжнародному досвіді управління бюджетною безпекою в умовах глобальної фінансової кризи та подальшого економічного спаду, можна визначити два основні напрями бюджетної політики, які широко використовувалися в різних країнах світу:

- стримуюча, або стабілізаційна, бюджетна політика, основною метою якої є гарантування збалансованої бюджетної системи держави через скорочення бюджетних витрат і впровадження нових податків. Вона призначена для уникнення або стримування швидкого поширення негативних наслідків фінансово-економічних криз. Такий вид бюджетної політики є особливо актуальним в період гострої фази економічної кризи та застосовується країнами з високим рівнем життя населення і значним фінансовим потенціалом (наприклад, декілька країн Північної Європи або

Німеччина), а також тими країнами Єврозони, які зазнають певних економічних труднощів (Ірландія, Португалія, Іспанія, Греція), або країни з перехідним типом економіки, бюджетна система яких значно залежить від фінансової допомоги міжнародних фінансових організацій і Євросоюзу. Рішення цих організацій про надання фінансових ресурсів країнам з транзитивною економікою приймаються задля усунення негативних наслідків кризи та проведення структурних реформ і трансформацій в економіці;

- стимулююча бюджетна політика, яка має на меті підтримку економічного зростання шляхом використання системи податкових механізмів і контролю за бюджетними витратами. Цей підхід використовувався у таких державах, як Франція (протягом декількох років після кризи 2008 року), Великобританія, Данія, а також такими країнами, які здійснювали фінансову політику «наздоганяючої модернізації» (Південна Корея, Китай, Сінгапур, Малайзія). На сьогоднішні Україна також в певній мірі застосовує цю бюджетну політику. На відміну від першого типу, така модель не націлена на швидкий економічний ефект, однак завдяки її реалізації активізується структурне оновлення економіки, підвищується доходність державних та місцевих бюджетів, а також зміцнюється бюджетна стійкість в довгостроковій перспективі.

У процесі формування та впровадження стратегій забезпечення бюджетної безпеки враховуються різноманітні чинники, які у контексті значної економічної нестабільності надають їй унікальний характер. Серед цих факторів можна виокремити модель економічного розвитку країни, її національні та географічні особливості, рівень інтеграції національної економіки в глобальний економічний простір, а також урахування внутрішньої ситуації, міжнародного статусу держави та інших аспектів.

В умовах економічної кризи та довготривалого зниження темпів економічного зростання пріоритетними завданнями для країн стають підвищення стійкості бюджетної системи та забезпечення зростання

національної економіки. Щоб досягти цих стратегічних цілей, уряди різних країн часто вживають подібних заходів в межах реалізації бюджетної політики.

У період економічної нестабільності та при високому рівні економічної невизначеності, уряди країн Європейського Союзу розробляли і впроваджували ідентичний перелік стратегій для покращення стану бюджетної безпеки, які передбачали значне збільшення обсягів додаткових видатків та інвестицій з боку бюджету.

За умов значного рівня економічної невизначеності держави, які дотримуються концепції соціально-орієнтованої ринкової економіки, такі як Німеччина, реалізують стратегію стабілізаційної бюджетної політики, що передбачає збільшення бюджетних витрат на для підтримки соціальних програм та зростання обсягів бюджетних субсидій на підтримку стратегічно важливих галузей економіки. Такий підхід має на меті забезпечити стабільність бюджетної системи та стимулювати розвиток економіки через активну підтримку соціальних і економічних ініціатив [55].

Як ми з'ясували у Розділі 2 цієї магістерської дипломної роботи, одними з головних загроз для бюджетної безпеки України є значний обсяг видатків бюджету та щорічне збільшення державного боргу. Однак протягом останніх років тенденція до зростання обсягів держборгу є актуальною не тільки для України, але й для переважної більшості країн світу. Одними з головних чинників виникнення такого феномену є бюджетний дефіцит, необхідність підтримки стабільного курсу національної валюти за рахунок додаткових витрат, фінансування оборонної галузі країни, інфраструктурних та соціальних проєктів. Ці витрати часто перевищують можливості державних бюджетів країн, які здійснюють ці програми [57].

Фінансування бюджетного дефіциту через державні запозичення залишається головним способом покриття витрат для багатьох країн світу, незважаючи на всі ті негативні наслідки, що пов'язані із використанням цього підходу. Велика кількість держав, зокрема Україна, стикається з критичним

рівнем боргового навантаження, що свідчить про неефективність боргової політики та відсутність чітко сформованої стратегії управління держборгом.

Підвищення рівня державного боргу в країнах з транзитивною економікою може бути спричинено різними факторами, зокрема макроекономічною нестабільністю, довготривалим процесом перебудови національної економіки цих держав, дисбалансами у фінансовій сфері. Ці чинники зумовлюють необхідність у залученні до бюджетів країн додаткових фінансових ресурсів на міжнародних ринках [58].

Виникнення та щорічне зростання обсягів державного боргу є характерним для держав, які перебувають на різних стадіях економічного розвитку. Це явище властиве не лише країнам, які знаходяться на стадії переходу до ринкової економіки, а й індустріально розвиненим країнам також. Провідні країни світу часто виступають на міжнародному ринку у ролі кредиторів, що надають позики країнам-боржникам, однак, саме такі країни мають найбільші показники державного боргу [59]. Необхідно відмітити, що у цих країнах спостерігаються деякі відмінності в механізмі управління державним боргом, що обумовлено не лише рівнем їх економічного розвитку, а й особливостями використовуваної боргової політики.

У світовій практиці виокремлюють такі основні підходи до обслуговування та управління державним боргом (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Підходи до управління державним боргом [57; 58]

Модель	Сутність моделі управління	Орган, що управляє державним боргом	Країни, які застосовують дану модель	Можливості застосування в Україні
1	2	3	4	5
Банківська	Розподіл функцій управління державним боргом між Міністерством фінансів та Центральним банком	Міністерство фінансів та Центральний банк	Італія, Данія, Норвегія, Казахстан	Застосування моделі недоречно, оскільки необхідний високий рівень незалежності Центрального банку
		Центральний банк управляє лише внутрішніми позиками, а зовнішніми управляє Міністерство фінансів	Індія	

Продовж. табл. 3.1

1	2	3	4	5
Урядова	Управління державним боргом здійснює певна урядова структура, зазвичай Міністерство фінансів чи Державне казначейство	Департамент Федерального Казначейства	США	Застосовування моделі можливо, проте, зважаючи на значну тінізацію економіки, ця модель не є оптимальною
		Спеціалізований структурний підрозділ Казначейства	Франція	
		Міністерство фінансів	Словенія, Польща	
Агентська	Делегування повноважень щодо здійснення запозичень незалежним органом – агентством по управлінню зовнішнім державним боргом	Агентство по обслуговуванню та управлінню державним боргом	Швеція, Ірландія, Нова Зеландія	Найбільш прийнятна для України, оскільки має вищу цілеспрямованість, більше можливостей хеджування ризиків та застосування сучасних систем управління ризиками
		Національна рада з грошово-кредитної політики	Бразилія	

Серед країн з розвинутою економікою найбільш поширеною є агентська модель, що ґрунтується на делегуванні повноважень щодо вибору найбільш оптимальних методів управління державним боргом окремою структурою. Цей підхід широко застосовується у більшості країн, що належать до Європейського Союзу. Він передбачає існування ієрархії управління, де керівним суб'єктом є Міністерство фінансів. Агентства, які функціонують у рамках цієї моделі, мають дотримуватися тих стратегічних напрямів боргової політики, що встановлені урядом держави, а також повинні підпорядковуватися Міністерству фінансів та виконувати різноманітні операції з емісії, обслуговування та виплати за цінними паперами від його імені [60].

Особливу роль в цьому підході відіграють аудиторські організації, основними завданнями яких є здійснення контролю за аудиторською звітністю та перевірка діяльності органів обслуговування та управління державним боргом. Банківська модель, яка викликає значні сумніви стосовно своєї ефективності, практично не використовується. У свою чергу, урядова модель спирається на конкретні принципи та механізми контролю обсягів державного боргу, які реалізуються певними урядовими структурами [61].

Підсумовуючи, можна сказати, що у провідних країнах світу процес обслуговування та управління зовнішніми запозиченнями базується на розробці та впровадженні комплексних стратегій управління державним боргом, затвердженні урядових директив, систематичній розробці щорічних програм фінансування та плануванні здійснення боргових запозичень. З метою забезпечення ефективного проведення боргових операцій та здійснення фінансування державного бюджету створюються окремі незалежні органи – агентства з питань обслуговування та управління державним боргом [58].

Окремі країни в Центральній та Східній Європі мають цінний досвід, який може стати корисним для вдосконалення бюджетної політики України. Ці країни розпочали процес економічних змін одночасно з Україною, але у кінцевому підсумку досягли більш високих результатів [57].

Впровадження в процес управління державним боргом окремого агентства є перспективним та необхідним кроком для вдосконалення існуючого механізму регулювання державного боргу. Однак незважаючи на очевидні позитивні наслідки створення такого апарату, необхідно враховувати також і негативні аспекти. Основними проблемами можуть стати зростання бюджетних витрат на утримання такої структури, а також додаткові видатки на здійснення безупинного моніторингу кон'юнктури ринків капіталу та підготовку аналітичних матеріалів, використання сучасної методології та способів обмеження ризиків. Необхідно підкреслити, що успішне впровадження такого агентства в Україні неможливе без належної системи законодавчого забезпечення управління державним боргом [58].

3.2. Зарубіжний досвід підвищення рівня продовольчої безпеки

У більшості країн світу здійснюється державне управління системою продовольчого забезпечення. Для забезпечення стабільності цієї системи є необхідними відповідні заходи з державного контролю виробництва сільськогосподарської продукції, що включає в себе формування політики аграрного розвитку, яка одночасно є ключовою складовою системи продовольчої безпеки держави. Такі стратегії вже існують у більшості країн-членів Європейського Союзу, Сполучених Штатах та інших розвинених країнах. На жаль, в Україні поки не розроблено комплексної стратегії соціально-економічної політики, що охоплюватиме всі важливі аспекти та напрями у галузі продовольчого забезпечення та відображатиме цілі і пріоритети держави у цій галузі [62].

Світовий досвід підтверджує, що не існує універсального підходу до того, як країни здійснюють державне регулювання у сфері забезпечення продовольчої безпеки. Стратегія продовольчого забезпечення враховує, в першу чергу, наявні ресурси держави та її інтереси, які при цьому встановлюють відповідні стратегічні завдання. Наприклад, економічно розвинені країни із значними агроресурсами, що мають ті чи інші природні та економічні переваги у сфері сільського господарства, сприяють вільній торгівлі продовольством [63; 64].

Підходи провідних країн до управління продовольчою безпекою включають в себе не тільки систему фритрейдерства. Не менш важливою складовою є розвиток та підвищення конкурентоспроможності власних продовольчих товарів. Наслідком проведення такої політики в умовах ринкової економіки є оптимізація використання наявних ресурсів, підвищення ефективності виробництва, збільшення доходів і відсотку зайнятості населення, а також поживлення економічного розвитку, за рахунок яких забезпечується стабільність міжнародної продовольчої безпеки.

Інші країни формують власні механізми державного контролю системи продовольчої безпеки, приділяючи увагу захисту внутрішніх виробників та реалізації імпортоорієнтованої торгової політики. Ці заходи націлені на досягнення стійкого розвитку та підвищення рівня продовольчої безпеки в контексті власних економічних потреб та обмежень [65].

Активний розвиток агросектору, в першу чергу – сільського господарства, а також розв'язок багатьох сучасних проблем продовольчої безпеки нерозривно пов'язані із створенням такої системи, яка би забезпечувала державну підтримку та контроль в галузі продовольчого забезпечення. Важливо зазначити, що у сучасних умовах сільське господарство не завжди отримує необхідну підтримку від держави, тому стратегія розвитку виробництва продовольчих товарів та сам процес забезпечення продовольством є ключовими складовими продовольчої безпеки країни. Отже, надзвичайно важливим є зміцнення продовольчої безпеки на рівні держави загалом і у кожному її регіоні зокрема. Важливим та особливо цінним є порівняльний аналіз досвіду регулювання продовольчого забезпечення, оскільки перша країна має одну з найбільш розвинених економік у світі, а в другому випадку мова іде про об'єднання суверенних держав, де питання цілісності та єдності виявляються гострішими у порівнянні з внутрішньою ситуацією окремої країни [62].

Аграрні політики в США та ЄС можна охарактеризувати через ключові параметри, що включають:

- розробку та реалізацію середньострокової (на 5-7 років) стратегії розвитку сільського господарства та ринку продовольчих товарів, яка зазвичай оформлена та закріплена у вигляді законодавчих актів;
- можливість поділу сфер державного регулювання залежно від конкретних цілей та способів їх втілення: продуктові програми, програми підтримки доходів агровиробників, програми розвитку сільської місцевості, програми підвищення попиту на аграрну продукцію, регулювання зовнішньої торгівлі, екологічні програми;

- закріплення певних цінових параметрів і загального обсягу фінансування за конкретною програмою, причому передбачається стимулювання зниження витрат в галузі сільськогосподарського виробництва, оскільки підтримка сільгоспвиробників не є особливою формою дотацій на закупівлю матеріально-виробничих або кредитних ресурсів, а залежить або від площі посівів, або від обсягів виробництва певного виду сільськогосподарської продукції;

- стандартизацію підходів до надання фінансової допомоги і надання можливості вибору для сільгоспвиробників, які бажають або брати участь у певній програмі й отримувати відповідну фінансову підтримку, або залишатися поза цією програмою;

- поступове зменшення виробництва тих продуктів харчування, що негативно впливають на здоров'я людини, за рахунок чого посилюється екологічність і соціальна спрямованість сільського господарства [66; 67].

Ефективність функціонування аграрного підприємництва є результатом використання комплексного підходу до розвитку цієї галузі, який відтворюється в різноманітних державних програмах та стратегіях. Ключовими складовими таких цільових програм є організаційно-правовий та економічний механізми, а також ними передбачається широкий арсенал методів і важелів впливу на суб'єкти господарювання.

За американським та європейським досвідом, продуктові програми є найважливішим методом підтримки доходності виробників продовольчої продукції. Ці програми використовують різні засоби та механізми, включаючи тріаду ефективних регуляторів:

- прямі платежі, що спрямовані на зростання доходів незалежно від ринкових умов;

- антициклічні платежі, які надаються під час сезонних коливань цін на ринку, сприяючи збереженню стабільності для виробників;

- позики допомоги, які надаються урядом країни під фактичну або потенційну заставу виготовленої продукції та спрямовані на зниження ризику втрати доходу.

Для кожної програми встановлюються конкретні законодавчі обмеження. Наприклад, у США обсяг надходжень від прямих платежів не може бути більше, ніж 40 тис. дол. на рік, тоді як антициклічні платежі обмежені сумою у 65 тис. дол. На рівні держави існує розгалужена мережа міжгалузевих цільових програм, яких налічується понад 10. Ці програми охоплюють широкий спектр аспектів, таких як соціальний розвиток сільської місцевості, маркетинг, надання продовольчої допомоги населенню. Фінансування таких цільових програм відбувається через розподіл виділених коштів, причому основна їх кількість (близько 80%) знаходяться у розпорядженні Міністерства сільського господарства, тоді як решта розподіляється через органи місцевої влади.

В ЄС на прямих платежів в дохід сільськогосподарських виробників впливають різноманітні ключові показники, такі як посівні площі, врожайність, поголів'я тварин, обсяги виробництва продовольства. Учасники цих програм зобов'язані дотримуватися встановлених норм та стандартів управління господарством. Більш потужні виробники, товарообіг яких понад 100 тис. євро, повинні взаємодіяти із системою консультування [68].

Розглянемо ключові стратегічні аспекти деяких провідних країн у сфері державного забезпечення продовольчої безпеки (табл.3.2)

Таблиця 3.2

Методи державної підтримки продовольчого забезпечення [68]

Країни	Підтримка розвитку аграрного сектору	Регулювання забезпечення якості продукції
1	2	3
Японія	1. Структурні програми розвитку АПК. 2. Програма надання субсидій виробникам. 3. Програма фінансування проектів із використанням новітніх технологій у тваринництво. 4. Заходи, скеровані на інтенсифікацію виробництва і підвищення конкурентоспроможності продукції.	1. Законодавче регулювання застосування комплексу заходів із безпеки і контролю якості продукції.

Продовж. табл. 3.2

1	2	3
Країни ЄС	1. Наявність середньострокової стратегії розвитку сільського господарства. 2. Стимулювання зниження витрат на виробництво (за основу беруться базові показники). 3. Страхування доходів фермерів та компенсація державою страхових платежів. 4. Субсидіювання та пільгове оподаткування: на придбання добрив, кормів	1. Система державних стандартів якості і безпеки продукції. 2. Моніторинг і контроль. 3. Обмеження заходів щодо виготовлення нездорових продуктів харчування (посилення екологічної спрямованості).
США	1. Субсидування урядових програм підтримки розвитку окремих галузей аграрного сектора. 2. Кредитування виробників під заставу аграрної продукції шляхом надання компенсаційних виплат. 3. Стимулювання експорту шляхом надання експортної компенсаційної надбавки фермерам.	1. Контроль імпортованих продуктів харчування. 2. Фінансування лабораторій, державних програм у сфері безпеки харчових продуктів. 3. Підготовка кадрів для контролю якості продовольства.

Між рівнем протекціоністського захисту сільгоспвиробників та рівнем економічного розвитку держави існує пряма залежність [69]. У країнах з низьким рівнем доходів діяльність товаровиробників обкладається додатковими податками, а також вони стикаються з необхідністю реалізовувати свою продукцію за цінами, що нижчі за світові. Провідні країни вживають заходів для захисту фермерів від конкуренції з боку зарубіжних виробників і надають ряд переваг (головним чином, завдяки підтримці зі сторони споживачів), що дозволяє місцевим виробникам реалізовувати свою продукцію за цінами вищими, ніж на світовому ринку.

Ті виробники сільськогосподарської продукції, що активно експортують свої товари, на внутрішньому ринку мають більше податкове навантаження, що свідчить про менший ступінь їх захисту у порівнянні з підприємствами, які конкурують на внутрішньому ринку із виробниками-імпортерами [70].

У розвинутих країнах існує високоефективна та цілеспрямована стратегія стабільного розвитку сільського господарства, що включає в себе широкий спектр регуляторів та управлінських інструментів, спрямованих на

забезпечення продовольчої безпеки. У контексті агрополітики, основними принципами, якими керуються, є:

- система гарантій якості продовольства, яка охоплює зміцнення потенціалу лабораторій та реалізацію програм, що спрямовані на забезпечення безпеки продуктів харчування, включаючи ветеринарний та фіто-санітарний контроль. У США встановлений високий рівень нагляду за імпортованими продуктами харчування, охоплюючи близько 15% всіх продуктів харчування. В країнах Євросоюзу законодавчо закріплені скоординовані заходи безпеки продуктів харчування на всіх етапах їх виробництва, переробки та транспортування;

- розвиток сільських територій та активне покращення інфраструктури цієї місцевості, що сприяє підвищенню престижу сільського життя та роботи аграріїв, виникненню та розвитку нових галузей у сільській економіці;

- створення балансу в екосистемах, урахування негативного впливу змін клімату та ефективного використання ресурсів (наприклад, витрати на збереження плодючості ґрунтів та впорядкування землекористування) [68].

Аналізуючи сучасний стан економіки України, можна сказати, що на сьогодні вагомими витратами, які будуть спрямовуватися на підтримку сільського господарства, державний бюджет нести не в змозі. Однак агросектор України володіє величезним потенціалом, ключовими чинниками успіху якого є вигідне географічне розташування та сприятливі кліматичні умови [62].

Також необхідно зазначити, що існують такі перешкоди для реалізації ефективної державної підтримки вітчизняних виробників:

- відсутність загальних, уніфікованих підходів до отримання тих чи інших видів державної допомоги як для різних груп сільськогосподарської продукції, так і для товаровиробників;

- для органів державної влади характерна лобістська політика, внаслідок чого продуктів програми та деякі пільги діють переважно в тих

галузях сільського господарства, які є надприбутковими (наприклад, вирощування зернових культур). Така політика збільшує концентрацію капіталу в руках великих виробників і створює перешкоди для розвитку місцевих господарств [68].

Для ефективного впровадження зарубіжного досвіду управління продовольчим сектором необхідно провести аналіз та систематизацію тих методів державного регулювання продовольчого забезпечення, які використовуються у розвинених країнах, звернувши увагу на їхні потенційні переваги у разі їх застосування в українській системі продовольчої безпеки. Крім того, важливо визначити, які можливості та перспективи відкриваються для України за рахунок впровадження програм підтримки виробників сільськогосподарської продукції задля зміцнення продовольчого забезпечення (табл.3.3).

Таблиця 3.3

Напрями впровадження міжнародного досвіду регулювання системи продовольчого забезпечення [62]

Основні напрями	Очікуваний ефект
Розроблення довго- і середньострокових програм регулювання і розвитку аграрного виробництва, адекватних сучасним умовам.	Ефективніший розподіл фінансування аграрного сектору, що забезпечить стабільність і передбачуваність діяльності товаровиробників і дозволить їм більш точно прогнозувати свою діяльність.
Державне регулювання цін з застосуванням закупівельних механізмів і товарних інтервенцій. Посилення заходів підтримки сільгосп угідь та їх прив'язка до обсягів виробництва.	Вирівнювання коливань ринкових цін. Підвищення платоспроможного попиту працівників сільського господарства, а також підвищення економічного стимулу до праці.
Сприяння оптимальному експорту надлишкової продовольчої продукції. Протекціоністська політика щодо імпорту продовольчих товарів.	Зміцнення експортного потенціалу продовольчих виробників. Зменшення зовнішньої конкуренції на внутрішньому ринку і зміцнення продовольчої незалежності країни.
Введення системи обов'язкової сертифікації продовольчої продукції.	Розширення можливостей виходу продовольчих товарів на світовий ринок. Підвищення якості продовольства на внутрішньому ринку та поліпшення його репутації на внутрішньому і зовнішньому ринках і, як наслідок, підвищення експортних можливостей.

Можна зробити висновок, що для забезпечення належного рівня продовольчої безпеки України є необхідним використання зарубіжного досвіду. Уряд має здійснювати управління продовольчим сектором за

рахунок стратегічного планування та своєчасного виявлення загроз, мінімізувати їх негативні наслідки завдяки створенню стратегічних продовольчих запасів.

В першу чергу, є необхідними розробка та впровадження комплексної системи моніторингу, збору, обробки, систематизації та аналізу інформації стосовно таких аспектів, як виробництво продовольчих товарів, управління їхніми запасами та їх постачання. Не менш важливими показниками є якість і безпечність продуктів харчування, а також споживання продовольчих товарів населенням. Розробка такої дієвої системи дозволить відстежувати та аналізувати різноманітні аспекти продовольчого забезпечення, а також підвищить результативність прийнятих рішень.

3.3. Зарубіжний досвід підвищення рівня енергетичної безпеки

Для сучасних трансформаційних процесів, які проходять в міжнародній енергетиці, визначальну роль відіграють забезпечення енергетичної безпеки та рішення проблемних питань, пов'язаних з енергетичною сферою. Вони є ключовими факторами для забезпечення сталого розвитку як в межах окремої країни, так і на міжнародному рівні. На сьогодні жодна економічна галузь не може функціонувати без постачання енергії, при цьому спостерігається тенденція зростання попиту на енергетичні ресурси. Тому використання такого ефективного інструменту, як стратегічне планування сталого розвитку енергетики, є ключовим у вирішенні питань з енергозабезпеченням завдяки розробці тактичних і довгострокових заходів у сферах енергозбереження, підвищенню енергоефективності та використанню відновлюваних джерел енергії. Головною метою енергетичних стратегій, які реалізуються у державній політиці, є зростання енергонезалежності держави та гарантування стабільного та надійного енергопостачання, що, в свою

чергу, зменшить кількість економічних, екологічних і гуманітарних проблем, а також є методом попередження нечесної конкуренції та маніпулювання ресурсами [71].

Енергозберігаюча політика – це складна стратегічна система, що складається з внутрішніх та зовнішніх заходів, спрямованих на оптимізацію використання енергії як на окремих підприємствах, так і в загальній економіці. Вибір конкретних заходів обумовлюється особливостями країни на даному етапі її соціально-економічного та політичного розвитку [72].

Методи підвищення енергозбереження та енергоефективності підприємств є багатограними та охоплюють такі різноманітні аспекти, як структурні, технологічні, технічні, менеджерські і фінансово-економічні заходи, а також застосування інноваційних рішень, головною метою яких є розробка та використання нових енергоефективних, а також розвиток нових методів управління та організаційних структур у виробництві [73]. Ціллю енергозбереження є сприяння оптимальному використанню ПЕР як у виробництві, так і серед споживачів енергії.

Зосередження на енергозбереженні має стати ключовим в економічній політиці кожного підприємства. Не менш важливим критерієм є оцінка результативності енергозбереження та її аспектів. Урахування природно-екологічних та економічних факторів робить енергоефективність ключовим елементом функціонування енергетичного ринку, що складається з енергозбереження, енергодостатності, універсальності, енергоприйнятності, безперебійності, безпечності і стійкості [74].

Міжнародне Енергетичне Агентство наголошує, що найбільш вражаючі успіхи у сфері енергоефективності серед усіх країн та міжнародних організацій світу спостерігаються саме у Європейському Союзі, не зважаючи на те, що країни ЄС мають досить невеликі власні енергетичні ресурси [71].

Тому дослідження та ретельний аналіз досвіду країн ЄС у сфері енергозбереження може стати ключовим чинником підвищення енергоефективності української економіки, а також за рахунок використання

методів регулювання цієї галузі оптимізується використання енергоресурсів як у господарській діяльності окремих регіонів, так і в цілому по країні [72].

На сьогодні Євросоюз є найбільшим імпортером енергоресурсів у світі, здійснюючи закупівлі на рівні 54% від загального обсягу необхідних йому ресурсів, і витрачає на це щорічно приблизно 400 млрд. євро. Країни ЄС імпортують близько 90% сирової нафти, 42% вугілля й інших видів твердого палива, 66% природного газу, а також 40% урану й інших видів ядерного палива. Значний рівень залежності від зовнішнього постачання спостерігається саме у двох ключових галузях — нафтовій та газовій [75]. Необхідно також зазначити, що розв'язання проблем енергетичного сектору стало ключовим аспектом формування Європейського Союзу, оскільки саме він виступає фундаментальним стовпом його економічної структури.

За період 2008-2015 років. Європейська Комісія, Європейський Парламент та Рада Євросоюзу розробили декілька ключових документів, спрямованих на розв'язання проблемних питань енергетичної політики. Ці документи визначали стратегічні пріоритети для розвитку сфери енергетики та включали комплекс заходів щодо протидії змінам кліматичних умов. Головним чином, ці ініціативи зосереджувалися на підвищенні ефективності використання енергоресурсів у всіх галузях економіки, активізації переходу на енергетичні джерела з низьким вмістом вуглецю та процесі декарбонізації економіки, зменшенні залежності від імпорту енергії підвищенні рівня загальної енергетичної безпеки в Європейському Союзі. Заходи, що спрямовані на підвищення енергоефективності, націлені на оптимізацію енергоспоживання та зменшення енергетичних втрат на всіх етапах виробництва, передачі та розподілу як електричної, так і теплової енергії, а також процесів видобутку та транспортування вуглеводнів [76].

Необхідно також зазначити, що в багатьох провідних державах, зокрема в країнах ЄС, ключовим елементом ефективного механізму управління енергозбереженням є адміністративне управління, яке включає в себе різноманітні інструменти та підходи. Серед них важливе місце займають

маркування продукції сертифікація, стандартизація, нормування, заборона на застосування тієї чи іншої техніки та технологій.

З метою здійснення стратегій енергозбереження в розвинутих державах успішно використовують різноманітні економічні інструменти:

- встановлення різних податкових ставок в залежності від рівня споживання енергії;
- фінансування заходів із енергозбереження відбувається як з державного бюджету, так і з позабюджетних джерел;
- пільгове кредитування;
- державні закупівлі;
- встановлення різних тарифів і цін на енергоресурси та енергоефективну продукцію;
- застосування різноманітних фінансових інструментів та передача прав власності [77].

Можна зробити висновок, що енергетична політика Євросоюзу визначається такими складовими, як конкурентоспроможність енергетичного сектору, безпечність поставок енергії, а також сталий розвиток енергетики. Ці стратегічні напрямки необхідно розвивати і надалі для зростання конкурентоспроможності Європейського Союзу в політичній та економічній сферах [71].

Україна є енергодефіцитною державою, що може задовольнити менше ніж половину своїх потреб у енергоресурсах за рахунок власного виробництва. Зокрема, споживання імпортованого природного газу на одну особу в Україні є найбільше у світі. Разом з тим показник ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів населенням та підприємствами країни залишається на низькому рівні, тоді як показник енергоемності валового внутрішнього продукту перевищує енергоемність промислово розвинених країн світу вдвічі [78].

Україна вже почала впроваджувати деякі методи урегулювання енергетичної сфери, опираючись на досвід європейських країн. Однак на сьогодні існує ряд значних проблем, які необхідно вирішувати негайно.

Енергоефективна політика України має реалізовуватися, спираючись на такі аспекти:

- розвиток новітніх технологій у нафтогазовій сфері для збільшення власного видобутку;
- розширення та модернізація транспортної інфраструктури;
- використання різних видів енергоносіїв;
- зниження кількості енергоємних виробництв;
- формування та поширення ідей енергоекономічності серед населення.

Не менш важливим елементом енергоефективної політики держави є розвиток відновлюваної енергетики, завдяки якому демонополізуються ключові сегменти енергоринку, підвищиться рівень його прозорості та прогнозованості, а також раціоналізується використання енергоресурсів.

Для забезпечення стійкості енергетичного сектору держави необхідно систематизувати його структуру та переглянути нормативно-правову базу, що регулює цю сферу. Зростання рівня енергоефективності на підприємствах стане реальним лише при наявності системи енергетичного менеджменту та кваліфікованих спеціалістів у галузі енергозбереження.

Енергетичний менеджмент як концепція, поєднує у собі як управлінські, так і технічні аспекти діяльності підприємства, які мають бути спрямовані на раціоналізацію енерговикористання, причому мають враховуватися соціальні, технічні, економічні і екологічні фактори. Головною метою енергетичного менеджменту виступає забезпечення оптимальних методів втілення стратегії енергозбереження у діяльності суб'єкта господарювання [79].

Одним з вагомих елементів фінансово-економічної безпеки підприємства є його забезпеченість енергоресурсами, тому енергетичний менеджмент має включати в себе такі елементи:

- розробка та впровадження системи аналізу та обліку споживання енергоресурсів;
- дослідження процесу споживання енергії та своєчасне проведення стратегічного планування;
- реалізація принципів енергоефективності та енергозбереження на підприємстві;
- використання сучасної науково-технічної інформації в сферах діяльності підприємства та його конкурентів [80].

Отже, досягнення енергонезалежності України можливе за умови реалізації політики енергозбереження як на регіональному, так і на національному рівнях. Для цього необхідно:

- досліджувати, аналізувати та адаптувати досвід провідних країн світу стосовно впровадження проектів збільшення рівня енергоефективності підприємств та житлово-комунального господарства;
- сформувати схеми фінансування програм енергозбереження, що базуються на співробітництві з європейськими країнами;
- розробити та реалізувати проекти, що спрямовані на зростання енергоефективності економіки країни [72].

Для реалізації ефективного енергозаощадження використовуються різноманітні методології. Головною метою таких заходів є стимулювання фінансової незалежності та раціонального використання природних ресурсів. Щодо енергозбереження та трансформації енергетичного сектору країни, можна розглянути наступні підходи:

- використання відновлюваних і альтернативних енергетичних джерел, таких як газифікація, переробка відходів та спалювання біомаси;
- перегляд та допрацювання енергетичного законодавства;

- реалізація заходів у сфері охорони навколишнього середовища та енергоефективності у виробничому та побутовому секторах, включаючи надання пільг, кредитів, субсидій та звільнення від енергетичного податку;
- створення ринкових механізмів для стимулювання розвитку енергетики;
- проведення енергетичного аудиту галузей, які використовують значні обсяги енергії для виробництва продукції, та надання практичних рекомендацій щодо ефективного використання енергоресурсів [74].

Впровадження цих методів енергоефективної політики матиме значний вплив на стабілізацію енергетичного сектору, та наслідками цього стануть:

- зниження витрат підприємств на виробництво продукції, що підвищить її конкурентоспроможність на міжнародному ринку;
- стимулювання підприємств до створення нових послуг, в результаті чого з'являться нові робочі місця;
- зменшення залежності української економіки від імпортованих енергетичних ресурсів та забезпечення більшої стійкості у сфері енергопостачання;
- стимулювання та сприяння інноваційному розвитку країни та її регіонів [72].

Використовуючи європейський досвід, українська економіка має всі шанси стати більш енергонезалежною, у наслідок чого значно зросте стійкість її енергетичного сектору до зовнішніх та внутрішніх негативних факторів. На сьогодні важливо продовжувати тісну співпрацю з європейськими фондами та асоціаціями, оскільки для підвищення енергетичної безпеки держави є необхідним активне залучення іноземних інвестицій, міжнародної допомоги та інших ресурсів для фінансування сучасних енергоефективних технологій. Ще одним вагомим елементом вдосконалення енергетичного сектору є урегулювання цієї сфери з боку уряду, оскільки перегляд законодавчої бази та надання тих чи інших пільг знаходиться в прямій залежності від стратегічних напрямів, обраних

державою. Такий підхід до реформування енергетики дозволить Україні ефективно впровадити науково-технічні розробки в цю сферу, створювати ефективні стратегії енергозбереження, підвищити рівень енергетичної безпеки та підтримувати сталий розвиток державної економіки.

3.4. Розрахунок кореляції між показниками бюджетної безпеки

За умови виникнення таких зовнішніх факторів, які негативно впливають на економіко-політичний стан країни, недоліки системи бюджетної безпеки проявляються найгостріше. Для досягнення стабільного рівня бюджетної безпеки України необхідно виявити не тільки показники бюджету, які мають найбільший вплив на її рівень, але і проаналізувати взаємозв'язки між ними. Одним з методів, за допомогою якого можна зробити таке дослідження, є кореляційно – регресійний аналіз.

Цей метод дозволяє перевіряти гіпотези статистики про наявність кореляційного зв'язку та визначення його сили, а також розглядати вплив різноманітних факторів на економічні процеси, більшість з яких не є випадковими. Тому виникає потреба в аналізі економічних явищ в контексті регресійних зв'язків між випадковими та не випадковими величинами.

Сутністю кореляційно - регресійного аналізу факторів є пов'язування результативної ознаки за допомогою рівняння множинної регресії з двома або більше факторними ознаками. Рівняння множинної регресії має вигляд:

$$y = a_0 + a_1x_1 + a_2x_2 + a_3x_3 + \dots + a_nx_n, \quad (3.1.)$$

де y – результативна ознака;

x_1, x_2, x_3, x_n – факторні ознаки;

a_0, a_1, a_2, a_3, a_n – параметри рівняння.

Кожний коефіцієнт у рівнянні відображає міру впливу конкретного фактора на результативну ознаку при умові, що інші фактори залишаються незмінними, тобто наскільки результативний показник змінюється у відповідь на зміну значення окремого фактору.

Множинний коефіцієнт кореляції характеризує ступінь тісноти зв'язку в множинній прямолінійній кореляції:

$$R_{yx_1x_2} = \sqrt{\frac{r_{yx_1}^2 + r_{yx_2}^2 - 2r_{yx_1} * r_{yx_2} * r_{x_1x_2}}{1 - r_{x_1x_2}^2}}, \quad (3.2.)$$

де $R_{yx_1x_2}$ – множинний коефіцієнт кореляції;

$r_{yx_1}, r_{yx_2}, r_{x_1x_2}$ – парні коефіцієнти лінійної регресії, які визначаються за формулами:

$$r_{yx_1} = \frac{\overline{yx_1} - \bar{y} * \bar{x_1}}{\sigma_y * \sigma_{x_1}}, \quad (3.3.)$$

$$r_{yx_2} = \frac{\overline{yx_2} - \bar{y} * \bar{x_2}}{\sigma_y * \sigma_{x_2}}, \quad (3.4.)$$

$$r_{x_1x_2} = \frac{\overline{x_1x_2} - \bar{x_1} * \bar{x_2}}{\sigma_{x_1} * \sigma_{x_2}}, \quad (3.5.)$$

Завдяки множинний коефіцієнт кореляції можна з'ясувати, яку частку від кореляції складають коливання, що виникають під впливом факторних ознак, що закладені в багатфакторну модель для дослідження.

Значення множинного коефіцієнту коливаються від -1 до 1. При $R = 0$ зв'язку між ознаками немає, при $R = 1$ – функціональний [81, с. 111].

Найпоширенішим методом оцінки адекватності регресійної моделі є t -критерій Стюдента, що здійснюється шляхом порівняння розрахованих показників (t) з табличними ($t_{\text{крит}}$) при рівні значущості $\alpha = 0,05$ або $\alpha = 0,01$ та

кількості ступенів свободи $n-1$. При перевищенні фактичним значенням критерію його критичного значення зв'язок між ознаками є не випадковим.

Побудова багатofакторної моделі можлива при достатній кількості одиниць у сукупності та відсутності мультиколінеарності факторів. Якщо два фактори є мультиколінеарними, один з них виключається з моделі.

Завдяки безперервному прогресу у сфері комп'ютерних технологій, використання обчислювальної техніки стає все більш розповсюдженим у проведенні статистичних розрахунків. Застосування конкретних програм обробки статистичної інформації дозволяє швидко та ефективно вирішувати завдання з дослідження взаємозв'язків різних показників за допомогою методів кореляційно-регресійного аналізу.

У нашому випадку для кореляційно-регресійного аналізу в якості залежної ознаки був обраний такий показник, як ВВП реальний (y). Такий вибір можна пояснити тим, що зростання цього показнику визначається реальним зростанням виробництва, а не зростанням цін.

Серед усіх показників бюджету було обрано наступні фактори:

- дефіцит державного бюджету, млн. грн. (x_1);
- доходи державного бюджету, млн. грн. (x_2);
- обслуговування та погашення державного боргу, млн. грн. (x_3).

Таблиця 3.4

Вихідні дані для побудування множинної регресії

Рік	ВВП _{реал} , млн. грн. (y)	Дефіцит державного бюджету, млн. грн. (x_1)	Доходи державного бюджету, млн. грн. (x_2)	Сума обслуговування та погашення державного боргу, млн. грн. (x_3)	Обслуговування державного боргу, млн. грн.	Погашення державного боргу, млн. грн.
2018	3 083 409	59 247,90	928 108,3	349 900	115 400	234 500
2019	3 675 728	78 049,50	998 278,9	464 400	119 200	345 200
2020	3 818 456	217 096,10	1 076 016,7	511 870	125 350	386 520
2021	4 363 582	197 937,40	1 296 852,9	591 100	150 000	441 100
2022	3 865 780	914 701,70	1 787 395,6	605 100	156 500	448 600

Показники кореляції та регресії зручно розраховувати у програмі MS Excel або її аналогах. Крім формул, які приведені вище, при розрахунках

було використано такі базові функції програми, як ТРАНСП, МУМНОЖ, МОБР, КОРРЕЛ та ДИСП. Після проведення розрахунків було отримано такі результати:

Таблиця 3.5

Результати проведення множинної регресії

Показник	Значення	Показник	Значення	Показник	Значення
a_0	849 789,5	r_{yx3}	0,8975	t_{23}	1,29
a_1	-1,15	r_{x1x2}	0,956	$t_{\text{крит}}$	2,45
a_2	0,53	r_{x1x3}	-0,635	t_0	12,82
a_3	5,17	r_{x2x3}	0,791	t_1	-13,56
r_{yx1}	0,2769	t_{12}	3,25	t_2	4,83
r_{yx2}	0,4922	t_{13}	-0,82	t_3	37,10

За результатами обчислень видно, що ця модель є мультиколінеарною. Використовуючи показники, отримані при розрахунках, можна скласти таке рівняння регресії:

$$y = 849\,789,5 - 1,15x_1 + 0,53x_2 + 5,17x_3.$$

Кореляційна матриця у даному випадку підтверджує той факт, що між усіма факторами існує прямий або зворотній зв'язок. Очевидно, що між факторами x_1 та x_2 , тобто між дефіцитом та доходами державного бюджету, існує тісний зв'язок. Оскільки $r_{yx1} < r_{yx2}$, то в даній регресії потрібно зменшити мультиколінеарність фактору x_1 , тобто необхідно знайти методи скорочення дефіциту державного бюджету шляхом одночасного зниження бюджетних витрат та підвищення доходності бюджету.

Про це свідчить і t - критерій на перевірку мультиколінеарності між факторами. Оскільки значення показнику t_{x1x2} значно перевищує $t_{\text{крит}}$, то з ймовірністю $p = 0,95$ можна вважати, що між факторами x_1 та x_2 існує мультиколінеарність. Стосовно мультиколінеарності між іншими факторами, значення показників t_{x1x3} та t_{x2x3} за модулем нижчі, ніж $t_{\text{крит}}$, тобто зв'язок між факторами також існує, але він є опосередкованим.

Також за допомогою t - критерієм Стьюдента можна перевірити значимість коефіцієнтів регресії. Отримані результати свідчать про те, що із

ймовірністю 95% показники $t_0 - t_3$ за модулем є більші за $t_{\text{крит}} = 2,45$, тобто коефіцієнти $a_0 - a_3$ знайдено правильно. Звідси можна зробити висновок, що всі фактори, які були використані при розрахунках, є важливими для регресії, тобто для підвищення рівня бюджетної безпеки необхідно зосередити увагу саме на урегулюванні значень цих показників.

На основі розрахунку всіх індикаторів бюджетної безпеки та аналізу отриманих значень, а також проведення кореляційно – регресійного аналізу стає можливим надати більш детально характеристику сучасного стану бюджетної безпеки, а також розробити шляхи підвищення її рівня. За цими методами можна не тільки підвищити рівень бюджетної безпеки України, але і покращити соціально - економічне становище держави взагалі.

За результатами розрахунків, проведених у Розділі 2 цієї магістерської дипломної роботи, було виявлено, що найбільш критичним є четвертий індикатор, тому в першу чергу треба вживати заходів стосовно скорочення державного боргу та підвищення доходів державного бюджету.

Щодо доходів державного бюджету, важливим етапом вдосконалення процесу формування дохідної частини бюджету є реформування чинної бюджетно-податкової політики, оскільки:

- основна частина в структурі доходів державного бюджету – це податкові надходження;
- способи стягнення податків мають вагомий вплив на соціальний стан населення та рівень його життя.

Розв'язок проблемних питань бюджетно-податкової політики можливий за умови застосування таких методів:

- ухвалення нових ефективних законодавчих актів, забезпечення однозначності їх інтерпретації, простоти та стабільності;
- проведення комплексної інвентаризації існуючих пільг та пільгових режимів для аналізу їх доцільності та ефективності;
- спрямування розвитку податкової політики на стимулювання економічного зростання, а не на суто фіскальні цілі [82, с. 43].

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження сутності та значущості фінансової, бюджетної, продовольчої та енергетичної безпеки, а також аналізу їх індикаторів у 2018-2022 роках сформовано наступні висновки.

Забезпечення фінансової безпеки держави є важливим, оскільки сучасна економіка в значній мірі керується через фінансові механізми та інструменти, які відіграють вирішальну роль у досягненні конкретних фінансових цілей, а також у формуванні та розвитку економіки.

Бюджетна безпека виражає здатність держави за допомогою бюджету виконувати властиві їй функції та завдання, а також задовольняти потреби платників податків та одержувачів бюджетних коштів з урахуванням індивідуальних, корпоративних та суспільних інтересів.

Підвищення рівня продовольчої безпеки є важливим напрямом державної політики з питань національної безпеки та вимагає підтримання відповідного рівня продовольчого самозабезпечення, що передбачає державну підтримку вітчизняних виробників агропродукції та контроль за імпортом з метою захисту власних виробників від іноземної конкуренції.

Значущість енергетики зростає в умовах соціально-економічних криз та воєнного стану. Оцінка стану енергетичній безпеці та складання на основі її результатів стратегій розвитку дозволить сформувати пропозиції для удосконалення державної політики у цій сфері та підвищення ефективності господарської діяльності підприємств паливно-енергетичного комплексу.

Оцінка рівня бюджетної безпеки здійснюється за допомогою індикаторів, наданих у Методичних рекомендаціях щодо оцінки рівня економічної безпеки України. Ця методологія хоча і є досить надійною, але вона недостатньо об'єктивно описує реальне становище бюджетної безпеки в державі. Тому є необхідною розробка та перевірка на практиці методів

комплексної оцінки багатьох факторів, які сповільнюють розвиток економіки країни та негативно впливають на всі сектори фінансової сфери.

Стан продовольчої безпеки оцінюється широким спектром індикаторів, однак методологія оцінювання її рівня є недосконалою, оскільки система її індикаторів може вказувати на основні проблеми продовольчої сфери та допомагати в їх попередженні, але це можливо лише при умові їх постійного контролю. Для конкретизації стану продовольчої безпеки домогосподарств перелік її показників має бути розширений та доповнений.

На сьогодні не існує конкретного переліку показників енергетичної безпеки. Важливим фактором, що впливає на вибір методу оцінки, є підходи до самого визначення енергетичної безпеки, а також наявність доступної та правдивої інформації, необхідної для застосування обраних методів. Більшість методів оцінки енергетичної безпеки базуються на розрахунку та аналізі кількісних показників, які у сукупності надають повну і об'єктивну характеристику сучасного стану енергетичної безпеки та допомагають визначити правильний вектор для стратегічного планування у цій галузі.

У 2018 та 2019 роках значення індикатора відношення дефіциту державного бюджету до ВВП були в межах оптимального значення, тоді як з 2020 року помітна тенденція до його зниження. Значення у 2018 році становило - 1,67%, а в 2022 році його значення знизилося до - 17,62%. У минулому році відбулося зростання дефіциту більше, ніж в 4 рази у порівнянні зі значенням 2021 року, тому значення індикатору за цей період є критично низьким.

Значення показника дефіциту сектору загальнодержавного управління протягом 2018-2020 років було у межах оптимального значення (- 0,21% та - 0,31% відповідно), тоді як у 2021 року значення індикатору почало зростати та набуло максимального значення в 2022 році. Таке зростання обумовлене значним збільшенням обсягів дефіциту зведеного бюджету у минулому році.

Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет протягом 2018-2022 років значно перевищував оптимальне значення. Мінімальне значення

показнику було досягнуто у 2021 році (30,45%), тоді як максимальне значення показнику було у 2022 році (42,31%). Оскільки значення цього показника є критичним, уряд має якнайшвидше стабілізувати цей показник шляхом проведення відповідних реформ.

З 2018 по 2022 рік показник відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету був у кризовому стані, тобто саме він відображає головні загрози для бюджетної безпеки України. Максимальне значення було досягнуто у 2020 році (47,57%), тоді як мінімальне - у 2018 (37,7%) та 2022 (33,85%) роках, однак мінімізацію показнику в 2022 році було досягнуто за рахунок значного обсягу міжнародної фінансової допомоги, тобто в перспективі заборгованість економіки України перед провідними країнами збільшується.

Значення індикаторів бюджетної безпеки 2018-2022 рр. показують, що державні фінанси України мають недостатній рівень стійкості, що збільшує кількість загроз та ризиків у фінансовій сфері країни. У 2018 та 2019 роках рівень бюджетної безпеки України був найвищим, тоді як найгірший стан бюджетної безпеки був у 2022 році. Воєнні дії значно вплинули на розмір основних бюджетних показників, тому значення індикаторів за цей рік значно перевищують їх оптимальні значення. На сьогодні актуальними є питання зростання обсягів державного боргу, зростання залежності бюджету України від міжнародної фінансової підтримки, непомірного підвищення податкового обтяження бізнесу та тінізації економіки. Для підвищення рівня бюджетної безпеки України в першу чергу необхідно вжити заходів стосовно скорочення державного боргу та підвищення доходів державного бюджету.

Після розрахунку індикатору виробництва продуктів харчування на душу населення за продовольчими групами видно, що протягом 2018-2022 років виробництво м'яса, молока, плодів є недостатнім у порівнянні з раціональними нормами. Значення індикаторів за цими групами продовольства варіюється приблизно від 0,55 до 0,68 для молока та плодів та від 0,7 до 0,82 для м'яса. Критично низький рівень виробництва характерний

для рибної галузі - її індикатори виробництва протягом періоду знизилися з 0,1 до 0,05. Оптимальне значення індикатору протягом 2018-2022 років було серед таких груп продовольства, як яйця, цукор та овочі та знаходиться в проміжку 0,9 - 1,5. Значне перевищення індикатору виробництва характерно для хлібу, значення індикаторів якого тримається на рівні 4, картоплі, значення індикаторів якої становить 11 - 14, та олії, значення індикаторів якої становить 15,4 - 20,7. Це свідчить про те, що саме ці групи продовольства є одними з основних експортних товарів.

Індикатор споживання таких груп продовольства, як олія, картопля та овочі, протягом 2008-2022 років дещо зменшилося, однак знаходиться в межах оптимального значення, тобто дорівнює приблизно 0,95 - 1,1. Споживання яєць, хлібу та цукру хоча і менше, ніж оптимальне значення, але наближено до значень раціональних норм. Однак протягом 2022 року рівень споживання яєць значно знизився - з 0,85 до 0,63. Рівень споживання м'яса та плодів знаходиться на рівні 0,63 - 0,68, причому споживання м'яса тримається приблизно на одному рівні, тоді як для споживання плодів характерні незначні коливання показника. Найменший показник споживання характерний для молочної та рибної продукції та знаходиться на рівні 0,5 - 0,66, що пояснюється зниженням обсягів виробництва цієї продукції та ускладненням логістики.

Індикатори економічної доступності продуктів харчування для середнього домогосподарства України має максимальне значення у 2020 році (48,4%) та мінімальне у 2021 році (46%). Для міських поселень України його максимальне значення було у 2018 та 2020 році (46,5%) та мінімальне у 2021 році (44,4%). Для сільської місцевості його максимальне значення було у 2020 році (52,9%) та мінімальне у 2021 році (49,5%). Це свідчить про те, що обсяг витрат населення на продукти харчування відносно сукупних витрат як всього населення взагалі, так і окремо міського та сільського населення, протягом 2018 - 2021 років був у межах допустимих значень.

Протягом 2018 - 2022 років показники ємності внутрішнього ринку усіх груп продовольства зменшилися. Ємність м'ясної продукції зменшилася на 402,17 тис. тонн, ємність цукру – на 361,81 тис. тонн, а ємність плодів та горіхів – на 494,1 тис. тонн. Деяко менше знизилася ємність внутрішнього ринку рибної продукції, яєць та олії – на 155,86 тис. тонн, 202,6 тис. тонн та 337,86 тис. тонн відповідно. Найзначніше зниження темпів росту ємності за цей період було у таких груп продуктів харчування, як овочі, картопля, молочна та хлібна продукція. З 2018 по 2022 рік відбулося скорочення ємності хлібу та хлібної продукції на 1007,21 тис. тонн, ємність ринку картоплі зменшилася на 1346,31 тис. тонн, ємність молочної продукції скоротилася на 2796,01 тис. тонн, а овочів – на 1444,11 тис. тонн.

Індикатор продовольчої незалежності показав, що найменший відсоток імпортозалежності у 2018-2022 роках характерний для молока, яєць та картоплі і знаходиться у межах 0 - 7%. Рівень імпортозалежності овочів, хлібу, м'яса та цукру знаходяться в межах допустимих значень. Значне зростання імпортозалежності цукру відбулося у 2021 році, однак вже у 2022 році цей показник був на рівні його значень у 2018-2020 років. Щорічні коливання показників імпортозалежності хлібу, овочів та м'яса протягом цього періоду в середньому становили 1-4%. Найбільш уразливими та залежними від імпорту категоріями товарів є риба та рибні продукти, олія та плоди. Значення індикаторів для олії та плодів знаходяться на рівні 30-45%, що обумовлено тим, що в Україну поставляються культури, які неможливо вирощувати в країні через несприятливі кліматичні умови. Стосовно імпортозалежності рибної продукції, її виробництво в Україні на сьогодні знаходиться у кризовому стані, тому виникає необхідність завозити рибу та інші морепродукти з інших країн. Критично високе значення показнику імпортозалежності було у 2022 році, яке становило 91,85%.

Стосовно індикаторів продовольчої безпеки, якщо узагальнити всі розрахунки індикаторів рівня продовольчої безпеки та їх динаміку, то можна виокремити такі кроки для забезпечення продовольчої безпеки: більш

досконалий відбір постачальників із метою зниження закупівельних цін, заохочення товаровиробників з боку уряду задовольняти попит, в першу чергу, внутрішнього ринку за адекватними цінами, модернізація агропромисловості, впровадження зеленого коридору для сільгосппродукції, врегулювання логістичних та складських складнощів та розвиток «слабких» в українському товаровиробництві галузей, наприклад, аквакультури.

Індикатор вартості імпорту енергоресурсів в 2018 - 2022 роках цей показник був у межах оптимальних значень, причому мінімальне значення показника було у 2020 році (5,13%), а максимальне - у 2018 році (10,24%). Це вказує на здатність країни забезпечити належну кількість енергії для задоволення потреб домогосподарств та промисловості. Також отримані значення цього індикатору свідчать про помірний рівень залежності України від країн-імпортерів енергоресурсів.

Індикатор частини доходу, витраченої на ЖКП, протягом 2018 - 2021 тримався на рівні 11-12%, що перевищує оптимальне значення. Це свідчить про те, що тобто значна частина доходів населення витрачається на такі базові потреби, як електро- та газопостачання.

Розраховані значення індикатора рівня інвестування підприємств ПЕК за 2018 - 2021 рік знаходяться на рівні 0,9 -1,4%, що значно нижче за оптимальне значення. Це свідчить про те, що на сьогодні енергетичний сектор не є привабливим для національних та закордонних інвесторів. Для нього є характерним занадто повільне переоснащення обладнання, в результаті чого ПЕК не відповідає вимогам часу та не в повному обсязі задовольняє потреби споживачів.

Індикатор імпорту палива з домінуючої країни протягом 2018 - 2022 років знизився з 30,95% до 5,41%, що свідчить про поступову диверсифікацію зовнішньої торгівлі енергоресурсами, завдяки чому рівень енергозалежності України поступово знижується.

Індикатори запасів природного газу 2018 - 2022 років знаходяться на рівні 5 - 10 місяців, тобто Україна є забезпеченою цим енергоресурсом,

оскільки всі отримані значення знаходяться в межах оптимального значення або навіть перевищують його. Однак для мінімізації впливу різних негативних факторів важливо зберігати природний газ в оптимальній кількості та дотримуватися найвищих стандартів безпеки та екологічної відповідальності під час будівництва та експлуатації газосховищ для забезпечення захисту навколишнього середовища.

Після аналізу рівня енергетичної безпеки за допомогою індикаторів видно, що найбільш вагомою проблемою в енергетичному секторі, окрім воєнних дій, є розрив між ринковими і «відпускними» цінами на продукцію, контрабанда енергоресурсів, монополізація підприємств ПЕК та інші елементи тіньової економіки. Найгірший стан енергетичної безпеки серед усіх досліджуваних періодів був у 2020 та 2022 роках. Як видно з розрахунків, у результаті такої тривалої кризової ситуації, як пандемія 2020 року чи воєнний конфлікт, значно зростає залежність від імпортованих енергоресурсів та зменшується рівень інвестування підприємств ПЕК.

Аналізуючи зарубіжний досвід забезпечення бюджетної безпеки, можна сказати, що регулювання процесу обслуговування та управління зовнішніми запозиченнями є одним з найважливіших його елементів. Управління державним боргом базується на розробці та впровадженні комплексних стратегій управління державним боргом, затвердженні урядових директив, систематичній розробці щорічних програм фінансування та плануванні здійснення боргових запозичень. З метою забезпечення ефективного проведення боргових операцій та здійснення фінансування державного бюджету створюються окремі незалежні органи – агентства з питань обслуговування та управління державним боргом. Впровадження такої установи є необхідним для вдосконалення механізму регулювання державного боргу, однак реалізація цього неможлива без належної системи законодавчого забезпечення управління державним боргом.

Впровадження зарубіжного досвіду дозволить забезпечити належний рівень продовольчої безпеки України. Уряд має здійснювати управління

продовольчим сектором за рахунок стратегічного планування та своєчасного виявлення загроз, мінімізувати їх негативні наслідки завдяки створенню стратегічних продовольчих запасів. Для цього є необхідними розробка комплексної системи моніторингу, збору, обробки, систематизації та аналізу інформації стосовно таких аспектів, як виробництво продовольчих товарів, управління їхніми запасами та їх постачання. Важливими показниками є якість і безпечність продуктів харчування, а також споживання продовольчих товарів населенням. Розробка такої дієвої системи дозволить відстежувати та аналізувати різноманітні аспекти продовольчого забезпечення, а також підвищить результативність прийнятих рішень.

Використовуючи європейський досвід, українська економіка може стати більш енергонезалежною, у наслідок чого значно зросте стійкість її енергетичного сектору. На сьогодні важливо продовжувати тісну співпрацю з європейськими партнерами, оскільки для енергетичної сфери є необхідним залучення іноземних інвестицій, міжнародної допомоги та інших ресурсів для фінансування сучасних енергоефективних технологій. Також важливим є урегулювання цієї сфери з боку уряду, оскільки перегляд законодавчої бази та надання пільг знаходиться в прямій залежності від стратегічних напрямів, обраних державою. Такий підхід до реформування енергетики дозволить Україні ефективно впровадити науково-технічні розробки в цю сферу, створювати ефективні стратегії енергозбереження, підвищити рівень енергетичної безпеки та підтримувати сталий розвиток державної економіки.

Кореляційно-регресійний аналіз показав, що між доходами і дефіцитом держбюджету існує мультиколінеарність, оскільки $t_{x_1x_2}$ дорівнює 3,25, що перевищує $t_{\text{крит}}$. Зв'язок між витратами з обслуговування та погашення державного боргу та доходами / дефіцитом бюджету також є, однак він є не таким очевидним, оскільки значення $t_{x_1x_3}$ та $t_{x_2x_3}$ за модулем нижчі $t_{\text{крит}}$.

Ці фактори є важливими для регресії, тобто для підвищення рівня бюджетної безпеки необхідно зосередити увагу саме на урегулюванні значень цих показників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фролов С. М., Козьменко О. В., Бойко А. О. Управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Суми: Українська академія банківської справи НБУ, 2015. 332 с.
2. Лисяк О. Економічна безпека держави в умовах її становлення. *Економічний аналіз*. 2021. Том 31. № 1. С. 47 - 56.
3. Івашко О. Фінансова безпека України в умовах кризових явищ в економіці. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. № 2. С. 61-65.
4. Шемаєва Л.Г. Оцінка рівня фінансової безпеки сектору державних фінансів України. *Фінанси України*. 2012. №1. С. 116-122.
5. Зверук Л.А., Білик О.Г. Бюджетна безпека як важливий пріоритет розвитку бюджетної системи України. *Інтернаука. Серія: Економічні науки*. 2017. № 2. С. 32–36.
6. Алішов Г. Н. Продовольча безпека України та чинники, що формують її рівень. *Економіка і суспільство*. 2017. № 13. С. 164 - 168.
7. Ніконенко О. А. Методичне забезпечення формування продовольчої безпеки України. *Агросвіт*. 2022. № 9-10. С. 86 - 92.
8. Остудімов Б. А. Забезпечення енергетичної незалежності держави та конституційних прав людини. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 2 (24). С. 70 - 79.
9. Шевченко О. А. Енергетична безпека як невід'ємний елемент забезпечення економічної безпеки держави в стратегіях національної безпеки України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. № 67. С. 163 - 168.
10. Суходоля О. М., Рябцев Г. Л., Харазішвілі Ю. М., Бобро Д. Г., Завгородня С. П. Визначення рівня та оцінювання загроз енергетичній безпеці: збірник аналіт. доп. / за ред. О. М. Суходолі. Київ: НІСД, 2022. 160 с.

11. Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 04. 08. 2021 р. № 907-р. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2021-%D1%80#n10> (дата звернення: 11.12.2023).

12. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29. 10. 2013 р. № 1277. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 11.12.2023).

13. Дахнова О. Є., Гнідь М. В. Прогнозування рівня бюджетної безпеки України. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 31. С. 620-624.

14. Галяс О. В. Підвищення рівня бюджетної безпеки України у контексті національних інтересів : Магістерська робота: (8.18010014 "Управління фінансово-економічною безпекою") / Тернопільський національний економічний університет. Кафедра фінансово-економічної безпеки та інтелектуальної власності; науковий керівник: О. В. Баранецька, к.е.н., доцент. – Тернопіль, 2017. – 100 с.

15. Бабич М. М. Індикатори продовольчої безпеки в Україні: тенденції розвитку. *Економіка АПК*. 2018. № 5. С. 41 - 50.

16. Прунцева Г. О. Методологічні засади оцінки системи продовольчої безпеки. *Економіка та держава*. 2020. № 6. С. 151 - 154.

17. Деякі питання продовольчої безпеки : постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 р. № 1379. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.12.2023).

18. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Режим доступу: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 11.12.2023).

19. Світлична В. Ю., Рубанка В. М. Актуальні питання врахування факторів ризику під час оцінки енергетичної безпеки. *Стратегічна аналітика та антикорупційний аудит в системі забезпечення фінансово-*

економічної безпеки держави, регіону, суб'єктів господарювання : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 26 - 27 жовтня 2017 р. Харків, 2017. С. 202 - 205.

20. Лещенко І. Ч. Аналіз індикаторів енергетичної безпеки нафтогазової галузі України. *Проблеми загальної енергетики*. 2019. № 2(57). С. 4 - 12.

21. Юрчишин В. Зовнішньоекономічні дисбаланси України як фактор-виклик 2019 : аналіт. доп. *Виклики і ризики розгортання кризових процесів в Україні та напрями економічної політики їх запобігання* / наук. ред. В.Юрчишин. Київ: Заповіт, 2017. С. 5–73.

22. Стежар Т. Міжнародна допомога вичерпується. Як Україна лататиме бюджетні "діри". *Новинний портал «УНІАН»*. Режим доступу: <https://www.unian.ua/economics/finance/mizhnarodna-dopomoga-vicherpuetsya-yak-ukrajina-latatime-byudzhetni-diri-12437730.html> (дата звернення: 11.12.2023).

23. Лисяк Л. В., Журавель М. О. Бюджетна політика як інструмент забезпечення фінансової безпеки України. *ModernEconomics*. 2018. №9. С. 53-59.

24. Бутенко В. В. Роль бюджетної політики в системі забезпечення фінансової безпеки України. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2017. № 1 (62). С. 170-179.

25. Кузьмін А. Годі, тату, торгувати! В Україні олія дорожча, ніж у Франції. *Новинний портал «Главком»*. Режим доступу: <https://glavcom.ua/economics/finances/godi-tatu-torguvati-chomu-v-ukrajini-oliya-dorozhcha-nizh-u-franciji-809980.html> (дата звернення: 11.12.2023).

26. Гордійчук Д. Цьогорічний урожай в Україні перевищує очікування, але радіти зарано. Чому? *Портал «Економічна правда»*. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/09/5/703942/> (дата звернення: 11.12.2023).

27. Родак Н. Що відбувається на ринку продовольчої пшениці? Дискусія за участю виробників, борошномелів та пекарів. *Портал «Latifundist»*. Режим доступу: <https://latifundist.com/blog/read/3023-shcho-vidbuvayetsya-na-rinku-prodovolchoyi-pshenitsi-diskusiya-za-uchastyu-virobnikiv-boroshnomeliv-ta-pekariv> (дата звернення: 11.12.2023).

28. 2022 року показники експорту українського м'яса зросли до 925 млн. дол. *Аграрно-політичний сайт «AgroPolit.com»*. Режим доступу: <https://agropolit.com/news/25121-2022-roku-pokazniki-eksportu-ukrayinskogo-myasa-zrosli-do-925-mln> (дата звернення: 11.12.2023).

29. Петков О. І. Огляд ринку м'яса та м'ясної продукції в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2020. № 54. С. 131 - 136.

30. Україна укріпилась в статусі нетто-імпортера молока. *Портал «Kurkul.com»*. Режим доступу: <https://kurkul.com/news/28892-ukrayina-ukripilas-v-statusi-netto-importera-moloka> (дата звернення: 11.12.2023).

31. Зростання молочного імпорту призупинила війна. *Портал ТОВ «ІНФАГРО»*. Режим доступу: <https://infagro.com.ua/ua/2023/05/30/zrostannya-molochnogo-importu-prizupinila-viyna-2/> (дата звернення: 11.12.2023).

32. Руженкова О. Відмова України від імпорту у відповідь на ембарго сільгосп товарів стане найкращим подарунком для молокопереробки. *Портал інформаційного агентства «Інтерфакс-Україна»*. Режим доступу: <https://interfax.com.ua/news/interview/907551.html> (дата звернення: 11.12.2023).

33. За останні 5 років виробництво цукру в Україні скоротилося у 2 рази. *Науково-практичне видання «Agroexpert»*. Режим доступу: <https://agroexpert.ua/19280-2/> (дата звернення: 11.12.2023).

34. 10 цукрових заводів України прийняли рішення не запускати виробництво цього року: що буде в країні з цукром. *Новинний портал «ZN.UA»*. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/10-tsukrovikh-zavodiv-ukrajini-prijnali-rishennja-ne-zapuskati-virobnitstvo-tsohorich-shcho-bude-v-krajini-z-tsukrom.html> (дата звернення: 11.12.2023).

35. Гавриш А. У наступному сезоні прогнозується збільшення виробництва цукру в Україні. *Українська аграрна конфедерація*. Режим доступу: <http://agroconf.org/content/u-nastupnomu-sezoni-prognozuetsya-zbilshennya-virobnictva-cukru-v-ukrayini> (дата звернення: 11.12.2023).

36. Кабмін скасував нульову квоту на експорт цукру. *Портал «Latifundist»*. Режим доступу: <https://latifundist.com/novosti/62066-kabmin-skasuvav-nulovu-kvotu-na-eksport-tsukru> (дата звернення: 11.12.2023).

37. Ярошевич Т. С., Пахолюк О. В. Український ринок риби та морепродуктів : проблеми та перспективи. *Товарознавчий вісник*. 2020. № 13. С. 40-51.

38. Як повномасштабна війна впливає на рибальство в Україні. *Новинний портал «ZN.UA»*. Режим доступу: <https://zn.ua/ukr/ECOLOGY/jak-povnomasshtabna-vijna-vplivaje-na-ribalstvo-v-ukrajini.html> (дата звернення: 11.12.2023).

39. Кернасюк Ю. Ринок риби і рибних продуктів. *Агробізнес Сьогодні*. Режим доступу: <http://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/24708-rynok-ryby-i-rybnykh-produktiv.html> (дата звернення: 11.12.2023).

40. Дрогобицький А. Риба на карантині: які можливості відкрила пандемія. Як пандемія коронавірусу вплинула на ринок рибної продукції та поведінку споживачів. *Економічна правда*. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/10/8/666032/> (дата звернення: 11.12.2023).

41. Софієнко Н. В Україні суттєво зменшилось виробництво яєць. *Портал «Landlord»*. Режим доступу: <https://landlord.ua/news/v-ukraini-suttievo-zmenshylos-vyrobnytstvo-iaiets/> (дата звернення: 11.12.2023).

42. Козаченко О. Яйця в Україні дорожчають: чи буде їх вдосталь в магазинах, і за якою ціною. *Портал «AGROREVIEW»*. Режим доступу: <https://agroreview.com/content/yajczya-v-ukrayini-dorozhchayut-chy-bude-yih-vdostal-v-magazynah-i-za-yakoju-czinoju/> (дата звернення: 11.12.2023).

43. За рік ціни на цукор зросли вдвічі. *Портал «Укрінформ»*. Режим доступу : <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3343017-za-rik-cini-na-cukor-zrosli-vdvici-kerivnik-derzstatu.html> (дата звернення: 11.12.2023).

44. Цукор – дорожчає: ціни у популярних мережах «підскочили». *Новинний портал «Радіо Трек: НОВИНИ»*. Режим доступу: https://radiotrek.rv.ua/news/cukor---dorozhchaie-cini-u-populyarnih-merezhah-pidskochili_295198.html (дата звернення: 11.12.2023).

45. Ціна на цукор в Україні невпинно зростає. *Портал «Ua-Retail.com»*. Режим доступу: <https://ua-retail.com/2022/08/cina-na-cukor-v-ukra%D1%97ni-nevpinno-zrostaе/> (дата звернення: 11.12.2023).

46. Танська А. Екватор зернового сезону-2019/20 по-українськи: успіхи та виклики. *Портал Української зернової асоціації*. Режим доступу: <https://uga.ua/news/ekvator-zernovogo-sezonu-2019-20-po-ukrayinski-uspihi-ta-vikliki/> (дата звернення: 11.12.2023).

47. Ратушна Ю. Л. Маркетингові дослідження кон'юнктури ринку зерна (нішевих культур). *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2021. № 4. С. 35 - 44.

48. Russia's war on Ukraine is creating a global food crisis. Here are 3 ways to tackle it. *World Economic Forum: Website*. Режим доступу: <https://www.weforum.org/agenda/2022/03/a-food-crisis-was-brewing-even-before-the-ukraine-war-but-taking-these-three-steps-could-help-the-most-vulnerable> (дата звернення: 11.12.2023).

49. Руженкова О. Підсумки картопляного сезону-2022. *Портал інформаційного агентства «Інтерфакс-Україна»*. Режим доступу: <https://interfax.com.ua/news/blog/862767.html> (дата звернення: 11.12.2023).

50. Куровець І. Аграрний 2021-й: картопляний бум і крохмальна сага. *Портал аграрного інформаційного агентства «Agravery.com»*. Режим доступу: <https://agravery.com/uk/posts/show/agrarnij-2021-j-kartoplanij-bum-i-krohmalna-saga> (дата звернення: 11.12.2023).

51. Гнип Г. В Україні росте споживання фруктів. *Портал «AgroTimes»*. Режим доступу: <https://agrotimes.ua/ovochi-sad/v-ukrayini-roste-spozhyvannya-fruktiv/> (дата звернення: 11.12.2023).

52. Основний внесок в інфляцію в Україні матимуть тарифи ЖКГ - Нацбанк. *Портал «Економічна правда»*. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/09/4/703905/> (дата звернення: 11.12.2023).

53. Загальні тенденції тіньової економіки (січень-вересень 2021) : аналітична записка Міністерства економіки України за лютий 2022 року. Режим доступу: <https://www.me.gov.ua> (дата звернення: 11.12.2023).

54. Прокіп А. Нова енергетика для України: як позбутися помилок минулого? *Енергобізнес*. 2023. № 26 (1291). Режим доступу: <https://e-b.com.ua/nova-energetiki-dlya-ukrayini-yak-pozbutisya-pomilok-minulogo-5752> (дата звернення: 11.12.2023).

55. Плешакова Н. А., Гриб Т. М. Економічна сутність та роль бюджетної безпеки держави: вітчизняний і зарубіжний досвід. *Бізнес Інформ*. 2019. № 2. С. 362-366.

56. Тимошенко О. В. Досвід європейських країн щодо формування та забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. *Економіка та держава*. 2015. № 4. С. 52–57.

57. Кнір М. О., Плешакова Н. А., Плешакова О. А., Криворучко Я. В. Зарубіжний досвід управління зовнішнім державним боргом і перспективи його імплементації в Україні. *Бізнес Інформ*. 2019. № 12. С. 70-75.

58. Койло В. В. Зарубіжний досвід управління зовнішнім державним боргом: перспективи впровадження його в Україні. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2017. № 5(61). С. 199-204.

59. Дудченко В. Ю. Сучасний стан та структура державного боргу країн Європи. *Економічний аналіз*. 2012. № 11(1) . С. 98-103.

60. Босенко О.С. Управління державними борговими зобов'язаннями в зарубіжних країнах. *Наукові праці НДФІ*. 2016. № 2. С. 26–38.

61. Палешко Я. С. Міжнародний досвід управління державною заборгованістю. *Економічний простір*. 2014. № 92. С. 34–44.
62. Фера-Клемонца О. Ю. Зарубіжний досвід регулювання продовольчого забезпечення. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. № 5 (133). С. 44–53.
63. Румик І. І. Механізм забезпечення продовольчої безпеки в ринковій економіці. *Вчені записки університету «КРОК». Серія: Економіка*. 2013. №. 33. С. 63–70.
64. Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України : монографія / О. М. Батигіна ін.; за ред. В. Ю. Уркевича та М. В. Шульги. Харків : Право, 2013. – 326 с.
65. Prosekov A.Y., Ivanova S.A. Food security: The challenge of the present. *Geoforum*. 2018. vol. 91, pp. 73–77.
66. Glauber J. W., Effland A. United States agricultural policy: Its evolution and impact. 2016. 40 p. *International Food Policy Research Institute: Website*. Режим доступу: <http://www.ifpri.org/publication/united-states-agriculturalpolicy-its-evolution-and-impact> (дата звернення: 11.12.2023).
67. Malatinec T. EU agrarian policy legal framework as a part of the EU development practice. *EU agrarian Law*. 2015. vol. 4, no. 2, pp. 15-18.
68. Артеменко Л. Зарубіжний досвід державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки. *Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Тернопіль, 01 червня 2022 р. Тернопіль, 2022. С. 56-60.
69. Шойко В. А. Державне регулювання продовольчої безпеки в контексті інтеграції України до ЄС та забезпечення її сталого розвитку. *Ефективна економіка*. 2017. № 12.
70. Мостова А. Д. Зарубіжний досвід державного регулювання забезпечення продовольчої безпеки. *Науковий вісник Ужгородського*

національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. № 26. С. 7–14.

71. Тормосов Р. Ю. Систематизація зарубіжного досвіду стратегічного планування сталого енергетичного розвитку. *Ефективна економіка*. 2020. № 3.

72. Чевганова В. Я., Галайда Т. О. Європейський досвід у досягненні енергетичної незалежності країн: уроки для України. *Ефективна економіка*. 2015. № 12.

73. Дзяди́кевич Ю., Буряк М., Зінюк М. Деякі аспекти управління процесами енергозбереження та енергоефективності виробничої діяльності підприємств. *Економічний дискурс*. 2017. № 2. С. 89–96.

74. Дзяди́кевич Ю. В., Любезна І. В., Градовий В. В. Зарубіжний досвід у сфері енергозбереження. *Інноваційна економіка*. 2019. № 1-2 (78). С. 167-175.

75. Огляд аналітичних робіт міжнародних енергетичних організацій щодо стану та сценаріїв розвитку світової енергетичної сфери з прогнозом інвестування в енергоефективність. Аналітично-статистична доповідь / Відділ інформ.-аналіт. роботи Департаменту міжнарод. співроб. та євроінтеграції МВС України. — НЕК «Укренерго», 6/2018. — 94 с.

76. Основні положення енергетичних стратегій та програм Європейського Союзу щодо розвитку енергетичної сфери в умовах формування загальноєвропейського ринку електроенергії. Режим доступу: <https://ua.energy/wp-content/uploads/2017/05/2.-Energetychni-Strategiyi-YES.pdf>. (дата звернення: 11.12.2023).

77. Овчаренко Д. М. Закордонний досвід організації ефективного менеджменту з енергозбереження промислових підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 23. С. 69–74.

78. Зеркалов Д. В. Енергозбереження в Україні: монографія / Д. В. Зеркалов. Київ.: Основа, 2012. 582 с.

79. Гевко Б. Р. Організаційно – економічний механізм енергозбереження на підприємстві: автореф. дис. канд. економ. наук: 08.00.04. Тернопіль. 2016. 20 с.

80. Праховник А. В., Находов В. Ф., Борисенко О. В. Контроль ефективності енерговикористання – ключові проблеми управління енергозбереження. *Енергозбереження. Енергетика. Енергоаудит*. 2009. № 8. С. 41–54.

81. Сторожук В. П., Кустовська О. В., Ткач Є. І., Шост І. М. Статистика: конспект лекцій. Тернопіль: Економічна думка, 2006 . 224 с.

82. Кир'язова Т. О. Доходи державного бюджету України: проблеми формування та можливі джерела збільшення. *Економіка. Фінанси. Право*. 2017. № 2/2. С. 40-44.

Додаток А

Таблиця А.1

Показники бюджету України у 2018-2022 рр.

Показник бюджету	Значення показнику, млн. грн.				
	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.
ВВП номінальний	3 558 706	3 974 564	4 194 102	5 459 574	5 191 028
Дефіцит державного бюджету	- 59 247,9	- 78 049,5	- 217 096,1	- 197 937,4	- 914 701,7
Дефіцит сектору загальнодержавного управління	- 75 118,8	- 84 515,9	- 237 061,9	- 128 837,2	- 364 528,4
Дефіцит зведеного бюджету	- 67 788,5	- 84 316,4	- 223 944,3	- 186 908,3	- 844 827,9
Доходи зведеного бюджету	1 184 278,1	1 289 779,8	1 376 661,6	1 662 242,7	2 196 273,3
Обслуговування державного боргу	115 400	119 200	125 350	150 000	156 500
Погашення державного боргу	234 500	345 200	386 520	441 100	448 600
Доходи державного бюджету	928 108,3	998 278,9	1 076 016,7	1 296 852,9	1 787 395,6

Додаток Б

Таблиця Б.1

Номінальний та реальний ВВП у 2018 - 2022 роках, млн. грн.

Рік	Номінальний ВВП	Реальний ВВП	Різниця (ВВП _{ном} - ВВП _р)
2018	3 558 706	3 083 409	-475 297 (-13,4%)
2019	3 974 564	3 675 728	-298 836 (-7,5%)
2020	4 194 102	3 818 456	-375 646 (-9,0%)
2021	5 459 574	4 363 582	-1 095 992 (-20,1%)
2022	5 191 028	3 865 780	-1 325 248 (-25,5%)

Додаток В**Розрахунки процентного відношення дефіциту державного
бюджету до реального ВВП**

$$\text{Відношення дефіциту до ВВП}_{\text{реал.2018}} = \frac{-59\,247,9}{3\,083\,409} * 100\% = -1,92\%$$

$$\text{Відношення дефіциту до ВВП}_{\text{реал.2019}} = \frac{-78\,049,5}{3\,675\,728} * 100\% = -2,12\%$$

$$\text{Відношення дефіциту до ВВП}_{\text{реал.2020}} = \frac{-217\,096,1}{3\,818\,456} * 100\% = -5,69\%$$

$$\text{Відношення дефіциту до ВВП}_{\text{реал.2021}} = \frac{-197\,937,4}{4\,363\,582} * 100\% = -4,54\%$$

$$\text{Відношення дефіциту до ВВП}_{\text{реал.2022}} = \frac{-914\,701,7}{3\,865\,780} * 100\% = -23,66\%$$

Додаток Д**Розрахунки відношення дефіциту державного бюджету до ВВП**

$$\text{Відношення дефіциту до ВВП}_{2018} = \frac{-59\,247,9}{3\,558\,706} * 100\% = - 1,67\%$$

$$\text{Відношення дефіциту до ВВП}_{2019} = \frac{-78\,049,5}{3\,974\,564} * 100\% = - 1,96\%$$

$$\text{Відношення дефіциту до ВВП}_{2020} = \frac{-217\,096,1}{4\,194\,102} * 100\% = - 5,18\%$$

$$\text{Відношення дефіциту до ВВП}_{2021} = \frac{-197\,937,4}{5\,459\,574} * 100\% = - 3,63\%$$

$$\text{Відношення дефіциту до ВВП}_{2022} = \frac{-914\,701,7}{5\,191\,028} * 100\% = - 17,62\%$$

Додаток Е**Розрахунки дефіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору
загальнодержавного управління**

$$\text{Деф. сект. загальнодерж. упр.}_{2018} = \frac{-75\,118,8 + 67\,788,5}{3\,558\,706} * 100\% = -0,21\%$$

$$\text{Деф. сект. загальнодерж. упр.}_{2019} = \frac{-84\,515,9 + 84\,316,4}{3\,974\,564} * 100\% = -0,005\%$$

$$\text{Деф. сект. загальнодерж. упр.}_{2020} = \frac{-237\,061,9 + 223\,944,3}{4\,194\,102} * 100\% = -0,31\%$$

$$\text{Деф. сект. загальнодерж. упр.}_{2021} = \frac{-128\,837,2 + 186\,908,3}{5\,459\,574} * 100\% = 1,06\%$$

$$\text{Деф. сект. загальнодерж. упр.}_{2022} = \frac{-364\,528,4 + 844\,827,9}{5\,191\,028} * 100\% = 9,25\%$$

Додаток Ж**Розрахунки рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет**

$$\text{Рівень перерозп. ВВП через звед. бюдж.}_{2018} = \frac{1\,184\,278,1}{3\,558\,706} * 100\% = 33,28\%$$

$$\text{Рівень перерозп. ВВП через звед. бюдж.}_{2019} = \frac{1\,289\,779,8}{3\,974\,564} * 100\% = 32,45\%$$

$$\text{Рівень перерозп. ВВП через звед. бюдж.}_{2020} = \frac{1\,376\,661,6}{4\,194\,102} * 100\% = 32,82\%$$

$$\text{Рівень перерозп. ВВП через звед. бюдж.}_{2021} = \frac{1\,662\,242,7}{5\,459\,574} * 100\% = 30,45\%$$

$$\text{Рівень перерозп. ВВП через звед. бюдж.}_{2022} = \frac{2\,196\,273,3}{5\,191\,028} * 100\% = 42,31\%$$

Додаток 3**Розрахунки відношення обсягу платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету**

$$\text{Обсл. та пог. боргу / доходи бюдж.}_{2018} = \frac{115\,400 + 234\,500}{928\,108,3} * 100\% = 37,70\%$$

$$\text{Обсл. та пог. боргу / доходи бюдж.}_{2019} = \frac{119\,200 + 345\,200}{998\,278,9} * 100\% = 46,52\%$$

$$\text{Обсл. та пог. боргу / доходи бюдж.}_{2020} = \frac{125\,350 + 386\,520}{1\,076\,016,7} * 100\% = 47,57\%$$

$$\text{Обсл. та пог. боргу / доходи бюдж.}_{2021} = \frac{150\,000 + 441\,100}{1\,296\,852,9} * 100\% = 45,58\%$$

$$\text{Обсл. та пог. боргу / доходи бюдж.}_{2022} = \frac{156\,500 + 448\,600}{1\,787\,395,6} * 100\% = 33,85\%$$

Додаток И

Таблиця И.1

Виробництво продуктів харчування на одну особу за рік, кг

Вид продукції	2018	2019	2020	2021	2022
М'ясо і м'ясопродукти	55,9	60,2	61,7	65,7	65,8
Молоко і молочні продукти	238,7	230,6	222,8	211,7	223,2
Яйця	22,1	23,0	22,5	19,7	19,9
Риба і рибопродукти	2,0	2,2	1,8	1,7	0,98
Цукор	41,6	35,6	31,3	35,2	38,6
Олія та інші рослинні жири	148,1	164,5	181,5	166,9	159,9
Картопля	533,9	483,7	501,1	518,8	481,2
Овочі та баштанні	235,8	244,5	244,0	241,3	215,5
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	61,0	50,6	48,7	54,3	57,8
Хліб і хлібні продукти	1662,0	1793,3	1561,3	2089,3	1549,3

Додаток К

Таблиця К.1

Споживання продуктів харчування на одну особу за рік, кг

Вид продукції	2018	2019	2020	2021	2022
М'ясо і м'ясопродукти	53	53,8	54	53	53,1
Молоко і молочні продукти	229,2	228,0	226,8	225,6	199
Яйця	13,4	13,9	13,4	13,2	10,5
Риба і рибопродукти	11,8	12,5	12,4	13,2	9,9
Цукор	32,4	31,2	28,8	27,6	29,1
Олія та інші рослинні жири	18,0	16,8	16,8	15,6	12,2
Картопля	139,4	135,7	134,0	132,4	131,3
Овочі та баштанні	163,9	164,7	164,0	165,9	158,4
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	57,8	58,7	56,5	59,0	56,3
Хліб і хлібні продукти	99,6	97,2	96,0	91,2	92,5

Додаток Л

Таблиця Л.1

Сукупні витрати домогосподарств України, грн.

Період	01.10.2018	01.10.2019	01.10.2020	01.10.2021
Усього сукупних витрат	8153,59	9628,12	9339,72	11003,28
Споживчі сукупні витрати	7493,15	8780,85	8499,15	10034,99
Витрати домогосподарств на продукти харчування та безалкогольні напої	3913,72	4467,45	4520,42	5061,51

Таблиця Л.2

Сукупні витрати міських домогосподарств України, грн.

Період	01.10.2018	01.10.2019	01.10.2020	01.10.2021
Усього сукупних витрат	8504,02	10025,79	9642,56	11364,01
Споживчі сукупні витрати	7883,23	9263,83	8832,58	10454,89
Витрати домогосподарств на продукти харчування та безалкогольні напої	3954,37	4481,53	4483,79	5045,62

Таблиця Л.3

Сукупні витрати сільських домогосподарств України, грн.

Період	01.10.2018	01.10.2019	01.10.2020	01.10.2021
Усього сукупних витрат	7430,15	8804,11	8706,26	10245,55
Споживчі сукупні витрати	6679,70	7782,83	7783,40	9139,03
Витрати домогосподарств на продукти харчування та безалкогольні напої	3819,10	4437,27	4605,61	5071,55

Додаток М

Таблиця М.1

Імпорт продуктів харчування, тис. т.

Вид продукції	2018	2019	2020	2021	2022
М'ясо і м'ясопродукти	283	261	230	235,8	185,5
Молоко і молочні продукти	180	337	691	110,1	59,9
Яйця	4	5	4	3,5	6
Риба і рибопродукти	394	417	424	431,9	313,7
Цукор	3	4	4	163,7	5,2
Олія та інші рослинні жири	259	250	245	289,0	125,6
Картопля	28	278	325	178,1	13,9
Овочі та баштанні	188	313	292	312,5	468,4
Фрукти, ягоди, горіхи, виноград	878	1052	1150	1018,4	704,7
Хліб і хлібні продукти	280	291	352	394,1	282,9

Таблиця М.2

Кількість населення України в 2018-2022рр.

Рік	2018	2019	2020	2021	2022
Кількість населення, тис. осіб	42 153,2	41 902,4	41 588,4	41 167,3	34 500

Додаток Н**Розрахунки процентного відношення виробництва м'ясних продуктів на душу населення до їх споживання**

$$\text{Відсоток виробництва до споживання}_{2018} = \frac{55,9}{53} * 100\% = 105,47 \%$$

$$\text{Відсоток виробництва до споживання}_{2019} = \frac{60,2}{53,8} * 100\% = 111,90 \%$$

$$\text{Відсоток виробництва до споживання}_{2020} = \frac{61,7}{54} * 100\% = 114,26 \%$$

$$\text{Відсоток виробництва до споживання}_{2021} = \frac{65,7}{53} * 100\% = 123,96 \%$$

$$\text{Відсоток виробництва до споживання}_{2022} = \frac{65,8}{53,1} * 100\% = 123,92 \%$$

Додаток П**Розрахунки індикаторів виробництва м'яса на душу населення**

$$I_{\text{в}} 2018 = \frac{55,9}{80} = 0,699$$

$$I_{\text{в}} 2019 = \frac{60,2}{80} = 0,753$$

$$I_{\text{в}} 2020 = \frac{61,7}{80} = 0,771$$

$$I_{\text{в}} 2021 = \frac{65,7}{80} = 0,821$$

$$I_{\text{в}} 2022 = \frac{65,8}{80} = 0,823$$

Додаток Р**Розрахунки індикаторів споживання м'яса на душу населення**

$$I_{c\ 2018} = \frac{53}{80} = 0,663$$

$$I_{c\ 2019} = \frac{53,8}{80} = 0,673$$

$$I_{c\ 2020} = \frac{54}{80} = 0,675$$

$$I_{c\ 2021} = \frac{53}{80} = 0,663$$

$$I_{c\ 2022} = \frac{53,1}{80} = 0,664$$

Додаток С**Розрахунки індикаторів економічної доступності продуктів харчування для середнього домогосподарства України**

$$I_{\text{ек.д.}} 2018 = \frac{3913,72}{8153,59} * 100\% = 48\%$$

$$I_{\text{ек.д.}} 2019 = \frac{4467,45}{9628,12} * 100\% = 46,4\%$$

$$I_{\text{ек.д.}} 2020 = \frac{4520,42}{9339,72} * 100\% = 48,4\%$$

$$I_{\text{ек.д.}} 2021 = \frac{5061,51}{11003,28} * 100\% = 46\%$$

Додаток Т

Розрахунки індикаторів ємності внутрішнього ринку м'яса

$$I_{c\ 2018} = \frac{53 * 42\ 153,2}{1000} = 2234,12$$

$$I_{c\ 2019} = \frac{53,8 * 41\ 902,4}{1000} = 2254,35$$

$$I_{c\ 2020} = \frac{54 * 41\ 588,4}{1000} = 2245,77$$

$$I_{c\ 2021} = \frac{53 * 41\ 167,3}{1000} = 2181,87$$

$$I_{c\ 2022} = \frac{53,1 * 34\ 500}{1000} = 1831,95$$

Додаток У**Розрахунки індикаторів продовольчої незалежності м'яса**

$$I_{\text{п. н. 2018}} = \frac{283}{2234,12} * 100\% = 12,67\%$$

$$I_{\text{п. н. 2019}} = \frac{261}{2254,35} * 100\% = 11,58\%$$

$$I_{\text{п. н. 2020}} = \frac{230}{2245,77} * 100\% = 10,24\%$$

$$I_{\text{п. н. 2021}} = \frac{235,8}{2181,87} * 100\% = 10,81\%$$

$$I_{\text{п. н. 2022}} = \frac{185,5}{1831,95} * 100\% = 10,13\%$$

Додаток Ф

Таблиця Ф.1

Імпорт енергоносіїв та ВВП України, тис. дол. США

Показник	Рік				
	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Обсяг імпорту енергоносіїв	13 398 587,9	12 172 489,4	7 982 420,2	14 330 297,1	12 811 088,3
ВВП України	130 832 000	153 781 000	155 582 000	199 770 000	160 500 000

Таблиця Ф.2

Домінуючі країни за імпортом енергоносіїв, тис. дол. США

Країна	Рік				
	2018	2019	2020	2021	2022
Польща	311 220	308 784	774 153	210 515	504 931
Угорщина	1 138 732	681 529	1 565 345	2 776 116	487 762
Словаччина	2 140 533	1 663 225	5 367 753	389 707	693 700
США	949 544	979 484	579 012	494 758	323 890
РФ	4 146 653	3 723 450	2 316 376	3 032 307	507 622
Білорусь	2 272 150	2 181 042	1 396 898	2 678 109	157 882

Додаток X

Таблиця X.1

Сукупні доходи та витрати одного домогосподарства на ЖКП

Показник	Рік			
	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Сукупні витрати за місяць, грн.	8308,6	9670,2	9523,6	11 243,4
Витрати на ЖКП, %	15,2	14,6	14,4	15,2
Сукупні доходи за місяць, грн.	9904,1	12 118,5	12 432,3	14 490,6

Таблиця X.2

Обсяг капітальних інвестицій в ПЕК, млн. грн.

Показник	Рік				
	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.
Капітальні інвестиції в ПЕК	34 962,8	56 499,5	36 102,1	48 867,9	-
ВВП номінальний	3 558 706	3 974 564	4 194 102	5 459 574	5 191 028

Таблиця X.3

Запаси та річне споживання природного газу, млрд. м³

Показник	Рік				
	2018	2019	2020	2021	2022
Запаси природного газу	13,2	18,8	24,047	14,079	11,7
Річне споживання газу	32,3	29,8	29,9	28,8	19,8

Додаток Ц**Розрахунки індикаторів вартості імпорту енергоресурсів**

$$\text{Вартість імпорту енергоресурсів}_{2018} = \frac{13\,398\,587,9}{130\,832\,000} * 100\% = 10,24\%$$

$$\text{Вартість імпорту енергоресурсів}_{2019} = \frac{12\,172\,489,4}{153\,781\,000} * 100\% = 7,92\%$$

$$\text{Вартість імпорту енергоресурсів}_{2020} = \frac{7\,982\,420,2}{155\,582\,000} * 100\% = 5,13\%$$

$$\text{Вартість імпорту енергоресурсів}_{2021} = \frac{14\,330\,297,1}{199\,770\,000} * 100\% = 7,17\%$$

$$\text{Вартість імпорту енергоресурсів}_{2022} = \frac{12\,811\,088,3}{160\,500\,000} * 100\% = 7,98\%$$

Додаток Ш**Розрахунки індикаторів частини доходу, витраченої на ЖКП**

$$\text{Частка доходу, витрачена на ЖКП}_{2018} = \frac{15,2 * 8308,6}{9904,1} = 12,75\%$$

$$\text{Частка доходу, витрачена на ЖКП}_{2019} = \frac{14,6 * 9670,2}{12\ 118,5} = 11,65\%$$

$$\text{Частка доходу, витрачена на ЖКП}_{2020} = \frac{14,4 * 9523,6}{12\ 432,3} = 11,03\%$$

$$\text{Частка доходу, витрачена на ЖКП}_{2021} = \frac{15,2 * 11\ 243,4}{14\ 490,6} = 11,79\%$$

Додаток Ш**Розрахунки індикаторів рівня інвестування підприємств ПЕК**

$$\text{Рівень інвестування підприємств ПЕК}_{2018} = \frac{34\,962,8}{3\,558\,706} * 100\% = 0,98\%$$

$$\text{Рівень інвестування підприємств ПЕК}_{2019} = \frac{56\,499,5}{3\,974\,564} * 100\% = 1,42\%$$

$$\text{Рівень інвестування підприємств ПЕК}_{2020} = \frac{36\,102,1}{4\,194\,102} * 100\% = 0,86\%$$

$$\text{Рівень інвестування підприємств ПЕК}_{2021} = \frac{48\,867,9}{5\,459\,574} * 100\% = 0,9\%$$

Додаток Ю**Розрахунки індикаторів імпорту палива з домінуючої країни**

$$\text{Імпорт палива з домінуючої країни}_{2018} = \frac{4\,146\,653}{13\,398\,587,9} * 100\% = 30,95\%$$

$$\text{Імпорт палива з домінуючої країни}_{2019} = \frac{3\,723\,450}{12\,172\,489,4} * 100\% = 30,59\%$$

$$\text{Імпорт палива з домінуючої країни}_{2020} = \frac{5\,367\,753}{7\,982\,420,2} * 100\% = 67,24\%$$

$$\text{Імпорт палива з домінуючої країни}_{2021} = \frac{3\,032\,307}{14\,330\,297,1} * 100\% = 21,16\%$$

$$\text{Імпорт палива з домінуючої країни}_{2022} = \frac{693\,700}{12\,811\,088,3} * 100\% = 5,41\%$$

Додаток Я**Розрахунки індикаторів запасів природного газу**

$$\text{Запаси природного газу}_{2018} = \frac{13,2 * 12}{32,3} = 4,9 \approx 5 \text{ місяців}$$

$$\text{Запаси природного газу}_{2019} = \frac{18,8 * 12}{29,8} = 7,57 \approx 8 \text{ місяців}$$

$$\text{Запаси природного газу}_{2020} = \frac{24,047 * 12}{29,9} = 9,65 \approx 10 \text{ місяців}$$

$$\text{Запаси природного газу}_{2021} = \frac{14,079 * 12}{28,8} = 5,87 \approx 6 \text{ місяців}$$

$$\text{Запаси природного газу}_{2022} = \frac{11,7 * 12}{19,8} = 7,09 \approx 7 \text{ місяців}$$